Journal Of Indian Languages & Literature
www.joill.in

VOLUME 2 ISSUE 3 SEPTEMBER 2016

Copyright@ International Journal of Indian Languages and Literature

No portion of the material published in the International Journal of Indian Languages and Literature should be reproduced in any way form without the written permission of the editor.

Disclaimer

The views expressed by the authors do not necessarily represent those of the editor or publisher, or the management of International Journal of Indian Languages and Literature.Though every care has been taken to avoid errors, this journal is being published on the condition and understanding that all the information provided herein is merely for reference and must not take as having authority of or binding in any way on the authors, editor and publishes who do not owe any responsibility for any damage or loss to any person, for the result of any action taken on the basis of this work. The publisher shall be obliged if mistakes are brought to their notice

ADVISARY COMMITTEE FOR JOILL

Prof. V Kutumbashastry
President
International Association of Sanskrit Studies (IASS)
Former Vice Chancellor
Shri Somnath Sanskrit University
Veraval, Gujarat.

Prof. Mudigonda Veera Bhadraiah
Retd. Professor & H.O.D.
Department of Telugu
University of Hyderabad

Prof. Y.V. Ramana Rao
Retd. Professor, H.O.D.& Dean
Department of Hindi
School of Humanities
University of Hyderabad

Prof. D. Muni Ratnam Naidu
Director,
MVKR. International Telugu Centre
P.S.Telugu University
Hyderabad.

Prof. S Lakshmi Narasimham
Director of Research
French Institute of Pondicherry
Puducherry-605001

Dr. U. Vara Lakshmi,
Retd. Reader & H.O.D.
Department of Telugu
Bapatla Arts Collage

Sri Mallapragada Sreemannarayana Murthy,
Retd. Lecturer,
Editor For Kanaka Durga Prabha
Viswajanini and ManujaGeeta

EDITORIAL BOARD for JOILL

Editor in Chief

Ramabhadra Rao.Maddu +91 9490730454

Managing Editor

Dr. S.L.V. Uma Maheswara Rao.

M.A., M.Phil., Ph.D.

Senior Diploma in Sanskrit.

E.Mail: managingeditor@joill.in,

Contact No: +91 94 90 256 347

Members

Dr. T.Lakshmi Suguna,

Principal,

Matrusri Oriental Collage,

Jillellamudi. (A.P.) +91 94 91 75 58 66

Dr.Y. Reddy Syamala,

Associate Professor,

Department of Lexicography,

P.S.Telugu University,

Hyderabad. (T.S.) +91 98 49 69 76 88

Dr. V.Bhasker Reddy,

Ph.D. in Telugu,

Associate professor, H.O.D.,

Department of Telugu,

S.R.K. Government Collage,

Yanam, Puducherry. +91 94 40 12 79 67

Prof. D. Raja Sekhar,

Department of English,

Registrar

Acharya Nagarjuna University

Guntur, (A.P.) +91 97 04 46 48 29

Dr. K. Karuna Sri,

Ph.D. in Telugu,

Assistant Professor, H.O.D

D.K.W. Govt. Degree & P.G. Collage

Nellore. (A.P.) +91 94 41 54 03 17

Dr. N. Suresh Babu,

Ph.D. in Sanskrit, Ph.D. in Telugu,

Associate professor,

Dept. of Sanskrit,

Andhra Layola Collage,

Vijayawada. (A.P.) +91 98 66 28 21 07

Dr. Hema Chandran. Khara,
Ph.D. in English,
University of Cambridge (U.K.),
Associate Professor,
Department of English,
IIT – Chennai. (T.N) +91 94 45 96 88 54

Dr. S V B K V GUPTA,
Ph.D. in Sanskrit,
Guest Faculty, Dept. of Sanskrit,
Pondicherry University,
Puducherry. +91 89 03 88 85 51

Dr. Mahesh Chandra Prajapati,
Ph.D. in Hindi,
JNV- Shravasti. (U.P.) +91 94 54 58 50 52

Mr. Eswara rao.Velaga,
Associate Editor,
Sarat Chandrika Monthly Magazine. +91 99 66 33 91 84

Dr. Pulaparti Srinivasa Rao
Research Associate
Andhra Viswakala parishat
Visakha Pattanam (A.P.) +91 90 32 32 32 48

<u>Indeed, True!</u>

Both the intellectuality and sentiment do works together whenever a poet creates the creative writing. If the poet prioritized to intellectuality, it becomes a book of science. If he gives prominence to heart, it would be a creative writing. If both of them were treated in an unbiased manner, then it would be very difficult to control the reader from doing so, until it gets over.

If both of them were not works, then….!

He would not tries to do so, if he is wise!

He would be discouraged himself, if he is sentiment!

He would be counting that, I wrote this many books by getting meager satisfaction, if he deceives himself!

* * * * * *

A Hearty Ordination to research scholars who are

Intellectuals and sentiment.

నిజమే కదా!

రచయిత ఒక రచనను చేస్తున్నప్పుడు మేధ, మనస్సు రెండూ పని చేస్తూ ఉంటాయి. రచయిత మేధకు లొంగిపోతే మంచి శాస్త్ర గ్రంథమౌతుంది, మనసుకు (అనుభూతికి) లొంగిపోతే మంచి సృజనాత్మక రచన అవుతుంది. రెండూ సమానంగా పనిచేస్తే ఆ పుస్తకాన్ని చదవడం మొదలుపెట్టాక పూర్తయ్యేంతవరకు ఆపలేని పరిస్థితిని పాఠకుడికి కల్గిస్తుంది. ఒకవేళ రెండూ పనిచెయ్యకపోతే........

మంచివాడైతే రచనకు పూనుకోడు.

మనసున్నవాడైతే కాస్త నిరాశకు గురవుతాడు.

ఆత్మవంచకుడైతే కుహనా సంతృప్తి పొందుతూ....... నావిన్ని పుస్తకాలు అని లెక్క పెట్టుకుంటూ ఉంటాడు.

★ ★ ★ ★ ★

మేధా, మనసు ఉన్న సహృదయ పరిశోధక రచయితలకు
హార్దిక స్వాగతం.

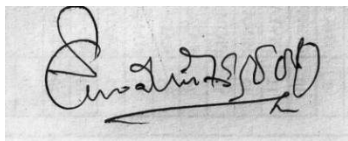

కథాయాజ్ఞికుడు - కారా

డా॥ యస్. దివిజాదేవి
తెలుగు అధ్యాపకురాలు,
డి.కె. స్వయం ప్రతిపత్తి మహిళా డిగ్రీ కళాశాల
నెల్లూరు, ఫోన్: 9246806307.
Mail: divija.devi1@gmail.com

ఇతిహాసాలు, ఉపఖ్యానాలు, కథలు గతం నుండి ఏదో ఓ గుణపాఠం నేర్చుకునేందుకు ఉపయోగపడతాయి. ఇవి వర్తమానాన్ని ప్రతిబింబిస్తూ, భవిష్యత్ తరాలకు మార్గ నిర్దేశనం చేస్తాయి. గురజాడతో ప్రారంభమైన ఆధునిక కథను ఎందరో మహానుభావులు అందిపుచ్చుకుని కథాసాహిత్యాన్ని పరిపుష్టం చేశారు. వారిలో ప్రముఖులు కాళీపట్నం రామారావు గారు.

1924 నవంబర్ –9న శ్రీకాకుళం జిల్లాలోని 'పొందూరు' గ్రామంలో అమ్మమ్మ గారింట జన్మించారు. తల్లి భ్రమరాంబ, తండ్రి పేర్రాజు. వీరిది 'మురపాక' గ్రామం.

1943 సెప్టెంబర్ 1న "చిత్రగుప్త" పత్రికలో కార్డు కథలు శీర్షికలో రామారావు గారి 'ప్లాటుఫారమో'.. అనే రచన ప్రచురితమైంది. అదే వారి మొదటి ప్రచురణ. ఇందులో వీరు పదహారేళ్ళ అమ్మాయి ఉత్సాహాన్ని ప్లాట్‌ఫామ్‌తో పోలుస్తూ కథ అల్లిన తీరు ఆసక్తికరంగా ఉంటుంది.

కారా కథల్లో తొలి కథలన్నీ కుటుంబ జీవితం, కుటుంబ సంబంధాల చుట్టూ తిరుగుతాయి. తరువాతి కథల్లో సామాజిక సంబంధాల ఆధిక్యత కన్పిస్తుంది.

"వీసంలో అయితే గియితె"లో నిండుకుండలా ఉన్న చెరువుకు చిన్న గండి కొడితే జరిగే పంటనష్టం, ఆస్తి నష్టం, ప్రాణనష్టం, కొన్ని వేల కుటుంబాల సుఖదుఃఖాలు ఓ మూర్ఖుడి క్రూర నిర్ణయంపై ఆధారపడి ఉండటం గూర్చి వివరిస్తుంది, మానవ మనస్తత్వ విశ్లేషణ కథ ఇది. తల్లిలాంటి పల్లె జీవితానికి, ప్రియురాలు లాంటి పట్న వాసానికి తేడాలు చెప్పేదే 'భాయిజాన్ కథ'

"అద్దం తిరిగిన చరిత్ర. మూలం" కథలో హిందూ దేశంలో ఆంగ్లరాజ్య స్థాపనకు కారకుడయిన క్లయివు గురించి వ్రాసారు. తల్లిదండ్రులచే నిరాదరింపబడి భారతదేశానికి వలస వచ్చిన అతడిలో కలిగిన అధికారం, కీర్తి, ధన కాంక్ష, యవ్వన రక్తపు ఉద్వేగం, ఉత్సాహం, కలంవదలి కత్తిపట్టేట్టు చేసాయి. మానవ సహజ స్వార్థ తృప్తికి అష్టకష్టాలు పడి బుద్ధిబలం, సాహసం ఉపయోగించి ఈ విశాల భారత భూమిలో ఓ అంచు సాధించి అధికారులకు అందించి, వారిని ఆనందపరవశులను చేసి తన ఆశలను సంతృప్తి పరచుకున్నాడు క్లయివు. కానీ, ఆ ఒక్క మానవుని సంతృప్తికి సాధింపబడిన కార్యం. ఊహాతీతమైన పరిణామాన్ని పొంది, ఈనాడు సుమారు యాభై కోట్లమంది అసంతృప్తికి కారణమయింది. అనే చారిత్రక వాస్తవాన్ని తెలిపారీ కథలో.

ఆడపడుచు కాపురాన్ని చక్కదిద్దిన ఒదినగారి జాణతనాన్ని "రాగమయి" నవలిక లో చెప్పారు. దీనిని మద్రాసు వీధులలో దిక్కుతోచక తిరిగుతున్న తనను ఆదరించి సహాయం చేసి తిరిగి విశాఖపట్నం పంపిన ఒకానొక సజ్జనునకు అంకిత మిచ్చారు.

"అతనిపేరైనా జ్ఞాపకం ఉంచుకోలేక పోయిన నా కృతజ్ఞతాహీనతకు శాశ్వత చిహ్నంగా ఇది అంకితం" అన్నారు కారాగారు. ఈ ఒక్క రచనతప్ప మరిదేన్నీ. ఎవరికీ అంకితమివ్వ లేదు. యజ్ఞం, హింస, భయం, చావు, ఆర్తి... ఇలా ఆయన రాసిన ఒక్కొక్క కథ, ఒక్కొక్క మహాకావ్యం చదివిన అనుభూతి కలిగిస్తుంది.

1943 నుండి నిరాటంకంగా వెలువడుతున్న వారి రచనల్లో ఏడు శతాబ్దుల విభిన్న జీవన శైలులను చూడొచ్చు. 1964లో వీరు రచించిన 'యజ్ఞం' కథ, 1966, 'యువ' దీపావళి సంచికలో వెలువడింది. వీరి కీర్తిని అజరామరం చేసిన కథ యజ్ఞం.

యజ్ఞం:

నాటి ఆర్థిక సామాజిక రాజకీయ పరిస్థితులకు దర్పణం పట్టే యజ్ఞం కథలో, మానవ మనస్తత్వ విశ్లేషణను తనదైన శైలిలో ఆవిష్కరించారు కారాగారు.

శ్రీకాకుళానికి 15 మైళ్ళ దూరంలో ఉన్న సుందర గ్రామం సుందరపాళెం. అన్ని అభివృద్ధి ఫలలతో సర్వాంగ సుందరంగా ముస్తాబై చుట్టు ప్రక్కల గ్రామాలకు ఆదర్శ గ్రామంగా వెలుగొందుతోంది. ఎలాంటి సమస్యనైనా ఆవూరు పంచాయితీలోనే పరిష్కరించుకోవాలి కానీ, కోర్టుకు వెళ్ళకూడదనేది ఆవూరి కట్టడి. ఆ వూరును చూస్తే ఇరుగు పొరుగు గ్రామాలకు కన్నెర్ర.

ఒకప్పుడావూళ్ళో పట్టపగలు హత్యలు చేసి పట్టుబడకుండా కట్టుగా ఉండే జనమని ఉద్యోగులు ఆ మారుమూల గ్రామానికి ఒంటరిగా వెళ్ళడానికి జంకేవారు.

నేడావూరు ప్రభుత్వోద్యోగుల ముద్దుబిడ్డ. ఉద్యోగులు రాత్రింబవళ్ళు ఆ గ్రామానికి వచ్చి పోతూ, అభివృద్ధి పథకాలలో ఏదైనా ఆ గ్రామానికి వచ్చాకే తక్కిన వాటి సంగతి ఆలోచిస్తారు. అందుకెంతో యజ్ఞం జరిగింది.

ఆ సౌకర్యాలకు, కట్టడికి కారణం శ్రీరాములు నాయుడు. దేశసేవ చేయడం కోసం లా చదువుని మధ్యలో వదిలేసాడు. పదవులు ఆశించని నాయకుడు. నా గ్రామానికి ఏదైనా చేయగలిగితే చాలనుకునే తత్త్వం ఆయనది. ఉన్నత ఆశయాలుగల నాయకుడాయన. మహాత్ముడి బోధనలకు ప్రభావితుడైన వ్యక్తి. ఉన్నవూరు కన్నతల్లి అంటే మక్కువగలవాడు.

అప్పుల్రాముడు ఆ వూరి పంచాయితీలో హరిజన మెంబరు. మాలలకు కుల పెద్దే కాక, మాలలందరిలో వయసుమల్లినవాడు. అతడంటే ఆ వూరి జనంలో మూడొంతుల ముప్పాతిక మందికి సదభిప్రాయముంది. మాటకు నిలబడేవాడు, మర్యాదగా బతకాలను కునేవాడు. పేదలంటే సానుభూతిగల పేదవాడు.

ఆ వూరి మాజీ షావుకారు గోపన్న. పరమ సాత్త్వికుడు. ఓర్పుగలవాడు. ఒకప్పుడు ఘనంగా బతికి యిప్పుడు చితికిపోయిన పెద్దమనిషి. అతనికి అప్పుపడ్డాడు అప్పుల్రాముడు.

పదిహేనేళ్ళక్రితం నాయుడు ఆ వూరువచ్చిన్నాటికి చుట్టుప్రక్కల అన్ని గ్రామాల్లానే నిస్తేజంగా, నిర్వీర్యంగా ఉండేదావూరు. పేదరికంతో ప్రజలు అల్లాడిపోతుండేవారు. నా గరికతకు దూరంగా, అనైక్యతతో ఎవరి బ్రతుకు వారిదన్నట్టు ఉండేదావూరు. అలాంటి పరిస్థితుల్లో నిండా పాతికేళ్ళు లేని శ్రీరాములు నాయుడు. ఆ వూరొచ్చి, సర్వానర్థాలకు

మూలమైన అజ్ఞానాన్ని పారద్రోలడానికి, హైస్కూలు ఏర్పాటు చేయించాడు. స్కూలుంది కాబట్టి రోడ్డు కావాలన్నాడు ప్రభుత్వం వారితో. ఒక విజయాన్ని మరొక విజయానికి నాంది చేసుకుంటూ అతడు అభివృద్ధి కార్యక్రమాలను కొనసాగించాడు. దాంతో అక్కడ ఆఫీసులకు తోడు, మూడు కో–ఆపరేటివ్ సంస్థలూ, నాలుగు బట్టల కొట్లూ వెలిసాయి. దాంతో గోపన్న వ్యాపారం దెబ్బతింది.

నిజానికి ఆ వూర్లో ఒకప్పుడు చాలామందికీ పల్లమో, మెట్టో ఎంతోకొంత ఉండే ది. లేనివాళ్ళు పాలేర్లుగా ఉండేవారు. జీవన వృత్తులు సాఫీగా సాగేవి. బ్రిటీష్ వారి పుణ్య మాని పద్మశాలీల మగ్గాలు మూలన పడ్డాయి. రాట్నాలు అటకెక్కాయి. అలాంటి సమయం లో దేశ దిమ్మరయిన గంగయ్యగారు పడమటికెళ్ళి పొగాకు వర్తకం తెచ్చాడు. వెంకట నా రాయణ ఆయనకు తోడయ్యాడు. ఆ వర్తకం బాగుండటంతో ఆ పంట ఆ ఊరికి దిగుమ తయింది. అంతవరకూ ఆ రైతులంతా వరి, జొన్న, గంటి చోడి లాంటి తిండిగింజల్ని పండించేవారు. అందరికీ తిండుండేది. కట్ట బట్టుండేది. అంతో ఇంతో మిగిలితే బంగారంకొని పిసరూ పిప్పీ చేయించి ఆడోళ్ళ మెళ్ళో వేసేవారు.

క్రమంగా వర్తకం పంటలు పండించమని సావుకార్లు రైతుల్ని వత్తిడి చేసేవారు. అంతకుముందు వరకు దినుసుల్ని ఇచ్చిపుచ్చుకునేవారు. ఇప్పుడు రూపాయి చలామణిలో కొచ్చింది. ఏ దినుసైనా రైతు అమ్మితే రూపాయికి ఐదు కుంచాలు, కొంటె మూడుకుంచాలు. ఇదేం ధర్మమని ప్రశ్నిస్తే వర్తక ధర్మమనే సమాధానం వచ్చేది. చుట్టు ప్రక్కల చిన్న చిన్న గ్రామాలకు ఈ ఊరే వర్తకకేంద్రం. రైతు ఒక పంట వేస్తే మరో పంటకు ధర పెరగడం. ధరలు ఎప్పుడు పడిపోతాయో, ఎప్పుడు పెరిగిపోతాయో తెలీని పరిస్థితుల్లో రైతులు

బాగా నష్టపోయారు. సావుకార్లు మాత్రం తమ వ్యాపారాల్ని విస్తరించుకున్నారు.

అప్పలరావుడు వాణిజ్య పంటలేస్తున్న కొత్తల్లో గోపన్న నూనుగు మీసాలవాడు. అప్పుడే వ్యాపారం మొదలు పెట్టాడు. తన పంటని అతనికే అమ్మేవాడు. గోపన్న పైకెదుగుతూ ఉంటే అప్పలరావుడు క్రిందకి దిగజారుతూ ఉన్నాడు. మొదట అతని ఆరెకరాలు తొమ్మిదెకరాలయితే, ఆ తరువాత ఇంతా ఇంతా కరిగిపోతూ ప్రస్తుతం మూడెకరాలే మిగలింది. వెండి బంగారాలు కరిగిపోయాయి. ఈ సుడిగుండంలో మూడొంతుల ముప్పాతిక మంది నష్టపోయినవాళ్ళే.

పన్నులొచ్చాక పొగాకు మొదలైన వర్తకాలు దెబ్బతిన్నాయి. దీంతో షావుకార్లు నష్టపోయారు. అలా నష్టపోయినవాడే గోపన్న కూడా. బడికట్టినప్పుడు, రోడ్డు వేయించినపుడు, గోడౌన్లు కట్టించినపుడు కొంతమందికి కూలీ దొరికింది. కాని తరువాతే వారి పరిస్థితి అగమ్యగోచరంగా తయారైంది.

ఆ వూరికి రోడ్డు రావడంతో రిక్షాతోలేవాళ్ళ బేరాలన్నీ పడిపోయాయి. పాతిక ముప్పై కుటుంబాల ఆధారం పోయింది. జీపులు,కార్లు,లారీలు, బస్సులు పెరిగిపోయాయి. విద్యుత్ రావడంతో పంపింగ్ మిషన్లొచ్చాయి. ఏతాలు తోడేవాళ్ళ నోట్లో ముద్ద కరువైంది. రైసుమిళ్ళు రావడంతో కూళ్ళకు దాన్యం దంచేవారు రోడ్డున పడ్డారు. ఏమీ లేనోళ్ళు ఏడాది తిరిగేసరికి పాతికముప్పై వేలు వెనకేసుకుంటూ కామందులై పోతుంటే, కొందరి పరిస్థితి మాత్రం దారుణంగా తయారైంది. కాసిన్ని గంజి మెతుకులకోసం ఇంటిల్లిపాది కష్టపడ్డా వారి బతుకుల్లో మార్పేలేదు.

దీన స్థితిలో ఉన్న తనకు అప్పల్రాముడు తీసుకున్న అప్పు తీర్చమన్నాడు గోపన్న. విషయం పంచాయితీకెళ్ళింది. అక్కడ మూడేళ్ళ గడువుకోరాడు అప్పల్రాముడు. మూడేళ్ళ గడువు తరువాత ఇప్పటికైనా ఇప్పించమని పెద్ద మనుషుల నాశ్రయించాడు గోపన్న.

చివరికి అప్పల్రావుడు అప్పు తీర్చాలనే తీర్పు వెలువడింది. ఒక వేళ అప్పల్రావుడు అప్పు తీర్చలేనంటే తానే అతని తరఫున తీరుస్తానన్నాడు శ్రీరాములు నాయుడు. తన మీద అభిమానంతో, పౌరుషంతో తానే (అప్పల్రావుడే) ఆ అప్పు తీరుస్తానంటాడేమోనని శ్రీరాములు నాయుడు ఉద్దేశ్యం. కాని అప్పల్రావుడు అతన్ని ఉద్దేశించి "నీ దెబ్బన్నది తగి లిన సోట కనపడదు. నువ్వేం జేసినా సాప క్రింద నీరు లాగా సల్లగ ముంచుతావు" అన్నాడు. దెబ్బతిన్న పాములా చూసాడు శ్రీరాములు నాయుడు.

తన పొలంతో కలిసి ఉన్న అప్పల్రావుడి పొలాన్ని తన పొలంలో అప్పునెపంతో కలిపేసుకోవాలనుకునే ముసలయ్యకు అనుకూలంగా ఉందా తీర్పని గ్రహించాడు అప్పల్రావుడు. తన పొలాన్ని అగ్గువకో సగ్గువకో కొందామనుకుంటున్న ముసలయ్య కుట్రకు తాను బలయ్యానని, పైకిమాత్రం తనపట్ల సానుభూతి నలుగురిలో ప్రకటించి సాధు స్వరూపునిగా శ్రీరాములు నాయుడు నలుగురిలో మరింత ఉన్నతుడు కావడానికి చెప్పిన తీర్పదని గ్రహించాడు అప్పల్రావుడు. అందుకే శ్రీరాములు నాయుడ్ని అంతమాట అనగలిగాడు. అక్కడికక్కడే తన పొలాన్ని ముసలయ్యకు అమ్ముతున్నట్లు అవసరమైన కాగితాలపై సంతకాలు కూడా చేసాడు.

అప్పలావుడు భూమమ్మడంతో, అతని కొడుకు సీతారావుడు తన కొడుకును పాలేరుని చేయడం ఇష్టం లేక, అతనికి బానిస బ్రతుకునివ్వడం నచ్చక తన కొడుకుని చంపేసుకున్నాడు.

"నీవూ తండ్రివే, నేనూ తండ్రినే, నీవు మాకు బానిస బ్రతుకునిచ్చావు. నేను వీడిని బానిస బ్రతుకు నుండి విముక్తి కలిగించాను" అంటాడు సీతారావుడు. చావు సమస్యకు పరిష్కారం కాదు. అనే దిశగా కథా ముగింపు ఉంటే బాగుండేదేమో అనిపిస్తుంది పాఠకునికి.

ఇలా ప్రణాళిక ఫలాలు కొందరిని అందలమెక్కిస్తే మరికొందరిని వీధిన పడేసాయి. అనే విషయాన్ని తేటతెల్ల చేసిన కథ యజ్ఞం. ముగింపు విషాదాంతం కావడం కాస్త బాధాకరమే.

అయితే గాంధీవాదము, నెహ్రూ ప్రణాళికలు ఎంత వైఫల్యం చెందాయో నిరూపించే కథ యజ్ఞం అని చెప్పుకోవచ్చు.

1970ల నాటి సమాజం వీరి యజ్ఞంలో ప్రతిఫలిస్తుంది. జీవిత చిత్రణ అంటే మనిషి కన్నీళ్ళు, నవ్వులు, కేకలు, కేరింతలు ఆమోద ప్రమోదాలు, నిరసనలు, శాపాలు, కౌగిలింతల ం, వెన్నుపోట్లు, ఎదిరింపులు, అణచివేతలు ప్రబోధాలు, పోరాటాలు వంటివి యథాతథంగా చిత్రించడం కాదు. వీటన్నింటి వెనక ఉండేది తనకు అయినవారితో, కానివారితో, మిత్రులతో, శత్రువులతో, చేతిక్రింది వారితో, సంప్రదాయంతో, వర్తమాన వ్యవస్థతో, మనిషి అనునిత్యం, అనుక్షణం సాగించే ఘర్షణ. తమ తమ జీవితాలను మెరుగు పరచుకోడానికి మనుషులు గుంపులుగా, సంగాలుగా, జాతులుగా, ప్రకృతితో పరస్పరము ఘర్షిస్తారు.ఆ ఘర్షణ చరిత్రే

మానవజాతి చరిత్ర. మనిషి సాధించుకున్న విజ్ఞానంకళలూ నాగరికతల వంటివన్ని ఈ ఘర్షణ నుండే పుట్టాయి. దానిని చిత్రించాలి అంటారు కారాగారు.

జరుగుతున్న అన్యాయాలకు నిరసనగానో, తమ అవసరాల కోసమో, హక్కులకోసమో ప్రజలు రెండు రకాల పోరాటాలు చేస్తారు. తాత్కాలిక ఆవేశంతో చేసేవి ఒకరకమైతే, లక్ష్యం కోసం చేసేవి రెండో రకం. ఈ రెండోరకం వాటిని పాలకులు దౌర్జన్యంతో అణచివేసేటప్పుడు ప్రజా పోరాటాలు సాయుధ పోరాటాలుగా పరిణమిస్తాయి అంటారు కారాగారు.

జీవితం, గురించి, మానవమనస్తత్వం గురించి, వ్యవస్థ గురించి, పోరాటం గురించి కొత్త అవగాహన కలిగించేది, మనలో ఒక మార్పును తేగలిగేది మంచి కథ. ఒక సంఘటన కానివ్వండి, ఒక స్థితి కానివ్వండి ఏదైతే రచయితని స్పందింప జేస్తుందో అదే కథ. ఆ కథకు సంఘటనలు, సన్నివేశాలతో ఇచ్చే రూపకల్పన కథ తాలూకు శరీరం. ఈ రూపకల్పన వ్యక్తం చేయడానికి ఉపయోగించేది భాష. ఎక్కువ మంది భాషే కథన్నట్టు మాట్లాడుతారు అది నిజం కాదు. స్పందన వుండాలి. నాలో కలిగే స్పందనని నేను మళ్ళీ మీలో కలిగించగలగాలి అంటారు కారాగారు.

కథలో శిల్పం గురించి చెబుతూ కారాగారు...."తాజ్‌మహల్లో సౌందర్యం ఏమిటి? పాలరాయి, వాస్తు నైపుణ్యం. పక్కనున్న యమునా నది. ఇవన్నీ కలిస్తే వచ్చిన సౌందర్యం కేవలం రూపంలో ఉంది. కానీ నాకు ఒక డామ్ తాజ్‌మహల్ కన్నా సుందరంగా కనిపిస్తుంది. డామ్ సౌందర్యం ప్రజలకు అందించే తిండిలోనూ, నీళ్ళలోనూఉంది అంటారు. కారా గారి కథల్లో ఉన్నది తాజ్‌మహల్ అందం కాదు. డామ్ అందించేప్రయోజనం. ఆయన కథల్లో ప్రయోజనమే సౌందర్యం.

అందుకే ఆయన కథల్లో ఘాటెక్కిన గంధకథూమం, పోటెత్తిన సప్తసముద్రాలు కనిపించవు. కానీ యుగయుగాల దోపిడిలో నరనరాల రాపిడిలో వగదూరిన, పొగచూరిన, శాసనాల జాడలు, జాలి జార్చు గోడలు కనిపిస్తాయి అన్నారో మహానుభావుడు.

ఆయన సృష్టించే పాత్రల్లోనూ, వాతావరణంలోనూ, నిజం కనిపిస్తుంది. నిజాయితీ కనిపిస్తుంది మాష్టారు గారి పాత్రలు అభినయించవు. పఠితల మనసులను చిందరవందర చేస్తాయి. ఆ పాత్రల జీవితాల్లోని బాధలు, దుఃఖం, ఆవేశం, ఆక్రందన, అసహాయత..... అన్నింటిలోనూ చదువరుల మనస్సులు పాలుపంచుకుంటాయి. తత్ఫలితంగా వికసించిన విద్యుత్తేజం వంటిదేదో మస్తిష్కాలలో కదులుతుంది. మనం ఏదో చెయ్యాలి అన్నట్లు కదిలిస్తుంది.

1974లో కారాగారి యజ్ఞం కథా సంపుటికి ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ అవార్డు ప్రకటించినపుడు "పరాయి పాలనలో లాగే నూటికి తొంబై మంది నిరుపేదలుగానే మిగిలిపో వడంతో మేం ఎందుకిలా ఉండాలని ప్రశ్నించే ఆ పేదవారిని కిక్కురుమనకుండా కాల్చేస్తున్న ఈ ప్రభుత్వం పేదలమీద ప్రభుత్వమే కాని పేదల ప్రభుత్వం కాదు. ఎప్పటికి కాజాలదు. అంటూ తన ఆవేదన వ్యక్తం చేశారు. ఈ బహుమతిని నేను తీసుకొని ఏ జనం కోసమైతే యజ్ఞం కథరాసానో వారికి ద్రోహం చేయదలచుకోలేదని నిష్కర్షగా అవార్డును తిరస్కరించారు.

1996లో వీరు "యజ్ఞంతో తొమ్మిది కథలు" అనే పుస్తకానికి కేంద్ర సాహిత్య అకాడమీ అవార్డు అందుకున్నారు. 'జనపీఠ' అవార్డు పేరిట అభిమానులూ, మిత్రులూ సేకరించిన లక్ష రూపాయలను స్వీకరించారు. ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్ర సాంస్కృతిక మండలి వారి హంస అవార్డు, లోక్ నాయక్ పురస్కారం 1999లో అందుకున్నారు. వీరి కథ ఆధారంగా నిర్మించిన యజ్ఞం సినిమాకు నంది అవార్డు వచ్చింది.

సాహిత్యం ద్వారా, రెమ్యునరేషన్ల ద్వారా, సన్మానాల ద్వారా, అవార్డుల ద్వారా,

ప్రచురణల ద్వారా లభించిన సొమ్ముతో,ఏదైనా ఒక మంచిపని చేయాలని ఆశించారు. తనను కథానిక రంగంలో ఓ స్థితికి చేర్చిన కథా ప్రక్రియకు ఓ నిలయం ఏర్పాటు చేయాలనుకున్నారు. అందుకోసం శ్రీకాకుళంలో భూమిని కొని, భవన నిర్మాణం చేసి 1910 నుండి వెలువడిన కథలను సేకరించి భద్రపరిచే ప్రయత్నానికి పూనుకున్నారు. దానికి కథా నిలయం అని పేరుపెట్టి 1997 ఫిబ్రవరి 22న ప్రారంభోత్సవం చేశారు. ఆ తరువాత దానికి ఒక ట్రస్ట్ ఏర్పరచి రిజిష్టర్ చేయించారు. మరికొద్ది కాలం తరువాత అంతవరకు తన పేరున ఉన్న చర స్థిరాస్తులన్నింటినీ, వీలునామా ద్వారా తానేర్పరచిన ట్రస్టుకి తన తదనంతరం చెందేటట్లు దాఖలు పరిచారు. ఇలా కథలకే కథకుడిగా మారారు కారా మాష్టారు.

రాశికన్నా వాసి ముఖ్యం అన్నది ఆయన విషయంలో అక్షరసత్యం. నలభైకి మించని ఆయన కథలే ఇందుకు తార్కాణం. జీవితంలోని కఠోర సత్యాలను ఆవిష్కరించారు. ఆలోచింపజేసే ఇతివృత్తాలు ఆయన సొంతం. సాహిత్యంలో ఏ ప్రక్రియ అభివృద్ధి చెందాలన్నా ప్రయోగం అనివార్యం అన్నది ఆయన అభిమతం.

ప్రతి ఏటా ఫిబ్రవరి రెండవ శని, ఆదివారాలలో ‘కథానిలయం’ పుట్టినరోజు సమావేశాలు జరుగుతూనే ఉంటాయి. కథానిలయానికి ఏడాది పొడవునా సాహిత్యాభిమానులు వస్తూనే ఉంటారు.

కథే జీవితంగా గడిపిన మాస్టారు ఇప్పుడు కథల సేకరణకు నడుంకట్టారు. కథా నిలయాన్ని తెలుగు కథకు కేంద్రంగా చేయాలని కొత్త యజ్ఞానికి అంకురార్పణ చేశారు. ఈ బృహత్ కార్యక్రమాన్ని భుజానికెత్తుకున్న వీరి కృషి అభినందనీయం, సదాస్మరణీయం.

ప్రథమాంధ్ర అస్పృశ్యతా నివారణోద్యమ కవి మంగిపూడి వేంకట శర్మ

డా॥ కె. కరుణశ్రీ
డి.కె. ప్రభుత్వ మహిళా కళాశాల, నెల్లూరు.
చరవాణి: 9441540317.

బ్రిటీష్ వారి వలసపాలనకు భారతీయుల వలస పాలనా వ్యతిరేక పోరాటానికి మధ్య పరస్పర సంఘర్షణలో పుట్టింది స్వాతంత్రోద్యమం. ఈ ఉద్యమం ప్రధాన కర్తవ్యం భిన్న మతాలు, కులాలు కలిగిన భారత దేశాన్ని ఒక సంఘటిత శక్తిగా బ్రిటీష్ సామ్రాజ్యవాద వ్యతిరేక శక్తిగా మల చడం. అందువలన భిన్న వర్గాలు కలిగిన భారత దేశంలో ముందుగా సంస్కరణలు అవసరమయ్యా యి. కనుకనే తొలిదశలో మేధావులు స్వాతంత్రోద్యమం వైపు కాక సంస్కరణల పైనే తమ దృష్టి నిలి పారు. 1905లో బెంగాల్ విభజనతో స్పష్టమైన ఆకృతిని పొందిన జాతీయోద్యమం 1920లో గాం ధీ ప్రవేశంతో ఉద్యమ స్వరూపాన్ని పొందింది. బెంగాల్ విభజనను వ్యతిరేకిస్తూ బకించంద్ర 'వందే మాతరం' గీతం రచించడంతో భారతదేశం భావాత్మకంగా మాతృ స్వరూపాన్ని పొందింది. 1907లో బిపిన్ చంద్రపాల్ పర్యటనతో ఆంధ్రదేశంలో కూడా స్వాతంత్ర్యోమం పరిణామాన్ని పొందింది. పాల్ఉపన్యాసాలకు ముక్తాయింపుగా చిలకమర్తి, 'భరత ఖండంబు చక్కని పాడియావు' అన్న పద్యం తో సాంస్కృతిక రంగం కూడ విప్లవాత్మకమైన రూపాన్ని పొందింది. స్వాతంత్ర్య సంపాదన కోసం భారతీయులు కులమత వర్గ రహితంగా సామ్రాజ్యవాద వ్యతిరేక పటిష్ట సంఘటిత శక్తిగా రూపొంద వలసి వచ్చింది. ఫలితంగా భారతీయులలోని కుల మత బేధాలను ప్రక్షాళనం చేయడంలో తలెత్తిన అస్పృశ్యతా నిర్మూలనం స్వాతంత్రోద్యమంలో భాగంగా ఉద్యమ రూపాన్ని సంతరించుకుంది. అస్పృ శ్యతా నిర్మూలన గాంధీ స్వాతంత్రోద్యమ ప్రవేశం తర్వాతనే ఉద్యమ రూపాన్ని పొందింది. కులమతా ల విషయంలో పూర్తి హేతువాద దృక్పథం, ఆధునికతా స్వరూప స్వభావాలు గురజాడలో కాని

చోటు చేసుకోలేదు. 'మతములన్నియు మాసిపోవును జ్ఞాన మొక్కటి నిలచి వెలుగును అని పూర్తి కులమత రహిత సమాజాన్ని గురజాడ కాంక్షించారు. జాతి స్వతంత్ర్య జీవితానికి అస్పృశ్యత భంగక రమని గుర్తించాకే సంప్రదాయ బద్ధులైన అనేక మంది తమ మత విశ్వాసాలకు ఆటంకం కలగ కుండా చాతుర్వర్ణ వ్యవస్థను సమర్థిస్తూనే కులవ్యవస్థను వర్తమానానికి అనుగుణంగా మలచడానికి పూనుకున్నారు ఇది గత కాలపు ఔన్నత్యం మీదా, భారతీయ ప్రాచీన మత విశ్వాసాల గొప్పతనం మీదా ఆధారపడింది.

1920లో గాంధీ ప్రవేశంతో అస్పృశ్యతా నివారణ ఒక ఉద్యమంగా రూపుదిద్దుకుంది. ఎనాడో వేంకట పార్వతీశ్వర కవులు 'పంచమాభి వందనము'లో 'అన్నెమును పున్నెమును ఎరుగని వాడు మాల అయినా మాల కాదు. దేవునిమెడ పూలమాల' అని ఈ అసమానతనుఖండించాలని ప్రయత్నించారు. ఆ బాటలోనే అస్పృశ్యత జాతిలోని లోపమని దాన్ని తొలగిస్తే కాని జాతి పటిష్ట మై స్వాతంత్ర్యానికి అర్హమవదని భావించి 1905లోనే ఆ భావాన్ని ప్రతిబింబింపజేయడానికి వేంకట శర్మ నిరుద్ధ భారతమనే కావ్యాన్ని రచించారు. అస్పృశ్యతా నిరసన సంబంధ కావ్యాలలో ఇది మొదటిదే కాదు గణనీయమైంది కూడ.

భారతం పంచమవేదం. నిరుద్ధ భారతమూ పంచమవేదం (పంచములకు వేదం)గా అస్పృశ్యతా దురాచారాన్ని రూపుమాపాలని ఆశించారు. అధికులు, నీచులు అన్న భేదభావం రాజ్యమే లినంత కాలం ఆజాతి మొత్తం కలిసి శ్రమించడం కల్ల. శరీరం లోని అవయవాలన్నీ కలిసికట్టుగా శ్రమించినపుడే కార్యసిద్ధి. ఏ అవయవాన్ని బంధించి ఉంచినా శరీరం మొత్తానికి చైతన్యం ఉండదు. అలాగే సమాజంలో అగ్రవర్ణాలవారు పంచములను విభజించి చూస్తున్నపుడు మనలో ఐకమత్యం లేకపోవడం వలన ఆంగ్లపాలన నుంచి భరతజాతి మొత్తం స్వాతంత్ర్యానికి అనర్హమౌతుందని మంగి పూడి అభిప్రాయం. ఈ కారణం చేత భరత ఖండం నిరుద్ధం (నిరోధింపబడినది). ఆ నిరోధాన్ని

తొలగించి సంఘానికి ఆయువుపట్టు గ్రహించి అందులో ప్రాణాలు పూరిస్తేగాని సత్వం చేకూరదు. అందువలన భరతసంఘం సంస్కరింపబడాలి. అలా సంస్కరింప బడాలంటే జాతిలోని అస్పృశ్యతా దురాచారాన్ని రూపుమాపాలి. అపుడు జాతిమొత్తం ఒక్కత్రాటిమీద నిలవగలిగి స్వాతంత్ర్యానికి అర్హమౌతుందని వేంకటశర్మ అభిప్రాయం.

"జాతికి వెన్నెముక యనందగు నంత్యజాతులను సంఘమునకు దూరము చేసి మనకు కానివారిగ జేసుకొనుట కన్న యాత్మహత్య వేరొండు లేదు" (నిరుద్ధ భారతము, పుట–3) అని జాతి కి పంచములు వెన్నెముక వంటి వారని అభిప్రాయ పడ్డారు. మనలోని ఈ భేదభావాలు వెంటనే మానకపోతే జాతి అభివృద్ధి పొందదని, స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యాలు పొందక నిర్వీర్యమైపోతుందని తలచి వేంకటశర్మ సంఘసంస్కరణను సాగించారు. "సంఘమునకు నగ్రజాతి ముఖ్యత యెంతో కడజాతి యక్కఱయునంతే".(నిరుద్ధ భారతము, పద్యం– 97) అని వీరిద్దరూ జాతికి రెండుకళ్ళవంటి వారని చాటిచెప్పారు. అంతేకాకుండా సంఘ దేహమంతా చక్కగా లేకపోతే సంఘానికి ముప్పువాటిల్లునని కనుక జాతులన్నీజ్ఞానం పొందకుంటే ముక్తి లేదని హెచ్చరించారు. మాలలకు పుట్టుకతోటి నీచత్వం లేదని "ఏ కాలమునందో మాలలకు గల్గెనునీచత నాటి నుండియున్ జాలుగ వచ్చుచున్నయది చాల శకంబుల నుండి యెవ్వరీ జోలికిరారు. సత్యమున్ జూడదలచిన యెవ్వరైన 'నీ మాలల కెట్టులే ర్పడియె మైల' యటంచును ప్రశ్నసేయ మామూలుగ వచ్చుచున్నదని మూల్గుట మాత్రమెకాని యిట్టి దీమాలల యందు లోపమని, మాలల చేసిన పాపమంచు, నీ మూలము చేత మాలలను ముట్టరాద ను వారు లేరు. ఈ వేళను మాలవారికిని పెక్కులు అగ్రకులాల వారికే లీల బరీక్ష చేసినను లేశము భేదము కద్దె"(నిరుద్ధ భారతము, పద్యం –103) అని నొక్కివక్కాణించారు. కాని వారు నీచత్వం పొందడానికి వారి జ్ఞాన విహీనతే కారణమని విద్య నేర్పి వాళ్ళ అజ్ఞానాన్ని రూపుమాపితే కాని వారి కీ దురవస్థలు తొలగవనీ భావించారు. ఈ ఉపాయాన్ని కనుక్కొని ఇతర దేశీయులైన క్రైస్తవులె మాలల దుస్థితికి జాలి చెంది వారికోసం పాటుపడుతున్నారని, ఒకే దేశీయులైన మనం మాత్రం

ఉపేక్షిస్తున్నామని చెప్పారు. అస్పృశ్యతను ఖండించడానికి కూడ వేంకటశర్మ చరిత్ర నుంచి, సంప్రదా యాల నుంచి తీసుకొన్న ఘట్టాలనే ఉదహరించారు. బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్రులనే నాలుగు ప్రధానవర్ణాలే మనువుకాలం నుంచి ఉన్నాయి. వానిలోని సంకరకులమే పంచమజాతి అని మనవు ఏనాడో నిర్ధారణ చేశాడు కదా. అంతే కాకుండా భగవద్గీతలో కృష్ణుడు నేను గుణకర్మ భేదాల చేత నాలుగు జాతులను సృష్టించానని చెప్పారు కదా. గీతను ప్రమాణంగా తీసుకొనే మనం ఈ వాక్యాల ను ఎందుకు ఆచరించమని ప్రశ్నించారు. చరిత్రలో పంచములను ఆదరించిన ప్రసిద్ధులను, పంచములలో ఉన్న ప్రసిద్ధులను ఉదహరించి వారికంటే ఇప్పటి అగ్రవర్ణాల వారే మాత్రం గొప్పవారు కాదని చెప్పారు.

"మాలలని, పంచములటంచు మాదిగలని, శ్వపచులన చెప్పగారాని వారటంచు మరియు చండాలురని తోడిమానవులను దరలివేయుట సాంఘిక ధర్మమగునె?" (నిరుద్ధ భారతము, పద్యం-4) వాల్మీకి నిషాదుడే. వ్యాసుడు నిమ్నజాతి వాడే పరాశరుడుమాలెతకు పుట్టి బ్రహ్మర్షి అయ్యాడు. వశిష్ఠుడు మాలెత అయిన అరుంధతిని పెళ్ళి చేసుకొన్నాడుఅయినా వీరందరూ పూజ్యనీయులే కదా. అని చారిత్రక పౌరాణిక ఆధారాలతో సంఘంలోని వర్ణాల అసమానతను తొలగించాలని ప్రయత్నించారు.

'బుద్ధదేవుడు గురుడై మాలని లాలింపడే?" (నిరుద్ధ భారతము, పద్యం-47) "అశోక చక్ర వర్తి భిక్షువులగు పంచములను భక్తి పూర్వకముగ ప్రార్థించి పూజించి గౌరవించి గణుతి గాంచలేదె?' (నిరుద్ధ భారతము, పద్యం-49) అంతెందుకు "మేటి పల్నాటి వీరకిరీటమైన బ్రహ్మనాయుడు గోసం గి పడుచునందు కొడుకులను గాంచడే। అంతమాత్రము చేతనే తన కులమునందు వన్నెవాసియు నతనికి సన్నగిల్లెనే?"(నిరుద్ధ భారతము, పద్యం-35) "బాణమయూరాది కవులతో సమానంగా కీర్తి ని పొందుతూ శ్రీహర్ష చక్రవర్తి ఆస్థానమున దివాకరుడను మాతంగుడు లేడా?" (నిరుద్ధ భారతము, పద్యం 44) కాబట్టి "జననంబు చేత జూచిన జనులెల్లరు కూడ నేకజాతియే" (నిరుద్ధ భారతము, పద్యం-70) అని చెప్పారు. అయినా "జాతి యేదియైన నీతియే ముఖ్యము. నీతిలేకయున్న జాతి

సున్న"(నిరుద్ధ భారతము, పద్యం-68) అని భావించారు.

మనువు మొదలైన వారు "జందెములు దీసి పూర్వులు భ్రష్టులైనను ముందు తరాలవారు తిరిగి శుద్ధులై ద్విజులు కావచ్చు" (నిరుద్ధ భారతము, పద్యం-69)నని చెప్పారు కదా. కనీసం వారి మాటననుసరించి అయినా ఏకాలంనందో నీచతను పొందిన మాలలను తిరిగి శుద్ధులను చేయవచ్చును కదా అని సంప్రదాయ బద్ధుడవుతూనే కాలాన్ని బట్టి సంప్రదాయాలను మార్చడానికి ప్రయత్నించారు.

వేంకటశర్మ అస్పృశ్యతా నివారణకు కృషిచేశారే కాని సర్వవర్ణాలు ఏకవర్ణంగా దర్శించాలని భావించలేదు. "పూర్వము నుంచి తురకల కత్తులకు గాని ప్రభువుల యానలకు గాని క్రైస్తవుల బోధనలకు గాని లొంగక సంఘము యధాస్థితి నుండుటచే భేదములు శాశ్వతములని వానిని పోగొట్టు ప్రయత్నములు వ్యర్థములనియు స్పష్టపడుచున్నది. అందుచేత అగ్రజన్మ మాత్రముననే గూఢ శ్రేష్ఠత్వ మారోపించుకొని నీచులను వారిపై స్వారీ చేయక ధర్మరక్షక పరులై యొండొరులు కలియకపోయినను ఎల్లరు కేంద్రముతో సంబంధమును కలిగియుండి సంఘ సమిష్టి క్షేమమును సాధించుట కర్తవ్యము"(నిరుద్ధ భారతము, పీఠిక) అని ఆకర్తవ్య సాధనకోసం నిరుద్ధభారతాన్ని వేంకటశర్మ రచించారని ఆ గ్రంథ పీఠికలోదంటు సుబ్బావధానిచెప్పారు. అన్ని వర్ణాల వారికి సమాన ప్రతిపత్తి ఉండాలని ఆశించారు. కొన్ని సమయాల్లోనే వారికి గౌరవాదులు కలుగుతున్నాయని చెప్పారు.

"శ్రీ మత్పెరుంబుదూర్ రామానుజస్వామి
తేరు లాగుదురు మావారు గాదె!
సంక్రాంతి మూడు వాసరములు మేల్కోట
స్వామి సేవింత్రు మావారు గాదె!
హైందవ ప్రజలంద ఆరాధనలు సేయు
మాతంగకన్య మానాతి గాదె!

ఆదిశంకరులకు నధ్యాత్మ విద్యబ్రబ

సాధించె మాజాతి జనుడు గాదె।

పరంధీపురమున విష్ణు భక్తులెల్ల

రహిని బూజించు దేధులు మహరులనెడు

మహిమగల విగ్రహంబులు మావిగాదె।

అర్హులము కామె! సత్కృతి; కార్యులారా!" (నిరుద్ధ భారతము, పద్యం -41)

అని అన్ని సమయాల్లోనూ ఇటువంటి గౌరవాన్నే తమకు కలిగించమని పంచములు వేడుకొన్నట్లుగా చెప్పారు. పూర్వులు విధించిన వర్ణవ్యవస్థను వేంకటశర్మ సమర్థించారు. సమర్థించినా వర్ణవ్యవస్థను ఏర్పరిచిన మనువు మొదలైన వారు పంచముల యందు ఇప్పటి నీచస్థితి ని ఆరోపించలేదన్నదే మంగిపూడి అభిమతం. కులాలను సమూలంగా రూపుమాపడం ఇతని సిద్ధాం తం కాదు. అన్ని కులాల వారు కలిసి మెలసి మెలగవలెనే కాని ఒకరిని ఒకరు తక్కువ చేసుకొనరా దనునదే ఇతని వాదం. ఇదే భావాన్ని స్పష్టంగా చెప్పారు.

"నిమ్నజాత్యుద్ధరణ మన్న నీచజాతి

జనులకు జ్ఞానధనమిచ్చి జడతమాన్పి

మౌఢ్యములను మడ్డితనమును మాయుజేసి

హైందవులకెల్ల సభ్యతనలరజేసి

ప్రజలలో భాతృభావంబు బాదుకొలిపి

భారత కుటుంబమున కాత్మబలము జేర్చి

మేక జాతీయతా భావమెలయజేసి

తోడి మతములలోన హిందు మతము

నఖిల జాతులలోన నార్యజాతి

గౌరవంబును సత్కీర్తి పేరుగాంచి

యభ్యుదయ మందజేయు ఉద్యమముగాని

సకల కులములు గలిపెడు చర్యగాదు."(నిరుద్ధ భారతము, పద్యం-119)

అని చెప్పారు. కులమతాలన్నీ పూర్తిగా సమసిపోవాలని భావించడం లేదు. కులాన్నిబట్టి కాక గుణాన్ని బట్టి గౌరవాదులు కలగాలని అన్ని కులాలవారు సోదర భావంతో మెలగాలని సూచించారు.

"కులము తక్కువ వారు కుమతులు గారు

కులము తక్కువ వారు కులటలు గారు

నిమ్నజాతుల వారు నీచులు గారు"(మద్దుకత, పుట-41)

"కులము తక్కువయైన కులకాంతలందు గుణమున్న దనుటకీ క్రొత్తడి సాక్షి"(మద్దుకత, పుట-41)అని పతివ్రతా శిరోమణియైన ఒక ఎరుకపడుచు చరిత్రను మద్దుకతనే గ్రంథంగా రచించారు. ఇది అచ్చతెలుగు గ్రంథం. ద్విపద కావ్యం. ఈ ఎరుక పడుచు ఏ కులానికి చెందిన కాని హిందూజాతికి సంబంధించింది. కనుకనే హిందువులకు సహజమై విలసిల్లు మహనీయత ఈ మెలో కూడ కలదు అని హిందూజాతిలో వర్ణభేదాలున్నా అన్ని వర్ణాలవారిలో గుణశీల సంపత్తులు ఒకే విధంగా ఉన్నాయి కనుక సంఘంలో సమాన గౌరవాదులు కూడ కలగాలని ప్రతిపాదించారు.

"చదువీక, ధనమీక, మంచి శిక్ష, సాముగఅపక, పామరుల్ సోమరులని, మందులని, పందులని" అగ్రవర్ణాల వారు నిమ్నజాతులను అణగద్రొక్కుతున్నారని కాని చివరికి వారే జ్ఞానధనం లేకపోవడం వల్ల నీచంగా చూస్తున్నారని వాపోయారు. అందుకే కేవలం చదువే జ్ఞానంకాదు. కావున చదువునుబట్టి గౌరవాదులు కలగవలసిన అవసరం లేదు.

"చదువుట వ్రాయుట జ్ఞానమేయైన

చదువరు లేల యజ్ఞానులైనారు

చదువని వారేల జ్ఞానులైనారు

చదువు సాహితీశాస్త్ర సంపత్తిలేని

జాతులలో శీలసంపత్తికలదు

నిరుపమానంబైన నెఱనీతి కలదు

గణనీయమైన యోగ్యతకూడ కలదు" (మద్దుకత, పుట-40)

అని సమర్థించారు. చివరికి అగ్రవర్ణాల వారు నిమ్నజాతుల వారిని పిల్లులకంటె, కుక్కలకంటె, పాపిష్టుల కంటె నీచంగా చూస్తున్నారని చెప్పారు. అందువలన వారు క్రైస్తవ మతంలో కలసిపోతున్నారని ఇలాగే కొద్దిరోజులు కొనసాగితే చివరికి వారు శాశ్వతంగా దూరమైపోతారని హెచ్చరించారు. తత్ఫలితంగా జాతికి వెన్నెముకను దూరం చేసుకొన్నవారమవుతామని బాధపడ్డారు . పంచములు ఆదిమాంధ్రులు. వారు మనకన్నదమ్ములేగాని వేరువారు కాదు. ఈ మాట చెప్తున్నాన ని నన్నాగ్రహించకండి. దీనివలన జాతికి మేలు కలుగుతుందని భావించి ఇలా విన్నవించుకొంటునా న్నని చెప్పారు. హిందూమతంలో ఉన్నంతకాలం గౌరవం కలగదని భావించి లక్షలాది మంది క్రైస్తవ ంలోనూ, ఇస్లాంలోనూ కలవడానికి ఉత్సాహపడుతున్నారు. దీనికి కారణం అగ్రవర్ణాలవారే. వారు పంచములను నీచంగా చూడడం వలన తమ మతాన్ని వీడి అన్యమతాలలోకి వెళ్ళిపోతే మొత్తం జాతే జీవాన్ని కోల్పోతుంది. ఈ విషయం వెంటనే బయపడదు. నిప్పుకొండ పగిలి నింగీ నేలా ఏకమైందాక లోకానికి నిప్పు ఉనికి తెలియనట్టు గానే ఈ సమస్య ఇప్పుడు బోధపడదు. హిందూమ హమ్మదీయ కలహాలతోనే దేశం దుర్భరమైపోతోంది.అలాంటిది ఇంకా హిందూక్రైస్తవ కలహాన్ని కొని తెచ్చుకోవటమెందుకు. కనుక ఆదిమాంధ్రుల హక్కులను వారికిచ్చి ముందు రాబోయే కష్టాలను ని వారించుకోమని, లేకపోతే వారి తోడులేక స్వాతంత్ర్య సంపాదన బహుదుర్లభమౌతుందని హెచ్చరించారు. అగ్రవర్ణాల వారిని ఎంతగా వేడుకొన్నా, హెచ్చరించినా, బెదిరించినా లాభంలేదని వేంకటశర్మ భావించారేమో చివరికి పంచములలో కూడ పోరాట పటిమను పెంచాలని ప్రయత్నించారు.

"పంచములారా। యంతరిత భవ్య గుణోత్కరులారా। గర్భితో
దంచిత శక్తులారా । యసమర్థులె మీరలు । గొఱ్ఱెమందలో
వంచితమై చరించు నలవ్యాఘ్ర కిశోరము రీతి బూర్తిగా
వంచితులైతి రాత్మ బలవైఖరి నెంచుడు; మేల్కొండికన్"(నిరుద్ధ భారతము, పీఠిక)

అని ఆత్మ విశ్వాసాన్ని నూరిపోసి కార్యసాధన ఇరువైపుల నుంచి జరిగేటట్లు చేశారు. అన్ని కులాల వారిలోనూ ఉత్తములు ఉంటారని, ఆ ఉత్తమత్వాన్నిబట్టే గౌరవాదులు కలగాలని, ఆ దిశలోనే సంఘం మార్పు చెందాలని చెప్తూనే చివరికి బ్రాహ్మణకులానికి ఆధిక్యతను అంగీకరించారు అయితే వారికటువంటి ఆధిక్యం కలగడానికి కారణం వారి ఆచార్య వ్యవహారాలు నియమ నిబంధన లేనని వాటివల్లే సంఘానికి బ్రాహ్మణుడు కేంద్ర స్థానమయ్యాడని అభిప్రాయపడ్డారు. కాని వారే ఈరోజు స్వార్థపరులై, మూర్ఖులై ఇతరులను తక్కువగా చూడడాన్ని కొసాగిస్తున్నారని అభిప్రాయపడ్డారు.

"అన్ని వర్ణములు ఏ వర్ణమును అనుకరించడానికి ప్రయత్నించుచుండునో ఏ వర్ణము అన్యో న్య సంబంధము లేని అన్ని వర్ణములతో సత్సంబంధమును కలిగియుండునో, ఏ వర్ణము ప్రకృతి శ్రే ష్టత్వము చేతను నియమధారణ చేతను, సంస్కార విశేషముల చేతను అన్నిటికంటె ఉత్కృష్టతను కలి గియుండునో అది సంఘమునకు కేంద్ర స్థానమగును. ఇప్పటి వరకు కేంద్ర స్థానమందున్న బ్రాహ్మ ణుడా స్థానాన్ని ఆంగ్లేయులకొసగినాడు."(నిరుద్ధ భారతము, పీఠిక) తిరిగి బ్రాహ్మణుని కేంద్రస్థానాని కి తీసుకురావడానికి తనవంతు కర్తవ్యంగా అగ్రవర్ణాల వారిని దురాచారాలు మానమనిచెప్పడానికి వేంకటశర్మ 'నిరుద్ధభారతాన్ని' రచించారని దంటు సుబ్బావధాని తెలిపారు. బ్రాహ్మణుడు కేంద్రస్థానం కోల్పోవడానికి కారణం నిమ్నజాతుల వారిని నీచంగా చూడడమే అని మంగిపూడి భావించారు. వారిని పీడించుకు తింటూ, పిచ్చకుంచాలతో భత్యాలను కొలుస్తూ, పక్కనున్న మాన్యాలను కలుపుకొంటూ చేయకూడని అన్యాయాలను చేస్తూ నిమ్నజాతుల వారిని అగ్రవర్ణాల వారు అణగద్రొక్కుతున్నారని మంగిపూడి వారి అభిప్రాయం. భగవద్గీతలో పండితులను పంచముల ను సమదృష్టితో ఎవడు చూస్తాడో వాడే నిజమైన బ్రాహ్మణుడని కృష్ణుడు అర్జునునకుపదేశించారు.

కాని ఈనాటి వారికీ సమదృష్టి లేకపోవడం వల్లనే ఆంగ్లేయులు మనల్ని పరిపాలించగలుగుతున్నార ని స్పష్టంగా చెప్పారు. ఇందువల్లనే ఉత్తమ శ్రోతీయులు సైతం స్వధర్మాలను వదిలి ఆంగ్లేయుల వేషభాషలను అనుకరిస్తున్నారు. దీనికి కారణం కేంద్రస్థానం మారడమే. "చండాలుడైన గజకంటి రామాయకంటే ఆంగ్ల సంప్రదాయము ననుసరించిన యబ్రాముని కెక్కువ గౌరవమున కిదియే కారణము". (నిరుద్ధ భారతము, పీఠిక) హిందూ సమాజంలో అన్ని వర్ణాల వారూ ఉన్నారు. వారందరూ బ్రాహ్మణుని కేంద్రస్థానంగా ఇన్నాళ్ళూ భావించారు. కాని వారిలో ఈనాడు సమదృష్టి లోపించడం వల్ల సంఘం వారిని కేంద్రస్థానంగా భావించడం లేదు. తత్ఫలితంగా మొత్తం సంఘమే క్షీణిస్తున్నది. "అన్య సంప్రదాయముల లోనికి పోయిన హిందువుల నందు ముఖ్యముగ బాహ్యజాతు ల తిరిగి ఆర్యధర్మావలంబనము చేయుట యవశ్య కర్తవ్యము"(నిరుద్ధ భారతము, పీఠిక) అని వేంక ట శర్మ భావించారు. దీన్ని బట్టి నిమ్నజాతి ఉద్ధరణే వారి ఉద్దేశం కాదు. సంఘంలో ఒకప్పుడు పై చేయిగా ఉండి ఇప్పుడా స్థానాన్ని పోగొట్టుకొన్న బ్రాహ్మణుల్ని తిరిగి ఆ స్థానంలో నిలపడం కూడ కర్తవ్యంగా భావిస్తున్నారు. అందుకే పంచములకు కూడ సమాన గౌరవాన్ని హక్కులను ఇవ్వాలని ప్రభోదించారు.

"వృత్తులు నశించు ననుమాట ఉత్తమాట
గొప్పకులదుల వారుందురెప్పటికిని
నాగరిక సీమలె నిదర్శనములు మనకు"(నిరుద్ధ భారతము, పద్యం-47)

అని నిమ్నజాతుల వారే భావిస్తున్నట్లుగా చెప్పిన వేంకటశర్మ కులమత వర్గరహిత సమాజాన్ని కాంక్షించ లేదు. "కులమతాభిమానముల జిక్కి, పక్షపాతములు గలిగియుంటతప్పుగాని ఎవరి కులమతంబు లెల్లరు పెంపొందజేసికొనుటయేమి దోసమగును" (హెచ్చరిక, మంగిపూడి వెంకటశర్మ) అని కులాభిమానం కలిగియుండుట తప్పుకాదని పేర్కొన్నారు. కాని ఈనాడు కులభేదాలు మితిమీరడం వల్ల ఆంగ్లేయుల దృష్టిలో చులకనైపోతున్నామని చెప్పారు.

"నాగరకులందు భరత సంతానమెట్లో
భారత వర్షీయులందు శ్వపాకులట్లె
ద్వేషభావంబు మాని శోధింపరయ్య"(నిరుద్ధ భారతము, పద్యం-37)

అని ఆంగ్లపాలన నుంచి భరతజాతి విముక్తి పొందాలంటే అగ్రవర్ణాల వారు పంచములను సమదృష్టితో చూడాలని అప్పుడు తిరిగి బ్రాహ్మణుడు సంఘానికి కేంద్రస్థానం కావడంతో ఆంగ్లేయుల ఆధిక్యత తగ్గుతుందనీ భావించారు. కేవలం మాటలవల్ల కార్యం జరగదని చెప్పారు.

పంచమాదుల నుద్ధరించు ప్రయత్నంబు
జల్లిమాటలవల్ల జరుగుబోదు
ఉచితమై తగునట్టి యుత్తమవిద్యతో।
జర్మకారక పరిశ్రమము నేర్పి
తెలుగుసీమల నెల్లెడల జర్మసామగ్రి
నిర్మించుశాలలు నిలుపవలయు
నిలిపి చర్మపు వస్తువులు సిద్ధపరిపించి
యన్యదేశ్య ప్రవాహమాప వలయు
ఈ వలయు । మాలలకు సౌఖ్యజీవనంబు
నధిక ధనమూల మీకార్యమగుట కతన
నాంధ్ర సూర్యుని వంటి యౌదార్య ధుర్యు
లీ మహోద్యమమున కూత మియ్యవలయు"(నిరుద్ధ భారతము, పద్యం-120)

అని పంచములతో కలిసి దేశవలస ఆర్థిక వ్యవస్థను కూడ చక్కదిద్దుకోమని మంగిపూడి బోధించారు. సంఘ సంస్కరణ పట్ల కవులకు గల కర్తవ్యాన్ని బోధిస్తూ రాజుల విలాసాలు, మహారాజుల భోగాలుకాక "ఆరుకోట్ల మంది యస్పృశ్యులై సంఘ దూరులగుచు దేశ భారమగుచు దైన్యదశను మునిగి తల్లడిల్లుచును" న్నదని అటువంటివారిని ఉద్ధరించుట కవుల తక్షణ కర్తవ్యమని ప్రభోదించారు. దురాచార నిర్మూలనమే దేశసౌభాగ్యాన్ని పెంపొందిస్తుందని చెప్పారు.

'నిరుద్ధ భారతము'కావ్యంలో రెండుభాగాలున్నాయి. మొదటిభాగంలో జాతులన్నీ సమానమే అన్న సమర్ధన కన్పిస్తుంది. అందుకోసం పురాణగాధలు, చరిత్ర,స్మృతులను ఆధారంగా తీసుకున్నారు రెండోభాగం అస్పృశ్యతలు తామే ప్రత్యక్షంగా అగ్రవర్ణాల వారికి తమ కష్టనష్టాలు చెప్పుకొని వేడుకొన్నట్లుగా రచించారు. ఈ భాగం కరుణ రసోద్దీపమైనది. మనిషిలోని మానవతను స్పృశించి సానుభూతిని సంపాదించడం ఇందులో ముఖ్యంగా కన్పిస్తుంది.

"కుక్కల కంటే తక్కువ వారమైతిమా

మమ్ము మీ వాడల మసలనీరు" (నిరుద్ధ భారతము, పద్యం-3)

అని నిమ్నజాతుల వారు అగ్రవర్ణాల వారిని వేడుకొన్నట్లుగా రచించారు. "దీన జనులము, మేము మీ దేశజులము, ఆదివారము మీకు, మీ సోదరులము, పతితులైనాము మాదు దుర్గతి తొల గించి జ్ఞాన ధనమిచ్చి మముబ్రోవ బూనరయ్యా!" (నిరుద్ధ భారతము, పీఠిక)అని నిరుద్ధ భారతము రెండవ భాగంలో నిమ్న కులాల వారు తమ జాతి ఎదుగుదలకోసం అగ్రవర్ణాల మీదే ఆధారపడ్డారు. జ్ఞాన ధనమిచ్చి తమను ఉద్ధరించమని వేడుకున్నారు. చివరికి అగ్ర వర్ణాల వారిని మేము ఈ విధంగా అర్థించనక్కరలేదు. వారు మమ్మల్ని సగౌరవంగానే చూస్తారు అన్న అశాభావాన్ని వ్యక్తం చేశారు. ఉదాహరణగా చరిత్రలో ఎందరు పంచములను అగ్రవర్ణాల వారు గౌరవించారో చెప్తూ వాల్మీకి, పరాశరుడు, సత్యవతి, రోహిదాసుడు మొదలైన వారిని గుర్తు చేశారు. 'నిరుద్ధ భారతము' రెండవ భాగంలోని ప్రతిపద్యం ఆనాటి సంఘ స్థితిని కళ్ళకు కట్టినట్లు చూపిస్తుంది. "నాటి సంఘ స్థితిని, భావి చైతన్యరూపాన్ని గ్రహించి రచించిన ఈ కావ్యం అస్పృశ్యతా నివారణోద్యమానికి ఎగుర వేసిన పతాక" అని మద్దూరి సుబ్బారెడ్డి తెలుగులో జాతీయోద్యమ కవిత్వం అనే గ్రంథంలో కీర్తించారు.

ఒక జాతిలో భిన్నకులాల మధ్యగాని, భిన్న సంప్రదాయాల మధ్యగాని, స్త్రీ పురుషుల మధ్య గాని అసమానతలు ఉన్నప్పుడు ఆ జాతి మొత్తం మరొకజాతి అసమానతకు గురికావలసి వస్తుంద ని భావించి ముందుగా మన జాతిని సంస్కరించాలని సంఘసంస్కరణకు పాటుపడినవారు మంగిపూడి వేంకటశర్మ స్వాతంత్ర్య సంపాదనకుజాతి కలిసికట్టుగా శ్రమించాలని జాతి లోలోపలి

భేధ భావాలవలన నిర్వీర్యమై పోతుందని భావించారు. అందువలనఆనాటి సమాజంలోని సంస్కరణ ప్రధాన లక్ష్యాలైన స్త్రీ పురుష సమానత్వం, అస్పృశ్యతా నిర్మూలనం అనే రెండు సమస్యల కాఠిన్యాన్ని తగ్గించడానికి అనేకగ్రంథాలు రచించారు. తానుసూచించిన అంశాల సమర్ధనకోసం వేదాలను, శ్రుతులను, పురాణాలను ఆశ్రయించారు. సంప్రదాయ వాదిగా ఉంటూనే సంప్రదాయాలను సమర్ధిస్తూనే కాలానుకూలంగా శాస్త్రాలను మార్చుకోవచ్చని దానికినిదర్శనం లోకంలో ఇన్ని శాస్త్రాలు ఉండడమేనని వేంకటశర్మ భావించారు. మంగిపూడి వేంకటశర్మలో హేతువాద దృష్టి మానవతా దృష్టి ఎక్కువ కన్పిస్తుంది. చారిత్రక పౌరాణిక ఆధారాల నేపధ్యంతోనే నేటి సమాజ స్వరూపాలను మార్చాలని ప్రయత్నించారు. దీనికి కారణం సంప్రదాయాల పట్ల ప్రజలకు ఉన్న విశ్వాసం, నమ్మకం, పునరుద్ధరణ ధోరణులు సాగుతున్న కాలంలో గతాన్ని వర్తమానానికి అనుగుణంగా దేశక్షేమాన్ని కాంక్షించే రీతిలో మలచాలన్న వాంఛ కావచ్చు. చరిత్రను సంప్రదాయాన్ని పూర్తిగా తిరస్కరించకుండానే సామాజికమైన మార్పులు ఆశించడంలోని వైరుధ్యాలు వేంకటశర్మ ఆలోచనల్లో కన్పిస్తాయి

కాళోజీ కవిత్వం - విమర్శనాత్మక విశ్లేషణలు

- డా॥బి.ప్రభాకర్
తెలుగు అసిస్టెంట్ ప్రొఫెసర్
ప్రభుత్వ డిగ్రీ కళాశాల, ఆర్మూర్
జిల్లా : నిజామాబాద్, తెలంగాణ రాష్ట్రం
సెల్ ఫోన్ : 9490901050
email : prabhakarboinepally@gmail.com

సదసద్వివేకంతో వస్తువులోని గుణదోష విచారం చేయడమే విమర్శ. కవిత్వం, విమర్శ అవినాభావ సంబంధం కలవి. కవియందు విమర్శనాశక్తి ఉన్నట్లే విమర్శకుని యందు కవితాశక్తి అంతర్గతమై ఉంటుంది. ఈ రెండింటిలో ఎవరి యందు ఏ శక్తి ఎక్కువగా ఉంటుందో వారు ఆ రంగంలో ప్రకాశిస్తారు.అలాగే అభిరుచి, విమర్శనాశక్తి ఉన్న కవి కావ్యాన్ని రచిస్తున్నప్పుడు అతని సృజనాత్మకశక్తి, విమర్శనాశక్తి రెండూ కుడి ఎడమలుగా ఉంటూ అద్భుతమైన కావ్యసృష్టికి దారితీస్తుంది. సరిగ్గా కాళోజీ కవిత్వం ఈ కోవలోకే వస్తుంది.

కాళోజీ అచ్చమైన ప్రజాకవి. ఆయన కవిత్వమంతా జీవన విమర్శే - జనజీవన విమర్శే. సార్వజనీన సత్యాలకు, సామాజిక వాస్తవాలకు, జన చైతన్యానికి ప్రతీక కాళోజీ కవిత్వం.

'ఎన్నో సంఘటనలు జరుగుతుంటవి మన చుట్టు పట్టు. ఒకే సంఘటన అందరినీ ప్రభావితుల చేయదు, ఒకే రీతిగ అసలే చేయదు - శక్తిని బట్టి సాక్షాత్కారం, భావానుగుణ్యం రూపం' అని పలికి 'జరిగినదంతా చూస్తూ ఎరగనట్లు పడి ఉండగ సాక్షీభూతున్ని గాను, సాక్షాత్తు మానవున్ని' అని "నా గొడవ" ను ప్రకటించిన సహృదయుడు కాళోజీ.

తన చుట్టుపక్కల జరిగే ప్రతి విషయానికి స్పందించి తన ఆలోచనతో - అసమ్మతితో, నిరసనతో - ధిక్కరణతో... ప్రతిఘటనతో సమాజంలో ఉన్న వంకరలను సరిదిద్దడానికి చేసిన బృహత్తర ప్రయత్నమే కాళోజీ కవిత్వం. ఎన్నో సందేహాలు - ఏవేవో సమాధానాలు ; ఎన్నో ప్రయత్నాలు - మరెన్నో సంఘర్షణలు కాళోజీ జీవన ప్రస్థానంలో అతన్ని నీడలాగా అనుసరించాయి. ఈ క్రమంలో ఎన్నో ఇజాలు కాళోజీని ప్రభావితం చేసినా ఏ ఇజానికి లొంగకుండా 'ప్రజాయిజాని'కి బద్ధుడై సమాజంలో జరుగుతున్న అలజడిని నిర్మొహమాటంగా అక్షరబద్ధం కావించిన 'ప్రజల మనిషి' కాళోజీ.

కాళోజీ కవిత్వంపై విమర్శనాత్మక విశ్లేషణల్లోకి వెళ్తే...

'నా గొడవ' మొదటి, రెండవ, మూడవ ముద్రణల సందర్భంగా 'దాశరథి కృష్ణమాచార్య'

రాసిన పీఠికలను ముందుగా ప్రస్తావించుకోవడం సముచితం. 'కాళోజీ కవిత్వం సమాజానికి హెచ్చరిక వంటిది. అతడు ఒక్కమాటు సమాజంవైపు కన్నెత్తి నిశితంగా చూస్తే సమాజం నిలువునా గజగజా వణికిపోయి, తనలో తరతరాలనుండి దాచుకున్న కుళ్లను ఒక్కమాటు బయట పారేస్తుంది తాను చూస్తున్నదీ తనకు తోస్తున్నదీ రాస్తాడు కాళోజీ' అని దాశరథి గారంటారు. కాళోజీ వర్ణించిన 'వ్యత్యాసాలను' గురించి ఉటంకించి లోకమంతా ఆశ్చర్యపోయి ఆయన వంక చూసిన సందర్భాన్ని ప్రస్తావిస్తాడు.

వాసన నూనియలొకచోట – మాసిన తలలింకొకచోట
కమ్మని చకిలాలొకచోట – గట్టి దౌడలింకొకచోట

అలాగే కాళోజీని 20వ శతాబ్దపు తెలంగాణ ప్రప్రథమ ప్రజాకవిగా ప్రతిపాదిస్తాడు. కాళోజీ కవిత్వంలో సత్యాన్ని అన్వేషించే శక్తి ఉందంటారు దాశరథి. ఈ శక్తి నిష్పాక్షికతను ప్రసాదిస్తుందని అదే దార్శనికత అని, అది కాళోజీకి పుష్కలమని అంటారు. 'నరుడనేను', 'కన్నీటిలో ఎన్నెన్నో కలవు' లాంటి గేయాల్లో కరుణరసం చిప్పిల్లుతుందని అంటారు. 1946వ సంవత్సరంలో నిజాం ప్రభుత్వం కమ్యూనిస్టు పార్టీని నిషేధించినప్పుడు నిజాం చర్యను నిరసిస్తూ కాళోజీ రాసిన 'తీర్పు' అనే గేయాన్ని తెలంగాణా సాహిత్య విప్లవానికి మూలంగా పేర్కొంటారు దాశరథి.

1965లో 'నా గొడవ' 3వ ముద్రణ సందర్భంగా... కవిత్వం అంటే పద్యం అనే భ్రమను పోగొట్టినవారిలో శ్రీశ్రీ, ఆరుద్రలతో పాటు నీవొకడవు అని, వారి రచనల్లో లేని నిరాడంబరత నీ ప్రత్యేకత అని కాళోజీని ప్రస్తుతించారు.సూటిదనం,నిండుదనం, ఎత్తుదనం, లోతుదనం, వెచ్చదనం, స్పష్టత, క్లుప్తత, ఆప్తత, గుప్తతలు కాళోజీ కవిత్వ ప్రమాణాలుగా ఉంటాయన్నారు.అలాగే 'నా గొడవ ' ఏడు భాగాలుగా వచ్చినా అందులో మొదటి భాగమే అధిక పాఠకాదరణ పొందిందని దాశరథి నిర్మొహమాటంగా చెప్పడం ఇక్కడ గమనార్హం.

శ్రీశ్రీ 1953 జనవరి 12 నాడు ఆలంపురంలో 'నా గొడవ' మొదటి ముద్రణను ఆవిష్కరిస్తూ 'కాళోజీ నిఖిలాంధ్రకవి' అని పేర్కొంటూ ఆయనకు తెలంగాణా అంచులు గోడలుగా అడ్డు నిలువజాలవని అన్నారు. నా గొడవగా పేర్కొన్నప్పటికీ ఇది విశాలజగత్తు ప్రజలందరి గొడవగా ప్రస్తుతించారు. అలాగే కాళోజీని ఫ్రాన్స్‌కవి 'లూయి ఆరగాన్'తో పోల్చారు.

కాళోజీ బాహ్యస్వరూపం మాట ఎట్లున్నప్పటికీ ఆయన అంతరంగం యౌవనోద్రేక భరితమని అంటారు ఆయన సహాధ్యాయి దేవులపల్లి రామానుజరావు. ఆంధ్రోద్యమం ఆయనను తెలుగు

సాహిత్యానికి, సంస్కృతికి దగ్గరగా తీసుకువచ్చిందని, గ్రంథాలయోద్యమం కాళోజీ కవిగా అవతరించడానికి దోహదపడిందని అంటారు. కాళోజీ యెక్కడ ఉన్నా యేమి చేసినా ఆయన ప్రజలమనిషి – ప్రజలగొడవే కాళోజీ గొడవని అంటారు.

వరంగలు కోటలో రజాకార్లు మొగలయ్య అనే కాంగ్రెసు కార్యకర్తను పట్టపగలు దారుణహత్య చేశారు. ఈ సంఘటన జరిగిన కొన్ని రోజుల తర్వాత వరంగలును సందర్శించడానికి పూనుకున్న హైదరాబాదు ముఖ్యమంత్రి సర్ మిర్జా ఇస్మాయిల్‌కు కాళోజీ సంధించిన కవితాలేఖ తెలుగు లేఖాసాహిత్యంలో చిరస్థాయిగా నిలువదగిందని అంటారు. ఆ లేఖలో కాళోజి

'కోట గోడల మధ్య ఖూని జరిగినచోట – గుండాల శక్తులు గోచరించినవా?
బాజార్లో బాలకుని బల్లెంబుతో బొడుచు బద్మాషునేమైన పసిగట్టినావా?
మొగలయ్య భార్యతో మొగలయ్య మాతతో మొగమాటమును లేక ముచ్చటించితివా?'

అని వేసిన ప్రశ్నలు ఆనాటి తెలంగాణా అంతా మారుమ్రోగాయంటారు. సమాజంలోని వ్యత్యాసాలను, దౌర్జన్యాలను సహించే మనిషికాడని, ఆయన జీవితమంతా ఈ మార్గంలోనే నడిచిందని అందు చేత కాళోజీ నూటికి నూరుపాళ్ళు ప్రజాకవి అని దేవులపల్లి రామానుజరావు ప్రస్తుతించారు.

ఎక్కడ ఎప్పుడు ఎట్లా తోస్తే అట్లా కైత చెప్పడమే కాళోజీకి అలవాటుగా మారిందని, కాళోజీని సంచారజీవిగా పేర్కొంటూ వేమన, సొనె గురూజీలతో పోలుస్తారు వరవరరావు గారు. అలాగే

కాళోజీ కవిత్వాన్ని విమర్శించే ముందు ఆయన జీవన దృక్పథాన్ని తరచి చూడాలంటారు. కాళోజీ జీవన దృక్పథంపై ఖలీల్ జిబ్రాన్, ఆల్బర్ట్ ష్విట్జర్, రోమారోలా, విక్టర్ హ్యూగోల ప్రభావం ఉందంటారు. ఇంకా 'బ్రతుకు బ్రతుకు అంటాడు, అదికూడా నదివలె, ప్రవాహం వలె, వర్తమానంవలె' జీవించడం కాళోజీ జీవనదృక్పథంగా పేర్కొంటారు వరవరరావు. 'నరుడనేను' కవితలో ఖలీల్ జిబ్రాన్ వాక్యాలు... I am dream of yesterday and Memory of tomorrow... యొక్క అనువాదంలో కాళోజీ జీవనదృక్పథం తేటతెల్లమని చెప్తారు.

సంఘాలు, నియమాలు, సిద్ధాంతాలపై కాళోజీ నిరసన చూపడానికి ఆయన జీవనదృక్పథమే కారణమని, అవి మనిషిని కట్టడి చేస్తాయని కాళోజీ నమ్మారని చెప్తారు. ఈ క్రమంలో కాళోజీ 'పార్టీవ్రత్యం' అనే కొత్త పదబంధాన్ని సాహితీ తెరమీదికి తీసుకొస్తే అది ఎంతో ప్రఖ్యాతిని పొందింది తన జీవనదృక్పథం నుండి వచ్చిన ప్రాపంచిక దృక్పథం వల్ల కాళోజీని వరవరరావు ఒక ఆదర్శవాదిగా లేదా మానవతా వాదిగా ప్రతిష్ఠిస్తారు. కానీ కాళోజీ తనకు ఇలాంటి ముద్రలు వేయొద్దంటారు. 'బతకమ్మా! బ్రతుకు!' అనే గేయంలో బతకమ్మను దేవతగా భావించి పండుగ చేస్కోవడాన్ని ప్రోత్సహిస్తూ, తెలంగాణా పల్లె వాతావరణాన్ని కళ్లకు కట్టినట్టుగా వర్ణించిన కాళోజీని ప్రాణంమీద,

బ్రతుకుమీద – మమకారం, విలువ, గౌరవం కలిగిన మనిషిగా విశ్లేషిస్తారు వరవరరావు. కాళోజీ తన జీవితమంతా పీడితప్రజల పక్షాన నిలుస్తూ, పోరాటమే అంతిమ పరిష్కారంగా చెప్తాడు. కాళోజీ ఎవరినీ అనుకరించలేదు. కాళోజీని ఎవరు అనుకరించలేదు. కాని ఆయన ప్రభావంలేని తెలంగాణ కవిగానీ, సామాజికులు గానీ లేరంటారు. అలాగే ఎవరుకూడా ఆయనలాగ అలతి అలతి పదాల్లో విస్తృతార్థంతో రాసినవారు కూడా లేరంటారు.కాళోజీ కవితలు సంఘటన, సందర్భాన్ని బట్టి రాసినవి. వాటిలోని సార్వజనీనత వల్ల కాళోజీ ప్రజాకవి అయ్యాడంటారు వరవరరావు.

కాళోజీ అంటే అస్తిత్వ చేతనామూర్తి అని; తన అనుభవం, దాని నుండి ఏర్పడే ఆలోచనలు, అభిప్రాయాలే ప్రధానంగా జీవించాడని కాత్యాయనీ విద్మహే కాళోజిని విశ్లేషిస్తారు.

'నా గతిని ఆకట్ట / నన్నదుపులో పెట్ట / ఎన్ని శాస్త్రాల కట్టడాలో / ఎన్నెన్ని నీతుల గోతులు / ఎన్ని ఇజాల ఊబిలు / ఎన్ని అంతశ్శాఖల డొంక తిరుగుళ్ళు / ఎన్ని కులాల అనుపాతాలు / ఎన్ని కులాల మడికట్లు....'

ఆత్మగౌరవం, ఆత్మవిశ్వాసం, ఇచ్ఛానువర్తనం – 'నేను'కు పరిపూర్ణ జీవితానందాన్ని ప్రసాదిస్తాయని కాళోజీ నమ్మకం. ప్రతి నేనూ తన జీవించే హక్కును ఆచరణలోకి తెచ్చుకొనే క్రమంలో 'నీవు'గా తన ఎదుట తత్కాలంలో ఉన్న వ్యక్తికి 'వాడు'గా స్థలాంతరాలలో, కాలాంతరాలలో ఉండే వ్యక్తికి కూడా ఉండే హక్కుల గురించిన స్పృహతోనే ఉండాలన్న కాళోజీ అవగాహన ఆయన కవిత్వమంతా పరచు కొని ఉందంటారు. అలాగే వ్యక్తుల గురించి రాసిన చాల కవితల్లో వ్యక్తిని సంబోధిస్తున్నట్లు రాసినా ఆయా వ్యక్తుల విలక్షణతను చెప్పటంతోపాటు సమకాలీన రాజకీయ ఆర్థిక భాషా సాహిత్య సాంస్కృతిక అంశాలమీద వాళ్ళను కేంద్రంగా చేసి వెలుగులను ప్రసరింపజేస్తాడంటారు. కాళోజీ ఆకాంక్షించేది ప్రజాస్వామ్య రాజ్యం. ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థపై కాళోజీ రాసిన కవితలు ఆయనకు ప్రజాస్వామ్యం పైగల ప్రేమాభిమానాలను, సంపూర్ణ విశ్వాసాన్ని వ్యక్తం చేస్తాయంటారు. జీవితంలోని, మానవ ప్రవృత్తుల్లోని వైరుధ్యాలను కాళోజీ కవిత్వంలో ప్రధాన స్థానం కల్పించారు. సాటి మనిషి దు:ఖాన్ని కవితా వస్తువుగా చేసుకొని కవిత్వాన్ని మానవీయం చేశాడని, ప్రత్యేక తెలంగాణ కోసం రాసిన కవిత్వంలో ఆత్మగౌరవ చైతన్యం కనబడుతుందని కాత్యాయని విద్మహే విశ్లేషిస్తారు.

కవిత్వ విషయంలో కాళోజీకి మిగతా వచన కవులకు మౌలికమైన వ్యత్యాసం ఉందని, వారిలాగా కవిత్వ రూపం పట్ల ఆయనకు ప్రత్యేక శ్రద్ధ, విషయ సంబంధ పరిమితి లేదంటారు తిరుపతిరావు. కవిత్వం అనేది కాళోజీకి అనేక భావవ్యక్తీకరణ రూపాల్లో ఒకటి మాత్రమేనని Order of things లో విశేషస్థానాన్ని ఇవ్వకపోవడమే గాకుండా కవిత్వంలో సాంద్రత గురించి అసలు ఆలోచించలేదంటారు.

కాళోజీ జీవితాన్ని, కవిత్వాన్ని వేరువేరుగా చూడకపోవడం వల్ల ఆయన జీవితంలో ప్రతి

సంఘటనను ఆయన కవిత్వంలో చూడవచ్చుని, 1970 తర్వాత తెలుగు వచనకవిత్వంలోకి ఎక్కువగా వచ్చిన మౌఖిక సాహిత్య లక్షణాలు 1940ల నాటికే కాళోజీ కవిత్వంలో ప్రవేశించాయంటారు. ప్రాంతీయ స్పర్శతో కూడిన సజీవమైన భాషలో రాయడం వల్ల కాళోజీ తన సమకాలీన కవుల కన్నా భిన్నంగా కన్పిస్తారు. కాళోజీ మీద వేమనలాంటి శతక కవుల ప్రేరణ ఉందని, మనుషుల ద్వంద్వ ప్రమాణాల గురించి 'లోకం' అనే కవితను తిరుపతిరావు ఉదహరిస్తారు.

'పైకి నుడివెడు పలుకు ఒకటి / చేయదలచిన చేష్ట యొకటి / మనసులోగల మాట యేదో / పైకి పల్కుచు పల్కినటుల / చేసి చూపెడు శీలముగల /మాయ యెరుగని మానవునకు /సాటిలేదిల / చోటు లేదిల...'

లాటిన్ అమెరికా Testimonia తరహా లక్షణాలు కల్గి ఉండడం వల్ల కాళోజీ కవిత్వం ఇతర తెలుగు వచన కవుల కవిత్వం కంటె ప్రత్యేకంగా భాసిల్లుతుందంటారు. 'ఏ ప్రాంతం వారు ఆ ప్రాంతం వాడుక భాషలో రాయాలె' అని నినదించి, తెలంగాణ మాండలికాన్ని తన కవిత్వంలో సగర్వంగా ప్రవేశపెట్టిన ఘనత కాళోజీది.

'రెండున్నర జిల్లాలదే దండి బాస అయినప్పుడు / తక్కినోళ్ళ నోళ్ళయాస / తొక్కినొక్కబడ్డప్పుడు / ప్రత్యేకంగా రాజ్యం పాలుగోరడం తప్పదు..' అని తెలంగాణ సమస్యను చాలా assertive గా 1970 లలోనే తన కవితల్లో ప్రకటించారు కాళోజీ. వర్తమాన చరిత్రను చాలా తీవ్రంగా దాని సూక్ష్మ రూపాలనూ పరిశీలిస్తూ రావడం వల్ల ప్రతి ముఖ్య సందర్భాన్ని కాళోజీ తన కవిత్వంలో రికార్డు చేశాడు. ఇంత విస్తృతంగా కవిత్వం చెప్పిన కాళోజీ తన సుదీర్ఘ అనుభవం నుండి కవిత్వ సాంద్రత ను పెంచే ప్రయత్నం చేయలేదని, ఆ విషయాన్ని కాళోజీ అసలు పరిగణనలోకే తీసుకోలేదంటారు. జీవనగీతపై రారా విమర్శను చాలా తేలికగా స్వీకరించినట్లుగా కనబడును. మరియు సుప్రసన్న

విమర్శపై కూడా కాళోజీ తన నిర్లిప్తతను ప్రకటించడం జరిగింది.

సమకాలీన సమాజం, రాజకీయాల గురించి ప్రజల్ని చైతన్యవంతం చేయడానికి తాను చేసే ఉపన్యాసాలకంటె కవితలే శక్తివంతంగా ఉపయోగపడతాయని గ్రహించి కాళోజీ కవితా రచనను సాగించాడని తూర్పు మల్లారెడ్డి చెప్తారు. గురువుగారైన గార్లపాటి రాఘవరెడ్డి శిక్షణలో కాళోజీ కవిత్వాభివ్యక్తిని మెరుగుపరుచుకొని; సంఘటన, సందర్భాన్ని బట్టి సద్యఃస్ఫూర్తితో గేయాలు రాసి, సభల్లో వినిపించడం వల్ల కాళోజీ కవిత్వానికి మౌఖికలక్షణం అబ్బిందంటారు. ఒక మనిషి తాను బ్రతికిన జీవితకాలంలో కలాన్ని, గళాన్ని ఒకే వాడితో ఉపయోగించి – రచనలోను, ఆచరణలోను ఒకే నిశిత వైఖరితో పోరాటం సల్పిన ఆదర్శానికి సాక్ష్యం కాళోజీ నారాయణరావు జీవితమని, కాళోజీని అచ్చమైన ప్రజాస్వామ్యవాదిగా మల్లారెడ్డి ప్రతిష్ఠిస్తారు.

సామాన్యజీవితం గడుపుతూ అసామాన్యుడుగా లోకోత్తర సత్యాలను, సృజనాత్మక పద్ధతిని కాళోజీ తన కవితల్లో అభివ్యక్తపరిచాడని సామల సదాశివ అభిప్రాయపడ్డారు. అంపశయ్య నవీన్ కాళోజీని ప్రజాకీయకవిగా పేర్కొంటారు. న్యాయం, ప్రేమల నిలువెత్తురూపంగా కాళోజీని చిత్రిస్తారు ఓల్గా. కాళోజీ జీవిత చరిత్ర అంటే తెలంగాణ చరిత్రే అంటారు ముదిగంటి సుజాతారెడ్డి. జూలూరు గౌరీశంకర్ కాళోజీని తెలంగాణకు పర్యాయపదంగా వర్ణిస్తారు. కాళోజీ అంటేనే కవితా కదలి... ప్రవహించే ధిక్కారశైలి అని 20వ శతాబ్దపు తిరుగుబాటు పురుషుడని వేణు సంకోజు విశ్లేషిస్తారు. కాళోజీ 'నా గొడవ' కవులందరికీ దిక్సూచి అంటారు గోపగాని రవీందర్. కాళోజీ జీవిత సాహిత్యాలు తెలంగాణ ఆత్మగౌరవానికి ప్రతీకగా నిలుస్తాయంటారు చెన్నకేశవరెడ్డి. సమైక్య పాలన

పై కలం కత్తినెత్తిన ప్రజాకవిగా పేర్కొంటారు బన్న అయిలయ్య. ధిక్కార చరిత్రలో వరంగల్‌కు ప్రత్యేక స్థానముందని, కవిత్వంలో కూడా అది ప్రతిఫలించిందని, ఒక సోమన, పోతన, కాళన్నలను ఉదహరిస్తూ, కాళోజీ జీవితమే ఒక సందేశమని వి.ఆర్.విద్యార్థి విశ్లేషిస్తారు. కాళోజీ కవిత్వంలో ప్రజాస్వామిక ఆకాంక్ష ప్రస్ఫుటంగా ఉంటుందంటారు జీవన్‌కుమార్. పీడిత తాడిత ప్రజల వేదనలు రోదనలు తనవిగా పలవరించి; సమాజంలోని అవినీతి, అసమానతలు; దోపిడీ దౌర్జన్యాలను నిరసించి, పామర పండితులందరికీ అర్థమయ్యే రీతిలో కవిత్వం వెలయించిన ప్రజాకవి కాళోజీ అని పేర్కొంటూ, మన కోసం మళ్ళీ జన్మించిన యోగివేమన అని దాసి సుదర్శన్ విశ్లేషిస్తారు.

ఇక చివరగా అక్షర వాచస్పతి దాశరథి రంగాచార్య గారి మాటలతో ఈ వ్యాసాన్ని ముగించడం సముచితం.

కాళోజీ గొడవ – లొల్లి, ఆగంకు హద్దులు లేవు. అది విశాలాచ పృథ్వీ. అది గాలి వంటిది, కాంతి వంటిది, దావానలం వంటిది, మందానిలం వంటిది. దాన్ని దర్శించే కన్నులు కావాలి! ఎడద కావాలి! కాళోజీ కవితకు ఆడంబరాలు లేవు! కాళోజీ కవితకు అంబరాలు లేవు.

ఉపయుక్త రచనలు :

1. కాళోజీ నారాయణరావు 'నాగొడవ'
2. పాలపిట్ట సెప్టెంబర్ 2013 సంచిక
3. దినపత్రికలు –
    1. ఆంధ్రప్రభ, ఆంధ్రభూమి, ఆంధ్రజ్యోతి, నమస్తే తెలంగాణా 9 సెప్టెంబర్ 2013
    2. ఆంధ్రజ్యోతి 16 సెప్టెంబర్ 2013

(సెప్టెంబరు 9, కాళోజీ నారాయణరావు జయంతి సందర్భంగా...)

---000---

పింగళి సూరన - కళాపూర్ణోదయం : నారద గానమాత్సర్యం కథాశిల్పం - సంవిధాన వైచిత్రి

డా॥ పులపర్తిశ్రీనివాసరావు
తెలుగుశాఖ, ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్,
విశాఖపట్నం. 9491265598

చెప్పే విషయాన్ని అందంగా, శక్తివంతంగా, స్పష్టంగా, ఉత్కంఠను రేకెత్తించే విధంగా చెప్పడమే శిల్పమంటారు. విషయమెంత గొప్పదైనా ఆ విషయానికి అక్షర రూపం ఇచ్చిన పద్ధతి పేలవంగా ఉంటే ఆ గ్రంథం విఫల మవుతుంది. అందుకే ఏం చెబుతున్నాం అన్నదే కాకుండా, ఎలా చెబుతున్నాం అనే అంశం పట్ల కూడ కవి తగినంత శ్రద్ధ తీసుకోవాలి. కొందరు శిల్పమనేది అంత ముఖ్యం కాదని,వస్తువులోని నవ్యతను,గొప్పతనాన్నిబట్టి ఆ రచన ప్రమాణాన్ని నిర్ణయించాలని,శిల్పం వస్తువులోని అంతర్భాగమే కాని ప్రత్యేక మైంది కాదని అభిప్రాయపడుతున్నారు. అయితే కొందరు గ్రంథకర్తలు తమ వస్తు దారిద్ర్యాన్ని శిల్పం అనే ముసుగులో దాచే ప్రయత్నం చేస్తారు. అందుకే కవియైనవాడు తను చెప్పదలచుకున్న విషయాన్ని పాఠకుల హృదయాల్లో శక్తివంతంగా ఆవిష్కరించే ప్రయత్నం తాలూకు ప్రయోజనాన్ని సాధించడానికే శిల్పం అనే విషయాన్ని గుర్తుంచుకోవాలి. శిల్పాన్ని నిర్లక్ష్యం చేస్తే గ్రంథం నిర్జీవంగా తయారై పాఠకులకు దూరమైపోతుంది. దానివల్ల మనం ఆశించిన ప్రయోజనం నెరవేరదు వస్తువుకే అగ్రతాంబూలం ఇచ్చినప్పటికి శిల్పాన్ని నిర్లక్ష్యం చేయకూడదు. ప్రతిభ ఉన్న రచయితల్లో

వస్తువు, శిల్పం రెండూ పడుగుపేకల్లా పెనవేసుకుపోతాయి.

కథను వివరించే పద్ధతులు రెండు. ఒకటి జరిగిన విషయాన్ని కాలక్ర మానుసారంగా చెప్పడం.రెండు కాల క్రమాన్ని వదిలి సరైన సందర్భంలో ప్రారంభించి, ఆ తర్వాత వెనుక ముందగా కథను పెంచి పూర్తి చేయడం. మొదటిది కాలక్రమమనీ, రెండవది కార్యకారణ క్రమమనీ చెప్పవచ్చు. వస్తు తత్వాన్ని పరిశీలిస్తే కాలక్రమానికి ప్రసిద్ధి ఎక్కవ. కార్యకారణక్రమంగా కథను నడిపినవారిలో పింగళి సూరన ప్రముఖుడు.

కాలక్రమాన్ని బట్టి చూస్తే ఈ నారదగానమాత్సర్యం కళాపూర్ణోదయం ,పంచమాశ్వాసం లోని సరస్వతీ చతుర్ముఖుల లీలాకేళితో ప్రారంభమవుతుంది. అదే సామాన్య కవులు రచిస్తే పంచమాశ్వాసం ప్రథమాశ్వాసం అయి ఉండేది. ఇది పింగళి సూరన కథా శిల్ప నైపుణ్యానికి నిదర్శనం. కథ పూర్తిగా తెలియాలంటే అయిదాశ్వాసాలు పూర్తిగా చదవాల్సిందే. కథలో ఎవరైతే ప్రధాన పాత్ర అయ్యారో వారిచేతనే తన కథ చెప్పిండం కవి శిల్పచాతుర్యానికి నిదర్శనం.

"మీక గానవిద్యచేత దంబురుని గెల్చుసంభ్రమంబిప్పటి మాటల వన నఱుంగంబడియె, నతని యందిట్టిబద్ధ మత్సరంబేల పుట్టెఁదజ్జయంబునకేమి పాట్లంబడితిరి? నాకు నింతయు నెఱింగింపవలయు" ననుటవలన నారదుడు చరిత్రను చెప్పినాడు. ప్రస్తుత కథాక్రమంలోకి వెళ్ళితే....

వైకుంఠంలో విష్ణుమూర్తి సభ తీర్చి ఉండగా ఆ సభకు లక్ష్మీదేవి వచ్చే మార్గంలో అడ్డు ఉన్నవారందర్ని భటులు చిక్కినవారినందరిని దూరంగా

తరిమికొట్టినారు. అందరితో పాటు ఈశ్వరుడికి తప్పలేదు.మరి నారదుడు లాంటి వారి గతి వేరే చెప్పాలా! అతడు కూడా వారి దండనకు గురయ్యాడు. అంతలో భటుడొకడు తంబురున్ని సభకు ఆహ్వానించాడు. అతనిని ఒక్కడినే పిలవడానికి కారణమేమని నారదుడు ఆలోచిస్తుండగా, గాన విద్యా ప్రదర్శనకోసమే తుంబురుని ఆహ్వానించినట్లు సమీపజనుల వలన విన్నాడు. గాన విద్యా ప్రదర్శన అనంతరం తనను సత్కరించిన వస్తువులతో చూచేవారందరు ఆశ్చర్య పడేటట్లు తుంబురుడు వస్తున్నాడు. అది చూచి మరింత ఆశ్చర్యంతో నారదుడు, నాకు లేని విద్య తంబురునిలో ఏముందో పరీక్షించాలని తలంచి, అతనితో మిత్రునిగా మెలగడం ప్రారంభించినాడు.

ఒక రోజు తుంబురుడు లేని సమయంలో అతని వీణను పరీక్షించిన నారదుడు ఆశ్చర్యచకితుడై, తుంబురుని మించిన విద్యను పొందాలని నిశ్చయించుకున్నాడు. దానికి విష్ణుమూర్తిని తపస్సుచే మెప్పించి వరం పొందాలని ఆలోచించి, ఘోరతపస్సు చేశాడు.విష్ణువు ప్రత్యక్షమై నేను ద్వాపరయుగంలో శ్రీకృష్ణునిగ జన్మించి నీ కోరిక తీర్చెదననగా అప్పటి వరకు నిరీక్షించి, అనుకున్న ప్రకారం సమస్య గాన విద్యను పొందినాడు

దీనిలో కొన్ని ముఖ్యమైన సంఘటనలు కథకు ఆయువు పట్టుగా నిలిచి పాఠకులకు ఉత్తేజాన్ని కల్గించాయి. నారదుని అవమాన పరంపరలకు గురిచేయడంలో భాగంగా సామాన్య జనుల మాదిరిగా భటులు దండధారులై తరమడం వలన మరింత ఆసక్తి కలిగించింది. తనకు జరిగిన సత్కారాలను తంబురుడు ఆందరు చూసేటట్లు ప్రదర్శించడం కథకు ఎంతో వన్నె తెచ్చింది.

"దగ దగ యను పదకంబున
నిగ నిగ యను క్రొమ్మెఱుంగు నేత్రపటమునన్
బుగ బుగ యను మేపూఁత
న్చగబుగ యనిపించె నతఁడు నాహృదయంబున్"

లోకంలో అందరికీ జరిగినట్లుగానే తుంబురునికి సత్కారం జరిగినదాన్ని కవి అనుప్రాసలతో నారదుడినే కాదు చదివే మనల్ని కూడా అసూయపరుల్ని చేసేటట్లు చూపినాడు.

శత్రువును సులభంగా జయించాలంటే శత్రుత్వం కంటే మిత్రత్వం వలననే వీలవుతుందనే సత్యాన్ని నారదుని వలన తెలియజేయడంలో శిల్ప చాతుర్యాన్ని కవి ప్రదర్శించాడు.

ఎంత తొందరగా అనుకున్నది సాధించాలనే పట్టుదలతో ఉన్నాడో, అంతకంతకు నిరీక్షించేటట్లు చేయడం, చివరికి వరమీయడంలో నారదుని గర్వాన్ని పరీక్షించినట్లు అయింది.

ఈవిధమైన శిల్పచాతుర్యాన్ని అనేక సంఘటనల్లో ప్రదర్శిస్తూ కథకు మరింత పదును పెట్టడం వలన కావ్య గౌరవం మరింత ఇనుమడించింది.

<u>సంవిధాన వైచిత్ర:</u>

పింగళి సూరన తన గ్రంథరచనను గూర్చి ఈవిధంగా చెప్పుకున్నాడు.

"*జనములెచ్చఁగ మున్రచించితి నుదంచద్వైఖరింగారుడం*
బును శ్రీరాఘవపాండవీయముఁగళాపూర్ణోదయంబున్మఱి
న్దైనుఁగుంగబ్బములెన్ని యేనియును మత్పిత్రాదివంశాభివ
ర్ణన లేమింబరితుష్టినాకవి యొనర్పంజాలవత్యంతమున్॥

(ఆప-1అ; ప్ర.ప్ర)

దీన్నిబట్టి పింగళి సూరన గరుడు పురాణం,రాఘవపాండవీయం, కళా పూర్ణోదయం, ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నం, ఇంకా అనేక కృతులు రచించినట్లు తెలుస్తుంది. వీటితో పాటు గిరిజా కళ్యాణం కూడా రచించినట్లు గణపవరపు వేంకటకవి ఆంధ్రప్రయోగ రత్నాకరంలో పేర్కొన్న పద్యం వలన తెలుస్తుంది. వీటిలో గరుడపురాణం, గిరిజాకళ్యాణం ఇంకా అనేక గ్రంథాలు లభించడం లేదు. ప్రస్తుతం రాఘవపాండవీయం, కళాపూర్ణోదయం, ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నం ఈమూడు గ్రంథాలు లభిస్తున్నాయి. మూడు గ్రంథాలు మూడు రత్నాలవంటివి. అందులో కళాపూర్ణోదయం మహారత్నమే. ఇది అనన్యసామాన్యమైన, అపూర్వమైన మహాకావ్యం. కళా పూర్ణోదయం కవితా కళా పూర్ణోదయమే. ఇది కేవలం స్వతంత్ర కావ్యమేకాదు. ఏ మూల గ్రంథం నుండి కథను గ్రహించలేదు. కనుక ఇది సర్వతంత్ర స్వతంత్ర మహాకావ్యం. తెలుగు సాహిత్యం మొత్తంలో ఏకైక మౌలిక మహా కావ్యం.

కళాపూర్ణోదయం మూడు జన్మల వృత్తాంతం. ఈ గ్రంథానికి కాదంబరి, ప్రబోధచంద్రోదయం, మార్కేండేయ పురాణం,మహాభారతం, ఆశ్చర్య చూడామణి, పారిజాతాపహరణం, మనుచరిత్ర, ఆముక్తమాల్యద, శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యం మూలగ్రంథమని సాహిత్యలోకంలో ప్రచారం ఉంది. పరిశీలించి చూడగా అవి కళా పూర్ణోదయానికి మూలాలు కావని తెలుస్తుంది.

ఈ కావ్యంయొక్క గుణదోషాలు రెంటికి కారణమైనది సూరన కావ్య ప్రారంభంలో చేసిన ప్రతిజ్ఞ చూస్తే తెలుస్తుంది. 'సకల లక్షణ లక్షితంబైన మహా ప్రబంధంబు కీర్తి కారణంబని తలంచి ఋణ్యవస్తువర్ణనా కర్ణనంబును నగు కళాపూర్ణోదయంబును మహాకావ్యంబు' రచింపతలపెట్టెను.

కల్పన సామర్థ్యంలో ఈ కవికున్నంత ప్రతిభ ఆంధ్రులలో మరేకవికి లేదు. కవితా స్వరూప ప్రభావాన్ని వర్ణించే ఈ పద్యమే దీనికి నిదర్శనం.

"చలువగల వెన్నెలల చెలువనకు సౌరభము
గలిగినను సౌరభము చలువయుఁదలిర్పం
బొలుపెసఁగు కప్పురపు ఁబలుకులకుఁగోమలత
నెలకొనిన సౌరభము ఁజలువ వసయుంగో
మలతయును గలిగి జనముల మిగులఁబెంపెసఁగు
మలయపవనంపు ఁగౌదమలకు మధురత్వం
బలవడిన నీడు మఱికల దనఁగ వచ్చు ఁగడు
వెలయఁగల యీసుకవి పలుకులకు నెంచన్" (1ఆ.83ప)

భావం శైలిని మించిందా? శైలి భావాన్ని మించిందా? అని ఆశ్చర్యపరిచే అగ్ర గణ్య పద్యాల్లో ఇది ప్రధానమైంది. సూరన శైలిని గూర్చిన ఆలోచనల్ని తన కు తన కథకు భంగం కలిగించనిరీతిలో పాత్రల చాటున ఏర్పాటు చేసినాడు. మణికంధరుడు చేసిన కృష్ణస్తవం, కలభాషిణి ప్రశంసించిన తీరు ఎంతో ఔ చిత్యంగా ఉంది.

పాసఁగ ముత్తెపుసరుల్ పోహళించిన లీలఁ
దమలోనిదొరుయు శబ్దములఁగూర్చి
యర్థంబు వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్య భేదంబు
లెఱింగి నిర్దోషత నెసఁగ జేసి
రసభావములకు నర్హంబుగ వైదర్భి
మొదలైన రీతులిమ్ముగ నమర్చి
రీతులకు చితంబులై తనరారెడు
ప్రాణంబు లిమ్ముగాఁబాదుకొల్ప

యమరనుపమాదులును యమకాదులునగు
నట్టి యర్ధ శబ్దాలంక్రియలు ఘటించి
కవితఁజెప్పంగ నేర్చు సత్కవివరునకు
వాంఛితార్ధంబు లొసఁగని వారు గలరె? (1ఆ-185ప

సమస్త కవితా లక్షణాల్ని ఇందులో చెప్పిన పింగళి సూరన, తాను ప్రత్యేకించి లక్షణ గ్రంథాన్ని రచించిక పోయినా ఆస్థానాన్ని ఈ పద్యం ద్వారా పూర్తి చేసు కున్నారేమోనన్నట్లు సందర్భానికి తగ్గట్లు చెప్పబడింది.

రచించబోయే కావ్యానికి గొప్ప ప్రాశస్త్యం లభించాలని,అది సహృదయ పాఠకులకు ఉపయోగపడాలని కవులంతా కోరుకుంటారు.

భవ్యత నెల్ల దేశములఁబ్రస్తుతికెక్కుచు మీఱియమ్మహా
కావ్యము సుప్రసిద్ధమగుఁగావుత నిత్యము సర్వలోక సం
స్తవ్య నిజ స్మృతిన్ వెలయు తాండవ కృష్ణ కృపన్ పవిత్ర శా
స్త్రవ్యవసనాతి ధన్యమగు సజ్జనకోటి యనుగ్రహంబునన్ (8ఆ-264 ప)

అని సూరన ఆశయం. ఆయన కోరుకున్నట్లు తెలుగు సాహిత్యంలోనే మకుటాయమానంగా నిలిచింది. అది సూరనకు అజరామరమైన కీర్తి ప్రతిష్ఠలు చేకూర్చింది. మొత్తం మీద కళాపూర్ణోదయం వంటి మహాకావ్యం ప్రపంచ వాఙ్మయంలో కనిపించదు, వినిపించదు.

అపూర్వ కథా సంవిధాన వైచిత్రీ మహనీయమనగా అపూర్వ కథచేత మహత్తరమైంది. అపూర్వ కథా సంవిధాన వైచిత్రి చేత మహత్తరమైందని అర్ధం. అపూర్వమంటే పూర్వం లేనిది. అంతేకాక మనోహరమైందని కూడ అర్ధం.

కళాపూర్ణోదయానికి సరస్వతీ చతుర్ముఖుల శృంగారమే హృదయం. వారిద్దరి శృంగారానంతరం చిలుకను ఉబుసుపోకకై ఒక కథ చెప్పమని

బ్రహ్మ అడిగితే, అది కళా పూర్ణుని కథ చెబుతుంది. ఈ కథ పూర్వం లేనిది. అంతేకాదు, కళాపూర్ణుని కథకు ఉపకథలైన కలభాషిణి వృత్తాంతం, రంభానలకూబర వృత్తాంతం, సుముఖా సత్తిమణి స్తంభుల వృత్తాంతం, సుగాత్రీశాలీనులు వృత్తాంతం, అలఘు వ్రతుని వృత్తాంతం, స్వభావ సిద్ధుని వృత్తాంతం, అభినవ కౌముది వృత్తాంతం, పురోహితుల వృత్తాంతం,మధుర లాలస వృత్తాంతం, సత్వదాత్ముని వృత్తాంతం ఇవన్నీ పూర్వం లేనివే, మనోహరమైనవి, మహత్తరమైనవి. నిజంగా కళాపూర్ణోదయం అపూర్వ కథా కళాపూర్ణోదయమే. కథా సంవిధానమంటే కథా ప్రణాళిక, సంఘటనల కూర్పు. కథా ప్రణాళిక, సంఘటనల కూర్పు అంటే కథాకథన విధానం. ఉత్తమ కథాకథన విధానమే కథాసంవిధానం. కథాకథన కౌశల శిల్పం.

ఉత్కంఠను కల్గించడమే ప్రతిభకు మొట్టమొదటి లక్షణం. దానిలో సంశయం,ఆశ్చర్యం చాలా ప్రాధాన్యం కలిగి ఉంటాయి. కళాపూర్ణోదయ మహా కావ్యానికి ప్రధాన కథ కళాపూర్ణుని కథ. కాబట్టి దీనికీపేరు పెట్టబడింది. కళాపూర్ణుని కథతో ఈ కావ్యం ప్రారంభంకాదు. కలభాషిణి వృత్తాంతంతో కథ ప్రారంభమవుతుంది. కలభాషిణి మొట్టమొదట నారదునితో సంభాషించే సమయంలో కళాపూర్ణుని ప్రసక్తి తెస్తుంది.

"ఈ కథయిఁకఁజెప్పినట్టి వారును వినినట్టి వారును
ధాత్రియందుఁబుత్ర పౌత్ర ప్రపౌత్రాది బహుసంతతిం
దనర్చు చుఁజిర కాలంబుప్రచుర సంపదభివృద్ధి
శోభిత శుభ సౌఖ్యంబులు గాంతురిది యంతయు
నావశ్యకంబుగ మదీయాశీర్వాదంబు"

(70వచ.5ఆ)

అని బ్రహ్మపలికినాడు. అది రంభవిన్నది. నారదుడు కూడ తెలుసుకున్నాడు.ఈ ఇద్దరు కళాపూర్ణుని కథ చెబితే భూలోకంలో మానవులై పుట్టి చాలాకాలం సంసారం చేయాలి. అందువల్ల వాళ్ళిద్దరు చెప్పలేదు. కలభాషిణి మానవ స్త్రీ. ఆమెకు ఎక్కువ కాలం సుఖసంసారం చేయడం వరప్రసాదమే. కాని ఆ అవకాశం కనిపించదు. ఇలాంటి ఉత్కంఠను కల్గించేది బీజప్రాయం. ఈ విధంగా ప్రథమాశ్వాసంలో కళాపూర్ణుని ప్రసక్తి లేదు. తృతీయాశ్వాసం చివర "మనకు (దొల్లి కళాపూర్ణుండును వాని ప్రసంగం బెచ్చట గలిగెఁదత్ప్రకారం బేమి నీవు వింటివి (282వ-3ఆ) అని ఉంది. చతుర్థాశ్వాసం చివర కలభాషిణి మణికంధరునితో,

"మునుకళాపూర్ణకథ నీవువినవె? దనదు
పట్టిచేనంత యట్లేల తిట్టువడితి?" (173 ప-4)

అని కళాపూర్ణుని కథా ప్రసక్తి తెస్తుంది. మలయాళ బ్రాహ్మణుడు అలఘువ్రతుడనువాడు కళాపూర్ణ కథా శ్రవణార్థం భువనేశ్వరీ మంత్ర జపం రెండు సంవత్సరాలు చేయగా, ఆమె "ఓ బ్రాహ్మణుండ! నీ యభీష్టంబు వేఱొక చోట సిద్ధించు" నని పలికెను. వెంటనే అతడు ఒక నగరంలో రాజాస్థానంలో పడతాడు. రాజు ఎదుట బంగారు ఉయ్యాలలో ఉన్న రెండేళ్ల బాలిక సరస్వతీ చతుర్ముఖ శృంగారఘట్టాన్ని చెప్పిన తర్వాత ఆ రాజు"నేను కళాపూర్ణుఁడను" అని చెప్పను. దీనితో కళాపూర్ణుని కథ లోకానికి తెలియడానికి, ప్రచారం జరగడానికి నాంది అయింది.

కళాపూర్ణోదయం ఎనిమిది ఆశ్వాసాల కావ్యం. నాలుగాశ్వాసాల్లో కళా పూర్ణుని కథకు సందేహం ఉంది. అయిదవ ఆశ్వాసంలో సరస్వతీచతుర్ము ఖుల శృంగారఘట్టంలోని కళాపూర్ణుని కథ చెప్పిన తర్వాత, అక్కడి రాజే కళాపూర్ణుడని తెలియజేయడంలో ఆశ్చర్యం ఉంది. ఇది ఉత్కంఠను కలిగి స్తుంది. ఇలాంటి ఉత్కంఠను కలిగించే కథా సంవిధానం పూర్వం లేదు. ఈ విధంగా ప్రధాన కథ మాత్రమే గాక, ప్రతి ఉపకథ కూడ ఉత్కంఠ పాదకంగా రచించడం పింగళి సూరన అపూర్వ కథా సంవిధానంలోని ఒక మహావిశేషం.

అపూర్వ కథా సంవిధానం యొక్కవైచిత్రి అపూర్వ కథా సంవిధాన వైచిత్రి. వైచిత్రి అంటే విచిత్రభావం. శబ్దానికి సంబంధించిన వైచిత్రి శబ్దవైచిత్రి. ఉక్తికి సంబధించిన వైచిత్రి ఉక్తి వైచిత్రి. కథకు సంబంధించిన వైచిత్రి కథా వైచిత్రి. కథా సంవిధానానికి సంబంధించినవైచిత్రి కథా సంవిధానవైచిత్రి.

కళాపూర్ణోదయ కథ ప్రసిద్ధం కాదు. మిశ్రకథ కూడా కాదు.ఇది కల్పితకథ. అయినా కల్పిత కథ అనడానికి పౌరాణిక పాత్రలు, సంఘటనలు ఉన్నాయి. నారదుడు రంభానలకూబరులు, తుంబురుడు, రుక్మిణి సత్యభామ, జాంబవతీ శ్రీకృష్ణులు, సరస్వతీ చతుర్ముఖులు, ఇంద్రుడు దత్తాత్రేయుడు, శల్యాశురుడు వీరు పురాణ పురుషులు. పౌరాణిక విషయానికి ప్రతినిధులు. కలభాషిణీ మణికంధరులు, సుగాత్రీ శాలీనులు, సుముఖా సత్తీమణి స్తంభులు, అలఘువ్రతుడు, అభినవ కౌముదీ మధురలాలసా కళా పూర్ణులు, రూపానుభూ తీమదాశయులు, ప్రథమాగమ,ద్వితయాగమ,తృతీయాగమ,చతుర్ధీయాగములు, స్వభావసిద్ధుడు, సత్యదాత్ముడు, మధురాపుర బ్రాహ్మణ దంపతులు కల్పిత

వ్యక్తులు. ఈ రెండు రకాల పాత్రలు కలిసి మిశ్రపద్ధతికి ప్రతినిధులు. అంతేగాక ఈ కావ్యంలో విష్ణులోకం, సత్యలోకం మాత్రమేగాక భూలోకం కూడా ఉంది. ఆసేతు హిమాచల భారతదేశంలోని సకలతీర్థయాత్రలు, పుణ్య స్థలాలు, ప్రధాన పట్టణాలు, నదులు, అనేక దేశాలను గూర్చి ఉంది. ఇంత విస్తృతమైన కథారంగం, పాత్రల వైవిధ్యం మరి ఏ ఇతర కథల్లోను లేదు. ఇది అపూర్వ కథా వైచిత్రి.

కళాపూర్ణోదయంలో కవి కథను చెప్పే సందర్భాలు చాలా తక్కువ. కళాపూర్ణుని ప్రసక్తి తెచ్చింది రంభ. కళాపూర్ణుని కథ మొదట చెప్పింది బ్రహ్మ. తర్వాత చెప్పింది రెండేళ్ళ బాలిక. కళాపూర్ణుని కథతో పాటు సుముఖాసత్తి మణిస్తంభుల, స్వభావసిద్ధుని అభినవ కౌముది, శల్యాసురుని,యజ్ఞ శర్మ కథలు చెప్పింది కూడా రెండేళ్ళ బాలికయే. మణికంధరుని తపోభంగ కథను చెప్పింది మణిస్తంభుడు. మణిస్తంభుని కథ చెప్పింది సుముఖాసత్తి రంభానలకూబరుల కథ చెప్పింది కలభాషిణీ మణి కంధరులు. ఇది కథా సంవిధానంలో ఒక వైచిత్రి. దీనిలో రెండేళ్ళ బాలిక 'విచిత్ర కథ తల్లి' కావడం మహావైచిత్రి.

మణిహారవత్తాంతం కళాపూర్ణోదయంలో మకుటాయమానమైంది.అది అలఘువ్రతుడు రాజునకు హారాన్ని ఇస్తే, దానిని బాలిక మెడలోవేస్తాడు. ఆహారం మహిమవలన బాలిక విచిత్ర కథల తల్లి అవుతుంది. ఈ హారమే కథాసంవిధానానికి విచిత్ర సంధానమైంది.

కళాపూర్ణోదయంలో కవి, పాత్రలు కాకుండా పుస్తకమే కథ చెప్పడం ఒక అపూర్వ విశేషం. మణికంథరుడు కాశ్మీర దేశం వెళ్ళినపుడు శారదాపీఠంలో వేదగురువు ద్వారా గ్రహించిన పుస్తకంలో సుగాత్రీ శాలీనుల వృత్తాంతం తెలియజేయబడింది. ఈ విధంగా పుస్తకం ద్వారా కథాసంవిధానం చేయడంలో వైచిత్రి ఉంది. ఇటువంటి అపూర్వ కథా సంవిధాన వైచిత్రితోకూడిన కళాపూర్ణోదయం వంటి మహాకావ్యం మరొకటి లేదు.

కావ్యాలన్నింటిలో కళాపూర్ణోదయ కథకు ఒక ప్రత్యేక కథ ఉన్నట్లు ముందుచెప్పుకున్నాం. గానమాత్సర్యానికి సంబంధించి, కథాభాగంలో పింగళి సూరన తగిన స్థానాన్ని ఏర్పరచినాడు. సాధారణ రచయితలైతే నారదుని మాత్సర్యకథను మొదట చెప్పి తరువాత శ్రీకృష్ణుని వరప్రసాదాన్ని పొందినట్లు చెప్పేవారు. దీనివలన సూరన సంవిధాన వైచిత్రి వెల్లడి అవుతుంది.

అహంకార పూరితులైనవారి గర్వాన్ని అణచడానికి ముందుగా తన కంటే తన ప్రత్యర్థులను ఆదరించి దాని ద్వారా వారిలో దాగిన అహంకారాన్ని తెలియజేయడం గొప్ప కథాశిల్పమవుతుంది. ఈ ఘట్టం వలన దేవర్షి అయినా నారదుడు మదమాత్సర్యాలకు లోనుగాక తప్పదని తెలియజేయబడింది. పేరుకు వైకుంఠంలో విష్ణువు సభను వర్ణించినా అది అచ్చమైన ఆంధ్రరాజుల సభామందిరమే అన్నట్లుంది.

"వైకుంఠంబున నొక్కనాఁడతులితైశ్వర్యుండువిష్ణుండునా
శీక ప్రోద్భవముఖ్యదేవగణముల్ సేవింప యోగీశ్వరా
నీకంబుల్ నిగమాంత సూక్తులను వర్ణింపంగ నొడ్డోలగం
బైకూర్చుండె మహాసభన్ సదవనవ్యాపారపారీణుఁడై"

ఇక్కడ వర్ణించిన దాన్ని బట్టి చూస్తే ముందుముందు జరగబోయే నారద గర్వభంగానికి సాక్షీభూతుల్ని చూపినట్లుంది.

వేత్ర హస్తులైన భటులు సభాభవనానికి అడ్డుగా ఉన్నారని తలంచిన జనాన్ని దండంతో దండిస్తే అది విశేషమవదు. వారితో పాటు ఈశ్వరుణ్ణి, నారదుని కూడా దూరంగా తరమడం ఎంతో అవసరం. ఈ విధంగా చేయడం అందరిని ఒకేవిధంగా భావించినట్లు చెప్పవచ్చు. అది కవి శిల్ప విశేషం. పరమేశ్వరుడు కూడా తరుమబడ్డాడు. కనుక నారదుడు అంతగా పరితపించవలసిన అవసరముండదు.

అప్పుడు మము భోంట్ల కతల్
చెప్పఁగ నేమిటికిఁదారసిలి వేత్రధరుల్
రొప్పఁగఁజనియెన్ నిలువక
యప్పరమేష్ఠియును నచటికతి దూరముగన్   (2-75)

తనతోపాటు శివుడు తరమబడ్డప్పుడు నారదుడు పైకి బాధపడినా, అంతరంగికంగా మనస్సును సర్దుబాటు చేసుకున్నాడు.

శత్రువును దెబ్బ తీయడానికి మిత్రత్వంతో మాత్రమే వీలవుతుందని తలంచి ఆవిధమైన వ్యూహాన్ని పన్ని గొప్ప రాజకీయవేత్తను తలపించినాడు నారదుడు.

“తలఁగకయిప్పుడిట్లుముదగ్రతఁబేర్చిన యీర్ష్య బుద్ధిలో
పలనడంచిమైత్రి గనుపట్ట గనింతనకొంతరాకపో
కలు ఘటియించియేనతని గానములో గుణదోషవర్తనల్
దేలియుట నీతియాతెలివిలేకగునేజయమంచు నెంచితిన్”
(2-88)

అంతటి చాతుర్యాన్ని ప్రదర్శించి తుంబురుని గానవిద్యారహస్యాన్ని తెలుసు కోగలిగినాడు కాబట్టి ద్వేష,మాత్సర్యాలతో కాలయాపన చేయక, కష్టపడి విద్యను నేర్చుకోడానికి ఉద్యమించినాడు. అంతటి వేగవంతమైన మార్పునకు కారణం శత్రువును తలదన్నేటట్లు కావాలని పంతం మనస్సులో ఉండటమే. కథాసంవిధాన వైచిత్రితో ప్రతీ పాత్రకు సముచితమైన స్థానాన్ని ఇచ్చినాడు సూరన.

నారదునిలో అవమానాన్ని పెంచాలి. దానికి సాధారణంగా వర్ణించి చెబితే చాలదు. ప్రత్యక్షంగా తుంబురునికి జరిగిన సత్కారాలను స్వయంగా దర్శించాలి. దర్శించడమే కాదు, అక్కడి జనాల చేత వాని ప్రతిభను గుర్తించేటట్లు పొగడ్తల్ని నారదుడు వినాలి. అప్పుడు అగ్నికి ఆజ్యం పోసినట్లు అవుతుంది. ఆవిధంగా చెప్పడం కవి సమయస్ఫూర్తికి, సంవిధాన వైచిత్రికి నిదర్శనం.

అనిపెనాయేమిచ్చె? ననుచును సంభ్రమం
బున సందడించుచు మూఁగువారు
సర్వేశ్వరుండు శ్రీసతితోడ గానంబు
వినుట యడుగనేల యనెడు వారుఁ
గడుననుగ్రహము నెక్కడలేని యీయింగి
పసయ దెల్పెడు నంచు ఁబలుకువారు
నీవొక్కఁడ వొమఱి యేవారలైనన
య్యెడనుండిరో? యని యడుగువారు
నగుచు సురలు మునులు నరుదంద మేపూఁత
డంబుతోడవచ్చెఁదుంబురుండు

కడలవారిని గనక స్నానమాడించు

పదకమును సునేత్రపటముఁదాల్చి" (2-82)

తుంబురుడు ధరించిన పదకం, సునేత్రపటాలకంటే మరింత నారదుని పరీక్షించుట కేమోనన్నట్లు అచటివారు ప్రశ్నల పరంపరలతో తుంబురుని అడిగిన తీరు పౌరుషం గల ఎలాంటి అభిమాన ధనులకైనా మాత్సర్యాన్ని అధికం చేయక మానదు. అటు కృష్ణునకు కావలసిందదే. ఇటు పాత్ర చిత్రణ ఔ న్నత్యాన్ని చాటడానికి కవిచేయవలసిందదే.

కనుకనే ఎలాగైనా గానవిద్యలో ఆరితేరి తుంబురుని జయించాలని మానసికంగా సిద్ధమయ్యాడు. దానికనుగుణంగా పట్టుదల పెరిగింది. ఆ పట్టుదలతో లోకంలో తిరగని ఊరు,దర్శించని సంగీత గురువు లేడంటే అతిశయోక్తికాదు. అయినా కోరికతీరలేదు. చివరికి తపస్సుచే విష్ణువును మెప్పించి వరం పొందాలనుకున్నాడు. అనుకున్నట్లే ఘోరమైన తపస్సు చేశాడు. తపస్సుకు మెచ్చిన విష్ణువు ప్రత్యక్షమై కోరిక కోరమన్నాడు. గాన విద్యాప్రవీణునిగా చేయమన్న నారదునితో ఈవిధంగా సెలవిచ్చినాడు.

అనుటయు నన్నుఁజూచి కృపనచ్యుతుఁడిట్లను నేనుద్వాపరం
బున వసుదేవునామునకుఁబుత్రుఁడనైయుదయింతు శిష్టపా
లనమున దుష్ట శిక్షను నిలాస్థలి బ్రోవఁగనప్డు ద్వారకా
ఖ్యనగరియందు నీకభిమతార్థమొనర్చెదరమ్మునాఁటికిన్
(2-100)

అహంకారంతో తుంబురుని ఓడించాలనే కాంక్ష ఎంత త్వరగా పొందాలనుకున్నాడో అంతకంతకు ఆలస్యమైంది. తరువాత జన్మలో తీర్చుతానని విష్ణుమూర్తి అనడం వలన నారదుని గర్వానికి నిరీక్షణ తప్పదన్నట్లు కవి చిత్రించడంలో ఎంతో ఔచిత్యముంది. ఈ విధంగా పిగళిసూరన ప్రతి ఘట్టాన్ని ఎంతో నేర్పుతో రచించడమే గాక కథా సంవిధాన వైచిత్రి చూపించడంలో కృతకృత్యుడైనాడని తెలుస్తుంది.

వర్ణసమామ్నాయం

డా॥ గోపవరం పద్మప్రియ

డి.కె.ప్రభుత్వ మహిళా డిగ్రీ కళాశాల, నెల్లూరు.

చరవాణి:9177355538

మానవుని భావ వ్యక్తీకరణ సాధనం భాష. ఆ భావాలను శాశ్వతీకరించే ప్రయత్నంలో లిపి సాధించబడినది. ఈ లిపికి ఆధారభూతమైనవి వర్ణాలు. ఈ వర్ణానికి 14వ శ॥నికి చెందిన చంధో దర్పణం.

వర్ణించిన నక్షరమన
వర్ణించిన మాతృకయన నక్కరమనఁగా
నిర్ణీత సమాన్వాయములు
వర్ణితములు కృతులయందు వ్రాలకునెల్లన్

అని వర్ణానికి అక్షరం, మాతృక, అక్కరము, వ్రాలు అనే వాటిని పర్యాయ పదాలుగా పేర్కొంది. అదే విధంగా అప్పకవీయం (2-6) ఇదే అభిప్రాయాన్ని వెల్లడించింది. క్షరము కానిది అంటే నాశనం చెందదు అనే అర్థంలో అక్షరం, ఏదో ఒక రంగుతో రాయడం, లేదా పులమడం వ ల్ల వర్ణమని, శిలలు, రాగి రేకుల మీద చెక్కడం, గీకడం వల్ల వ్రాలు అనే పదాలు ఏర్పడ్డాయి. ఈ మొత్తం వర్ణాలను క్రమబద్దంగా ఒకే చోట చెప్పడాన్నే వర్ణ సమామ్నుయం అంటారు. పాణిని ఈ వర్ణ సమామ్నాయాన్నే 'బ్రహ్మరాశి' అంటారు. ఈ వర్ణావశ్యకతను గురించి ఇలా వివరించారు.

'వర్ణజ్ఞానం వాగ్విషమో యత్ర చ బ్రహ్మ వర్తతే
తదర్థ మిష్ట బుద్ధ్యర్థం లఘ్వర్థం చోపదిష్యతే'

వర్ణసమామ్నాయం తనదైన శబ్ద రూప పుష్పాలలో, ఆకాశంలో నక్షత్రాలు, చంద్రుడిలా ప్రకాశిస్తూ వుంటుందని శబ్దవాక్య సముదాయంతో లఘ్వర్థోపదేశకంగా ఉండేది బ్రహ్మరాశని మహా భాష్య కారుడు (1-1-2) పై శ్లోకానికి కొంత జోడించి విశ్లేషించారు. భాషా స్వరూపాన్ని వివరించే వ్యాకరణ గ్రంథాలన్నీ ఈ వర్ణ సమామ్నాయాన్ని మొదట ప్రస్తావిస్తూ వాటి స్థాన కరణ ప్రయత్న

భేదాలను బట్టి, వాటి లక్షణాలను అనుసరించి ఈ వర్ణాలను విభజించి చూపడం మన ప్రాచ్య సంప్రదాయం.

ప్రాతిశాఖ్య వర్ణ సమామ్నాయాన్ని తన ప్రణాళికకు అనుకూలంగా మలచుకుంది. దీన్నే యథాతథంగా ఐంద్ర సంప్రదాయం అనుసరించింది. ఇవన్నీ మాహేశ్వర సంప్రదాయ అనునాయులు. ఈ సంప్రదాయం ప్రకారం వర్ణాలు శివుని ఢమరుకం నుంచి ఉద్భవించాయని, ఇవే భాషకు/ లిపికి ప్రాణాలని ప్రాచీనుల అభిమతం. ఇవే మాహేశ్వర సూత్రాలుగా ప్రసిద్ధి కెక్కాయి.

1. అ ఇ ఉ ణ్	5. హయవరట్	9. ఘఢధష్	13. శ ష స ర్
2. ఋఌక్	6. లణ్	10. జ బ గ డ ద శ్	14. హల్
3. ఏ ఓ ఙ్	7. ఞమఙణనమ్	11. ఖ ఛ ఠ థ ఫ చ ట త వ్	
4. ఐ ఔ చ్	8. ఝభయ్	12. క ప య్	

ఇందులో మొదటి నాలుగు సూత్రాలు ప్రత్యాహార సంజ్ఞను బట్టి 'అచ్' అంటారు. వీటినే తెలుగులో 'అచ్చులు' అంటారు. 5–14 సూత్రం వరకు గల వర్ణాలను ప్రత్యాహార సంజ్ఞను బట్టి 'హల్' అంటారు. వీటినే తెలుగులో హల్లులు అంటారు. పై సూత్రాల్లో హ కార ఆ వృత్తి పోగా మొత్తం 42 వర్ణాలున్నాయి. వీటిలో 9 అచ్చులు, 33 హల్లులు కలవు.

మహేశ్వర సంప్రదాయాన్ని ఐంద్ర సంప్రదాయం అనుసరించిది. దీన్ని కాతంత్ర వ్యాకరణం అనుసరించి 'సిద్ధోవర్ణో సమామ్నాయః' అని పేర్కొంది. దీని వ్యాఖ్యాత 'భావ సేనుడు' '47' వర్ణాలను పేర్కొన్నాడు (అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ..... ఏ ఐ ఓ ఔ క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛజ ఝ ఞ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ శ ష స హ). వరరుచి అచ్చులు –16, స్పర్శాలు–25, అంతస్థాలు–4, ఊష్మాలు–4, ళ–1 మొత్తం 50 వర్ణాలను పేర్కొన్నాడు. వీటిని అనుసరించి వచ్చిన పాణినీయం 63/64 వర్ణాల్ని పేర్కొన్నది.

స్వరా వింశతి రేకశ్చ స్పర్శానాం పంచ వింశతిః
యాదయశ్చ స్మృతా హ్యష్టౌ చత్వారశ్చ యమా:స్మృతా:
అనుస్వారో విసర్గశ్చ క: పా చాపి పరాశ్రితౌ
దు:స్పృష్టశ్చేతి విజ్ఞేయ: ఇకార: ప్లుత ఏవచ

తెలుగు భాషా స్వరూపాన్ని వివరించే వ్యాకరణ గ్రంథాలను సంస్కృత సంప్రదాయాన్ని

అనుసరించి ప్రక్రియ రూపంలో వచ్చిన వ్యాకరణాలను మార్గ వ్యాకరణాలని, తెలుగులో స్వతంత్రం గా వచ్చిన వ్యాకరణ గ్రంథాలను దేశి వ్యాకరణాలని, పాశ్చాత్య సంప్రదాయాన్ని అనుసరించి వచ్చిన వ్యాకరణ గ్రంథాలను ఆధునిక వ్యాకరణ గ్రంధాలని మూడు రకాలుగా విభజించుకోవచ్చు.

సంస్కృత సంప్రదాయానుసారం వచ్చిన తెలుగు వ్యాకరణ గ్రంథం ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి "పంచాశద్వర్ణా:" అని వర్ణమాల సంఖ్యను సూచించింది గాని వర్ణ సమామ్నాయాన్ని పేర్కొనలేదు. దీని తొలి వ్యాఖ్యాన గ్రంథంగా ప్రసిద్ధి చెందిన బాల సరస్వతీయం కూడా మూల సూత్రాన్ని యథాతథంగా వివరించేదే గాని అక్షరమాలను సూచించలేదు. అప్పకవీయం మాత్రం 'వరరుచి' వాక్యాన్నిసప్రమాణంగా తీసుకొని

అచ్చులొక పదియాఱును వ్యంజనములు
పాండుపుత్ర సహాయ ముప్పది మూడు
దొడ్డా ళా యందు లోపల దొరలనయ్యె
నమరభాషకు నేఁబది యక్షరములు (2-49 అప్ప)

16 అచ్చులని 33 హల్లులని పేర్కొన్నది. 'ళ'ను కలుపుకొని 50 అక్షరాలని తెలిపింది.

అహోబల పండితీయం వర్ణ సంఖ్యను, వర్ణ సమామ్నాయాన్ని పేర్కొన్నది. అ,ఆ, ఇ ఈ, ఉ, ఊ, ఋ, ౠ, ...ఏ ఐ ఓ ఔ వర్ణాలతో పాటు అనుస్వారము (0), విసర్గ (ః)లను కలిపి అచ్చులు లేదా స్వరములంటారని అలాగే స్పర్శాలు, అంతస్థాలు, ఊష్మాలతో పాటు ళ, క్ష వర్ణాలను 'హల్లు'లంటారని (పు. 161-అహో) అటు వర్ణ సమామ్నాయాన్ని, వర్ణ భేదాలను పేర్కొన్నది.

దేశి సంప్రదాయాన్ని అనుసరించి వచ్చిన తొలి స్వతంత్ర తెలుగు వ్యాకరణ గ్రంథం అంధ్ర భాషాభూషణం.

ఆదులు స్వరములు నచ్చులు
కాదు లొగిన్ వ్యంజనములు హల్లులుననఁగా
మేదిని నెల్లడఁజెల్లును
గాదులు నైదైదు గూర్పనగు వర్గంబుల్ (ఆం. భా. భూ-16)

2. యరలవలును శషసహలును
నరయఁగ నంతస్థలూష్మలనఁగా ఁజెల్లున్
సరివి నివె పేళ్ళు పెట్టుదుఁ

దిరముగఁ దల్లక్షణములు దెలిపడి చోటన్ (ఆం.భా.భూ-17)

అచ్చులను 'ఆదులని', హల్లులను 'కాదుల'ని పేర్కొని అక్షర లక్షణాలను బట్టి హల్లులకు పేర్లు కూడా పెట్టింది. స్పర్శాలను ఐదు వర్గాలుగా విభజించింది. య ర ల వ లను అంతస్థాలని, శ, ష, స, హ లను ఊష్మాలని వాటి స్థానకరణ ప్రయత్న భేదాలను బట్టి వీటిని విభజించింది.

కావ్యాలంకార చూడామణి కూడా (9-9, 9-10)ఆంధ్రభాషా భూషణాన్నే అనుసరించింది. చంధోదర్పణ మాత్రం అక్షరానికి పర్యాయ పదాలను పేర్కొంటూ వర్ణాలను చాతుర్వర్ణ్య వ్యవస్థతో పోల్చడం వింతగా ఉంటుంది.

ఆదులు వర్గత్రయము

భూదేవతలు తపవ వర్గములు రవలును ధా

త్రీదయితులు, యలశషసహ

లాదట నూరుజులు, ళక్షదాఖ్యలు శూద్రుల్

అకారాది అచ్చులు క, చ, ట వర్గాక్షరాలను బ్రాహ్మణులని; త, ప, వర్గాక్షరాలను, ర, వ లను క్షత్రియులని; య, ల, శ, ష, స, హలను వైశ్యులని; ళ, క్ష, ఱాలను శూద్రులని పేర్కొన్నది. ఇలా చాతుర్వర్ణ వ్యవస్థతో ముడి పెట్టిన కారణాన్ని పరిశీలించాల్సి వుంది. ఇది ఒక్కటే కాక మిగతా చంధోగ్రంథాలైన ఆనంద రంగరాట్ఛందము, లక్షణ సార సంగ్రహము, శారదా దర్పణాల్లో కూడా కన్పిస్తోంది.

ఎన్ని వ్యాకరణ గ్రంథాలు వెలువడ్డ, అన్నింటిలో సూర్యునిలా ప్రకాశిస్తున్న బాల వ్యాకరణం తెలుగుతో ముడిపడి యున్న సంస్కృత, ప్రాకృత, తెలుగుల వర్ణమాలను, సంఖ్యను పేర్కొన్నది.

1 తెనుగుకు వర్ణములు ముప్పదియాఱు

2 ప్రాకృతమునకు వర్ణములు నలుబది

3. సంస్కృతమునకు వర్ణములు యేబది

4. ఆంధ్రభాషకు వర్ణములు యాబది యైదు

అచ్చ తెలుగు భాషకే సొంతమైన వాటిని 'తెనుగు' అని వ్యవహరిస్తూ సంస్కృత ప్రాకృతాల సంపర్కంతో రూపొందించిన వర్ణమాలను 'ఆంధ్రభాష'గా పేర్కొన్నది.

బాల వ్యాకరణము కంటే ముందే ఆంగ్లభాష ప్రభావంతో ప్రచురించబడిన తెనుఁగు వ్యాకర ణము (రావిపాటి గురుమూర్తి -1853) తెలుగు భాషకు వర్ణములు ఏఁబదియాఱు' అని అక్షర లక్ష

ణ ప్రకరణములో వివరించారు. కాని ఈ 56 అక్షరాల్లో 'క్ష' కారాన్ని సంయుక్తాక్షరంగా గుర్తించి దీన్ని ప్రత్యేకాక్షరంగా గుర్తించడం లేదని అభిప్రాయపడ్డారు. తెలుగు భాషకు చెందినవి కేవలం ఎ, ఒ, �c, చ, జ, ఱ, ఈ ఆరు మాత్రమే తెలుగు భాషకు చెందినవన్నారు. అచ్చులు 15 అని; హల్లులు 38 అని అచ్చులకు, హల్లులకు మధ్యగల పూర్ణానుస్వారం (0), అర్థానుస్వారం (c), విసర్గలను అచ్చులు, హల్లులని (ఉక్షయాక్షరాలు) జెప్పవచ్చన్నారు. ఋ-ౠ- ……ః- ఖ- ఘ- ఙ- ఛ-ఝ-ఞ-ఠ-ఢ-థ-ధ-ఫ-భ-శ-ష-క్ష ఈ 19 అక్షరాలు సంస్కృతం నుంచి తెలుగులోకి వచ్చాయన్నారు. ఇతరాలై 37 వర్ణాలు అ-ఆ-ఇ-ఈ-ఉ-ఊ-ఎ-ఏ-ఐ-ఓ-ఔ-ం-c-క-గ-చ-.....జ-....-ట-డ-ణ-త-ద-న-ప-బ-మ-య-ర-ఱ-ల-వ- స-హ-ళ- అచ్చ తెలుగు భాషకు చెందినవన్నారు.

ఇతను వర్ణమాలతో పాటు వర్ణభేధాన్ని సవిస్తరంగా వివరించారు. ఋ, ౠ, ...లను క్లీబములు. ఎ-ఏ-ఒ-ఓ లు వక్రములు. ఐ-ఔలు వక్రతమములన్నాడు. ఇ-ఈ-ఏ-ఏలలోని దంత్య, తాలవ్య భేదాన్ని గుర్తించారు. కచటతపలను పరుషాలని, గజడదబలను సరళాలని, ఇతర హల్లులను స్థిరాలని, 'న'కారాన్ని(నకార పొల్లుకానీ, ఉత్వ విశిష్టమైన నకారము కానీ) ద్రుతముగా చెప్పి వర్ణ భేదాల్ని వివరించాడు. వీటిలో అక్షర రూపాన్ని గూర్చి సవిస్తరమైన వివరణ ఇచ్చారు. దీనికి సంబంధించిన వివరణ చివరన ప్రస్తావిద్దాం.

పాశ్చాత్య భాషాశాస్త్ర ప్రభావంతో తెలుగులోకి ప్రవేశించిన భాషశాస్త్రం వర్ణాలను, వర్ణ బేధాలను పేర్కొన్నది. ప్రాచీన భారతీయులు స్థానానికే ప్రాముఖ్యత నిచ్చి తాలవ్యాలని, దంత్యాలని, మూర్థన్యాలని, పేరు పెట్టారు. ఆధునిక భాషాశాస్త్రం స్థాన, కరణ, ప్రయత్నాలన్నింటికి సమాన ప్రాధాన్యత నిచ్చింది.

స్వరపేటిక కంపనాన్ని అనుసరించి శ్వాసనాద భేదాన్ని, ప్రయత్నాన్ని బట్టి అల్పప్రాణ మహాప్రాణాలని వర్ణాలను వర్గీకరించింది. ప్రయత్న బేధాలను బట్టి అచ్చులను 1. సృష్టము, 2. ఈషత్సృష్టము, 3. సంవృతము, 4. వివృతము అని నాలుగు రకాలుగా విభజించారు. ఇలా వర్ణాలను ఇంకా అనేక బేధాలతో ఆధునిక భాషా శాస్త్రము వివరించింది.

ఉదా: అ-సంపూర్ణ వివృత, విస్తారిత, హ్రస్వము,

ఉదా: క-జిహ్వామూలీయ, స్పర్శము, అల్పాప్రాణము శ్వాసము.

<u>వర్ణపరిణామం:</u>

భాష పరిణామ శీలమైనది కాబట్టి మన అక్షరమాలను పరిశీలిస్తే కొన్ని వర్ణాలు చేరడం, కొన్ని తప్పుకోవడం గమనించవచ్చు. నన్నయ కాలం నాటికి వ్యవహారంలో ఉన్నటువంటి (zha) వర్ణం మన తెలుగు వ్యాకరణ గ్రంథాల్లో స్థానాన్ని సంపాదించుకోలేదు. శాసన భాష కాలం నాటికే ఇది పరిమితమై పోయింది. సంస్కృతం నుంచి ఆంధ్రభాషలోకి వచ్చిన '.....' కారం మంత్రశబ్దాలకే

పరిమితమైనదని అది నేటి వర్ణమాల నుంచి తప్పుకుంది. అలాగే ఋ, ౠ ల ఉచ్చారణ స్థానంలో' ర' భేదాన్నే ఉచ్చరించడం వల్ల నేటి పాఠ్య పుస్తకాల్లో ఈ ఋ, ౠలు మరియు 'ౘ'లు కన్పించవు. ఇప్పటి పాఠ్యపుస్తకాల్లో కన్పిస్తున్న అచ్చులు అ–ఆ–ఇ–ఈ–ఉ–ఊ–ఎ–ఏ–ఐ–ఒ– ఓ–ఔ(12) – అం–అః(2).

అలాగే హల్లుల్లో నుంచి తప్పుకున్న వర్ణాలు...........వీటి ఉచ్చారణా భేదాన్ని పాఠించక పోవడం వల్లనే ఇవి మన వర్ణమాల నుంచి తొలగించబడ్డాయి. ఇప్పుడు మన భాషలో నిలిచి ఉన్నహల్లులు –క–ఖ–గ–ఘ–ఙ–చ–ఛ–జ–ఝ–ఞ– ట–ఠ–డ–ఢ– ణ–త–థ–ద–ధ–న–ప–ఫ–బ –భ–మ–య–ర–ల– ళ–వ–శ–ష–స–హ–క్ష(35).

అచ్చులు12, హల్లులు – 35. ఉభయాక్షరాలు – 2, మొత్త మన భాషా వర్ణాలు '49'గా నేడు చెప్పుకోవచ్చు. అయితే ఉచ్చారణ బేధం కలిగి ఉన్నప్పటికి ఇంకా ప్రాచూర్యం కెక్కని వర్ణమాల లో మరో వర్ణం నేడు కలదు. 'తాటాకు' పదాల్లోని అ–ఏకు మధ్య గల ఉచ్చారణా భేదాన్ని చూపే వర్ణం మన తెలుగు వర్ణమాలలో లేదు. కానీ ఐ.పి.ఏ. చార్టులో మాత్రం దీని సంజ్ఞను 'X' ఇలా చూపిస్తారు. కొన్ని చోట్ల ఈ ఉచ్చారణా భేదం దగ్గర ఆ వర్ణంపైన గాని క్రింద గాని చుక్క పెడుతున్నారు ఉదా: తాటాకు బాంకు, కొన్నింటిలో ఈ ఉచ్చారణ భేదాలకు 'య' వత్తును ఇస్తున్నారు. ఈ పరిస్థితిని గమనించి వ్యవహారిక భాషా వ్యాకరణ కర్త ఈ ఉచ్చారణా భేదానికి 'ఏ' అనే వర్ణాన్ని సృష్టించి తను రూపాలను కూడా రాశాడు. వ్యాకరణాల పట్ల మోజు తగ్గడం వల్ల ఈ వర్ణం ప్రసిద్ధి కెక్కలేదని భావించవచ్చు.

<u>అక్షర రూపం:</u>

1. అచ్చులు స్వతంత్రంగా ఉన్నప్పుడు ఒక రూపాన్ని, హల్లులతో కలిసినప్పుడు మరొక రూపాన్ని కల్గి వుంటాయి. ఆ రూపాలకు పేర్లు గలవు.

స్వతంత్రంగా రాసేటప్పుడు	హల్లుతో చేర్చి రాసేటప్పుడు	వాటి పేర్లు
అ	✓	తలకట్టు
ఆ	ా	దీర్ఘం
ఇ	ి	గుడి
ఈ	ీ	గుడి దీర్ఘం
ఉ	ు	కొమ్ము

ఊ	ూ	కొమ్ము దీర్ఘం
ఋ	ృ	వట్రసుడి
ౠ	ౄ	వట్రసుడి దీర్ఘం
......	.....	ఐత్వము
ఎ	ె	ఎత్వము
ఏ	ే	ఏత్వము (ఏత్తన పొల్లు)
ఐ	ై	ఐత్వము (క్రిందైత్వము)
ఒ	ొ	ఒత్వము
ఓ	ో	ఓత్వము (ఓత్తనపొల్లు)
ఔ	ౌ	ఔత్వము.

అలాగే హల్లులు హల్లు క్రింద ఒత్తుగా రాసేటప్పుడు కొన్ని పూర్తిగా మార్పుచెందుతాయి. కొన్ని అసలు మార్పు చెందవు. మరికొన్ని పాక్షికంగా మార్పు చెందుతాయి.

హల్లులు	క్రింద రాసే హల్లులు	వాటి పేర్లు
క	్క	కావత్తు
త	్త	తా వాత్తు
న	్న	నా వత్తు
మ	్మ	మా వత్తు
య	్య	యా వత్తు
ల	్ల	లా వత్తు
వ	్వ	వా వత్తు
ర	్ర	రా వత్తు

పై ఒత్తులు పూర్తిగా మార్పు చెందినవి. ఖ, ఙ, జ, ఞ, ణ, ఱ అక్షరాలు ఒత్తుగా ఉన్నపుడు ఏ మార్పు చెందవు. పైవి తప్ప మిగిలిన హల్లులు పాక్షికంగా మార్పు చెందుతాయి. ఉదా: అగ్గి, కుచ్చు మొదలైన విధంగా.

హల్లులను మనం రాసేటప్పుడు అచ్చులతో చేర్చి రాస్తాము. కొన్ని హల్లులను (ఖ–జ–ఙ–ఞ–ణ–బ–ఱ–ల–10) తలకట్టు (ˇ) లేకుండానే 'అ' కారంతో కూడినట్టు ఉచ్చరిస్తాం. కొన్ని హల్లులకు దీర్ఘాన్ని చేర్చేటప్పుడు తలకటు తీయకుండానే చేరుస్తాము (ఘా–ఝా,మా–యా) 'హ' కారానకి తల కట్టుంది '~' యీ పొల్లును చేర్చి 'హా' (దీర్ఘముగా) గా రాస్తాము. 'య' కారానికి ' ి ' గుడి చేర్చకుండానే ఇకారంతో కూడినట్టు యి ని ఉచ్ఛరిస్తాము. గుడి దీర్ఘాన్ని చేర్చేటప్పుడు కొన్ని వర్ణాలకు తలకట్టు స్థానంలో గుడి పెట్టి ప్రక్కన దీర్ఘం రాయడం కలదు. ఘీ/ఘీా –మీ/మీ మొ॥వి. 'య'కారానికి గుడి పెట్టకుండానే ప్రక్కన దీర్ఘం రాస్తున్నారు. యీ, తలకట్టు, దీర్ఘం ఇవన్నీ హల్లుకు అంటుకొని వుంటాయి. కాని వట్రసుడి (ృ) మాత్రం హల్లుకు ప్రక్కన రాస్తాము. ఓత్వము / ఓత్తన పొల్లు కూడా హల్లులతో కలుపునపుడు రెండు రకాలుగా కన్పిస్తుంది. క, ఖ, గ, ఘ మొదలైన వాటి లో ' ొా ' ఈ గుర్తుతో వుటుంది. కొ, ఖొ, ఇలా. 'మ', 'య'ల్లో ' ొ ' ' ు ' ఈ గుర్తులను కలిపి రాస్తారు. మొ, యొ. ఓత్తన పొల్లును రాసేటప్పుడు ొ ో ఈ రెండు గుర్తులతో రాస్తాము. ఉదా॥ మో, యో, ఇలా హల్లులను అచ్చులతో కలిపి రాస్తాము.

ఇలా పై విధముగా తెలగు వర్ణసమామ్నయ స్వరూపాన్ని మన తెలుగు వ్యాకరణ గ్రంథాలు, భాషా శాస్త్రము వివరించాయి.

सुबन्धोः वासवदत्ता

श्रीमती पारि. कोटिरत्नम्
संस्कृतोपन्यासकी,
डा.के.वी.के.संस्कृतकलाशाला । गुंटूरु.
चरवाणी- 9701674557
विद्युल्लेखा - parikotiratnam30@gmail.com

प्रस्तावना

‘‘द्वे ब्रह्माणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म तथाऽपरम् ।
शब्दब्रह्मणी निष्णातछ परंब्रह्माधगच्छति ।।’’ इति 1

महाभारतादिषु शब्दार्थयोः उपासनं मोक्षप्रगतिश्च बहुधा निरूपितम् । शब्दब्रह्म च वेदपुराणशास्त्रस्थकाव्येतिहास रूपेण वाङ्मयस्य बहुविधत्वं प्रसिद्धमेव । तेष्वपि करणे काव्यस्य उत्तमत्वमपि आलङ्कारिकैः अङ्गीकृतम् ।

काव्यञ्च दृश्य - श्रव्य भेदेन प्रथमं द्विविधम् । दृश्यमपि पुनः नाटकादि दशरूपकभेदेन अनेकविधम्। श्रव्यञ्च गद्य - पद्य - चम्पू भेदेन त्रिविधम् । त्रिविधेष्वपि भेदेषु पद्यादपि गद्यरचनम् दुष्करं, यतः भावाविष्करणे अनु कुलं छन्दः । तद्रसपोषणाय महदुपेरोति । पदानां नियतत्वात् पादत्वात् भावपरिछेदोऽपि सुलभतया भवति । अतः पद्यादपि गद्यं कष्टतरं भवति । अत एव ‘‘गद्यं कवीनां निकषं वदन्ति’’इति आभाणकम् उत्पन्नम् ।

अत एव संख्यापरतया गद्यकाव्यानि बहूनि न दृश्यन्ते । तेषु विरलेष्वपि दण्डिनः दशकुमारचरितं, सुबन्धोः वासवदत्ता, बाणभट्टकृतं हर्षचरितम्, कादम्बरी, वामनभूपालचरितम् इति प्रसिद्धानि गद्यकाव्यानि। अन्ये धनपाल ओढदेवालयः केचन
वाङ्मय चरित्रकारैः उदाहृतः।

कविनामगलददर्पो नूनं बासवदत्ताया ।
शक्येव पाण्डुपुत्राणां गतया कर्णगोचरम् ।। इति 2

उभयोः काव्ययोः इतिवृत्तं कल्पितमेव । वासवदत्तायाः इतिवृत्तं बृहत्कथायां वर्तते इति केचन वदन्ति। किन्तु अल्पप्रमाणकथायाः वामनारूपायाः त्रिविक्रमत्व दर्शनम् उभयत्रापि दृश्यते । काव्यद्वयेऽपि शब्दालङ्काराः, श्लेषः, श्लेषोत्थापिताः

उपमाश्च बहुधा प्रयुक्ताः । बाणभट्टस्य मूलभूतायाः भावाः वासबदत्तायां दृश्यन्ते । उभयोः काव्ययोः प्रकृतार्थ स्थापनार्थं पुराणेतिहासकथाः 'उदाहृताः ।

एंव भूयः सादृश्येऽपि भूयान् भेदश्च दृश्यते । कादम्बरी बृहत् प्रमाणा, वासवदत्ता तद र्धा। अत एव वासवदत्तायां वर्णनानि संक्षिप्तानि, कादम्बर्यां विस्तृततमानि। एवं वासवदत्तायां सर्वत्र अर्थावबोधः न सुलभः समासाश्च ओजो भूयिष्ठाः ।

अतः वासवदत्ता उत्कलिकाप्राया, कादम्बर्यां यथारसं, यथाभावं च क्वचित् उत्कलिकाप्रायं क्वचित् पूर्णरूपं च गद्यं दृश्यते। तयोः एवंविधः भेद सादृश्य द्योतकं भवति। प्रणाली च पञ्चा ध्यायात्मिका एवं रूपा ।

वासवत्ता कथा परिचयः

ग्रन्थारम्भे त्रयोदशश्लोकाः उपोद्घातरूपाः दृश्यन्ते। प्रथमश्लोके सरस्वत्याः स्तुतिः वर्तते।

खिन्नोऽसि मुञ्चशैलं बिभृमो वयमिति वदत्सु शिथिलभुजः ।
भरभुग्नविततबाहुषु गोपेषु हसन् हरिर्जयति ।। [1]

एष श्लेकः अलङ्कारग्रन्थे कुवलयानन्दे उदाहृतः । द्वितीयश्लोके दामोदरकृष्णः प्रकीर्तितः ।

ततः श्लोकद्वये सज्जनप्रशंसा, ततः श्लोकचतुष्टये दुर्जननिन्दा च दृश्यते । तत्र हस्तैव भूतिमलिनः इति श्लोकः कुवलायानन्दे उदाहृतः ।

ततो विक्रमादित्य नामकः राजा प्रस्तुतः विक्रमादित्य अनन्तरं रसास्वादः राजसु इषु च नष्टः इति विचारः प्रकटीकृतः ।

पुनश्च स्वकाव्ये अर्थावगतिर्न सुलभतर भावेऽपि मत्कृतः प्रतिबन्धनः श्रवण सुभग एव।

अर्थावगमने पुनः प्रीतिः, ततोऽप्यधिका भवतीति सूचितवान् । ततः स्वकाव्ये प्रत्यक्षरश्लेषमय प्रब न्धविन्यासवैदग्ध्य विधिना सरस्वतीदत्तबरप्रसादेन निबद्धम् इति आत्माः पाण्डित्यं सूचितबान् । ततः

कथानिर्देशेन प्रारब्धम् आदौ चिन्तामणिनामकस्य राज्ञः वर्णनं वर्तते ।

स च राजा सर्वभिः राजभिः नमस्कृतपादः अर्थात् सर्वान् स्ववशे स्थापयामास इत्यर्थः। तस्याऽपि राज्ञ। वर्णने व्यतिरेक - विरोधाभास - परिसंख्यालङ्कारादिना प्रयोगः बहुलतया वर्तते । तत्राऽयं विशेषः तत्रिपू णामपि विशेषेण वर्णनं, तस्य राज्ञः पुत्रः कन्दर्पकेतुः तस्याऽपि वर्णनं विस्तरेण वर्तते। सालङ्कारश्च सोऽपि कुमारः छांदस प्रयोगे निपुणः सर्वां न राज्ञः जिज्ञाय ।

स कदाचित् विषयां स्वप्ने अद्भुतसौन्दर्यवतीं कन्यां ददर्श । सा च कन्यका अष्टादशवर्ष देशीया।

तां द्दष्ट्वा स्वप्नमपि सत्यं मत्वा सः उन्मत्तः इव अभवत् । स्वयञ्च निर्लक्षम् आकाशे प्रसारित बाहुः तामेव आमन्त्र्यन् विरहव्यथान् अन्वभूत् । शय्यातले एव निषिद्धाशेषजन प्रवेशः त्यक्तसर्वभोगः दिवसमपि अनयत् ।

निशास्वमपि स्वप्नसमागमेच्छया कथमप्यनैषीत् । तदानीं तस्य प्रियसखः मकरन्दः क्रथमपि लब्धप्रवेश दर्शनः । मन्मथ शरपीडितं कन्दर्पकेतुम् एवं जगाद । सखे ! किमिदम् असाम्प्रतम् असा धुजनोचितम् अध्वानम् आश्रितोऽस्मि । एष मन्मथः यद्यपि दुर्निवारः तथाऽपि परिहासास्पदतां नयति ।

गृहाण ताधुजनोचितम् अध्वानम् । मकरन्देन एवम् 'उपदिष्टः तत् वाक्यं श्रोतुम् अनिच्छन् तम् एवं जगाद । यदि त्वं मे बालमित्रं समदुः खसुखः तन्मया सह आगच्छ इति। मकरनदोऽपि तमनु ससार । तौ परिनालक्षितौ पुरात् निर्जग्मतुः । एवं सुहृदितीयः कन्दर्पकेतुः कञ्चित् अध्वानं मत्वा विन्ध्यप र्वतं दृष्टवान् । विन्ध्यसयाऽपि वर्णनम् अलङ्कार भुयिष्ठं वर्तते ।

अनुविन्धयप्रवहतीं नर्मदाञ्च ददर्श । नर्मदायाः वर्णनमपि अलङ्कार भूयिष्ठम् आस्ते।ततः कन्दर्पकेतुः कतिपयैः श्लोकैः (चतुर्थिः) विन्धयं वर्णयामास ।

विन्ध्याटव्यां वर्तमानः वनचारिणां करिणां कुम्भस्थल भेदनं कुर्वन्ति । तैः कृतः महानादः अद्याऽपि आगच्छयां तालवृक्षरूप भुजै विन्ध्यः आह्वयतीव विद्यते । पुराणेषु एषा कथा श्रुयते । कदाचित् मेरुः नारदस्य अग्रे आत्मानं प्रशशंस। तदा नारदः विन्ध्याम् उपगम्य मेरुः त्वत्तः आत्मानम् अधिकम् मन्यते इत्याह । तदसहिष्णुः विन्ध्येऽपि उच्चैः वर्धितः । सुर्यगतिं रुरोध । ततो भीताः देवाः ब्रह्माणं शरणं ययुः। ब्रह्मणः वाक्येन अगस्ताश्रमं गत्वा विन्ध्य दमनार्थं प्रार्थयामासुः ।

अगस्तोऽपि वारणास्याः दक्षिणां दिशं प्रस्थितः । आगच्छन्तम् अगस्त्य दृष्ट्वा विन्ध्यः कृतप्रणामः वामनो बभूव । अगस्त्यः तमेवं जगाद । दक्षिणामथ वर्तिनः पुण्यदेशान् सदारः अहं गच्छाऽमि यावदहं प्रतिनिवर्तिष्ये तावत् ह्रस्वोभव । इति । एवं गत्वा सः दण्डकारण्ये आश्रमं निर्माय कृतवसतिः । तत्रैव तस्थौ । एषा कथा रामाणे बालकाण्जडे, भारते वनपर्वणि विस्तरेण काशीखण्डे पूर्वार्थे च दृश्यते ।

एषा कथा कासिदासादिभिरपि बहुषु स्थलेथु उदाहृता। विन्ध्यस्य सन्तं भैतमहाद्रेः (रघुवंशमहाकाव्ये षष्ठसर्गे अस्ति ।) ततः मकरन्दः पुनस्तं गिरिं श्लोकत्रयेण वर्णयामास । विन्ध्याटव्यां तौ निशामुखे जम्बू तरोः छायायां विश्रान्तौ । ततः निशायां द्वितीये यामे वृक्षस्य उपरिष्टात् शुकसारिकयोः सम्वादः कन्दर्पकेतुना श्रुतः ।

''सोऽपि काऽपि कथा प्रवर्तते अवहितौ श्रृण्वः'' इति मकरन्दं जगाद । सारिक शुकाय कुपिता ''त्वम् अन्यस्यां सारिकायाम् आसक्तोऽसि'' इति शुकं निनिन्द । कलहान्तरितां सारिकां प्रसादयन् शुकस्ताम् अवादीत् ।

''भद्रे । मुञ्च कोपम् अपूर्व अद्य बृहत्कथा मया प्रत्यक्षीकृता च तेनायं कालातिपातः'' इति । शुकः तां कथाम् एवं जगाद । सः प्रथामं कुसुमपुरं वर्णितवान् । पुष्पपुरम् इति पाटलीपुत्रं इति नामान्तरम् । तत् वर्णनेऽपि अनेके अलङ्काराः प्रयुक्ताः । तत्राऽपि विरोधाभास श्लेषोत्थापितोपमायाः च प्रयोगः बहुलतया दृश्यते ।

तां नगरीं चण्दोभिधान, भगवती, स्वयम् अधितिष्ठति । तस्य नगरस्य परिसरे भागीरथी प्रवहति । तस्य नगरस्य राजा श्रृङ्गारशेखरः कुसुमपुरनगरवर्णनानन्तरं भागीरथ्याः श्रृङ्गारशेखरः कुसुमपुरगरवर्णनान्तरं भागीरथ्याः श्रृङ्गकरशेखरश्च च वर्णनम् अलङ्कारबहुलमेव वर्तते । तद्वर्णने शिखरिणी वृत्तमेकं, स्रग्धरा एकाचेति समवृत्त द्वयं वर्तते । राज्ञः पत्नी अनङ्गावती, तयोः पुत्री वासवदत्ता । तां प्राप्तयौवनां दृष्ट्वा पितरौ विवाहयत्नौ चक्रतुः। राजा स्वयंवरं प्रकटयामास । तत्राऽपि वसन्तर्तुवर्णनं दृश्यते । तस्मिन् वसन्ते श्रृङ्गारशेखरः स्व सुताय स्वयंवरार्थम् अशेषधरणीतल राज पुत्राणाम् एकत्र मेलनम भवत् ।

कन्दर्पकेतुरपि राजपुत्रः पिताऽपि तस्य प्रसिद्धः । तथाऽपि कन्दर्पतेतुः कथं स्वयंवरं नागतवानिति कविरेव जानाति । ततः स्वयंवरागनमानां राज्ञां वर्णनं सुदीर्घ वर्तते । तद्वर्णनञ्च रघुवंशे अष्टमसर्गे इन्दुम

ती स्वयंवरानुसारि दृश्यते । वासवदत्ताऽपि सर्वान् राज्ञः दृष्टऽपि तेषु विरक्तहृदया मञ्चात् अवतीर्णा जगाम।

तस्यामेव रात्रौ सा स्वप्ने अपूर्वसुन्दरं त्रिभुवनविलोभनीयाकृतिं कञ्चित् युवानं ददर्श । स्वप्ने एव

तस्य पितुः नाम चिन्तामणिः इति । तस्य नाम कन्दर्पकेतुः इति अश्रृणोत् । तस्य सौन्दर्यं दृष्ट्व विस्मिता वासवदत्ता । पूर्वं सौन्दर्यं विषये प्रसिद्धानां पुरुषाणां कृते स्त्रीणां यत्नं तिरस्कुर्वन्ति । कन्दर्पकेतौ एव अनुरक्ता । ततस्तद्विरहेण अवर्णनीयान् अवस्थाम् अनुबभूबव । तस्याः विरह वर्णनं श्रृङ्गारावस्थानाञ्च वर्णनं तत्र विस्तरेण वर्तते ।

तस्य नामाभिजानाति ज्ञानेन तत् प्रतिकारमपि कर्तुं कृतयत्नास्वावस्थां सम्पूर्णतया तस्याः पञ्जरसारिका मुखात् सन्दिश्य कन्दर्पकेतोः समीपं प्रेषयामासः सारिकायाः सम्पुर्णतया तस्याः पञ्जरसारिका मुखात्

सन्दिश्य कन्दर्पकेतोः समीपं प्रेषयामास । सारिकायाः नाम तमालिका । कन्दर्पकेतुरपि तच्छृत्वा दृष्टः।तमालिका अत्रैव तिष्ठतीति ज्ञात्वा मकरन्दः नाम आहूय विदित वृत्तान्तम् अकरोत्। साऽपि कन्दर्पकेतः नमस्कृत्य वासवदत्तायां प्रेषितां पत्रिकां तस्मै ददौ । मकरन्दः नाम आदाय स्वयम् एवम् अवोचयत् ।

''प्रत्यक्षदृष्टभावाप्यस्थिरहुदया हि कामिनी भवति ।
स्वप्नानुभूतभावा दृढयति न प्रत्ययं युवतिः ।।'' 1

कन्दर्पकेतुः स्वेन स्वप्नेन दृष्टवती वासवदत्ता कुसुमपुरराजपुत्री नामगोत्रादिना न जानाति । केवलं स्वप्नदृष्टायाः रूपञ्च जानाति । किन्तु वासवदत्तैव सा इति कथंनिश्चितवानिति विषये तत्र स्पष्टम् आलिङ्गय वासवदत्तायाः वृत्तान्तं पुनः पुनःअपृच्छत् । तदानीमेव प्रभाता रजनी । तस्मिन्नहनि तत्रैव स्थित्वा परेद्युः मकरन्दः कन्दर्पकेतोः सारिकामनुश्रुत्य कुसुमपुरं जगाम ।

तत्र रात्रेः चन्द्रोदयस्य वर्णनम् अभिसारिकनाञ्च वर्णनम् अतिदीर्घं वर्तते । पुनः प्रभात वर्णनं वर्तते । कन्दर्पकेतुः क्रमेण गत्वा वासवदत्ताभवनं विवेश । तद्भवनवर्णनं विस्तरेण, वासवदत्तावर्णनञ्च संक्षेपेण तत्र वर्तते । वासवदत्ताञ्च ददर्श । ततो वासवदत्तायाः प्रियसखी कलावती कन्दर्पकेतुम् एवं जगाद ।

''आर्यपुत्र । नायं विस्रम्भकथानामावसरः । अतो लघुतरमेवाभिधीयते । त्वत्कृते याऽनया वेदनानुभूता सा, यदि नभः पत्रायते, सागरो मेलानन्दायते, ब्रह्मालिपिकरायते, भुजगपतिर्वा कथकायत तदा किमपि कथमप्यनेकैर्युगसहस्रैरभिलिख्यते कथ्यते वा । त्वयाऽपि राज्यमुज्झितम् । किं बहुना आत्म संकटेसमारोपित एव । एषा अस्मत्स्वामिदुहिता प्रभातायां । शर्वर्य्यां यौवनातिक्रमदोष शङ्किनापित्रा हतेन विद्याधरचक्रवर्तिनो विजकेतोः पुत्राय पुष्पकेतवे पाणिग्रहणेन दातव्येति निश्चिता । अनया चार्ययाऽस्माभिः सह सम्मन्यालोचितम् । अद्य यदि तं जनमादाय नागच्छति तमालिका तदावश्यमेवाश्रयाश आश्रयितव्य इति । सुकृतवशाद्य महाभागः समागतः । तदेव यत् साम्प्रतं तत्र भवानेव प्रमाणम् । इत्युक्त्वा विरराम ।'' 2

कन्दर्पकेतुः. वासवदत्ता सह अश्वमारुह्य नगरात् निर्जगाम । मकरन्दञ्च विषयपरिज्ञानार्थं कुसुमपुरे एव वस्तुम् आदिदेश । जवेन गत्वा विन्ध्याटवीं पविवेश । पुनस्तत्र विन्ध्याटबीवर्णनं वर्तते।

तस्यां रात्रौ तत्रैव प्रियया सह सुप्त्वाऽपि । प्रभात प्रबुद्धः कन्दर्पकेतुः वासवदत्ताम् अदृष्ट्व बहुधा विललाप । स्वयञ्च मरणेच्छया दक्षिणेन काननं निर्गत्य समुद्रे अपश्यत् । तस्मिन्नेव पतित्वा देहम् 'उत्सृष्टयामि इति कृतानिश्चयः। तस्मिन्नेव समुद्रे अवततार ।

अत्रान्तरे आकाशवाणीम् एवं श्रुतवान् । ''आर्य । कन्दर्पकेतो । पुनरपि तव प्रियया सङ्गतिर्भविष्यति अचिरेण । तत् विरम मरण व्यवसायात्'' इति । तस्यां कृतविस्वासः पुनः काननं प्रविश्य फलाद्याहारेण कियन्तं कालम् अनैषीत् ।

तदानीं वर्ष समयः सन्निहितः । पुनः शरदृतुवर्णनं वर्तत । तस्मिन् शरदृतुसमये उन्मत्त इव परिभ्रमन् काञ्चित् शिलां पुत्रिकां वासवदत्तानुकारिणीं करेण पस्पर्श । साऽपि शिलापुत्रिका वासवदत्ता अभूत् । कन्दर्पकेतुरपि तां शिलारूप प्राप्तेः कारणं पप्रच्छ ।

''सा तु दीर्घमुष्णं च निश्श्य प्रत्युवाच - आर्यपुत्र । अपुण्यया मन्दभाग्यया मम कृते महाभागो भवान् उत्सृष्टराज्य एकाकी परिभ्रमन् प्राकृतजन इव अवाङ्मनसगोचरं दुःखमनुवभूव । उपवासादिना तृषातुरे भवति निद्राश्राने प्रथनप्रबुद्धाऽहं भवतः फलमूलादिकमाहरिष्यामिति विचिन्त्य फलाद्यन्वेषणाय वने नल्वमात्रमगच्छम् ।'' 1

अत्रन्तरे महान् सेनानिवेशः मया दृष्टः सा च महती शबरसेना । अन्यः किरातपतिरपि तत्र आगतः द्वयोः महान् संग्रामः अभूत् । तौ द्वौ शबरसेनानायकौ वासवदत्ताम् प्राप्तुमेव अन्योन्यकलहायमानौ मृतौ । **''ततश्च यस्याश्रमः तेन मुनिना पुष्पादिकमादायागतेन योगदृशा प्रतिपन्नवृत्तान्तेन त्वत्कृते ममायमाश्रमे भग्र इति कुपितेन 'शिलामयी पुत्रिका भवः' इति शप्ताऽस्यहम् । ततः क्षणेनैवेयं वशकी बहुदुःखमनुभवतीत्यनुग्रहादार्यपुत्रकरुणया च सा मुतिर्याच्य मान आर्यपुत्रहस्तस्पर्शावधिकं शापमकरोत् ।''** 3

एवं शापमोचनेन पुनः प्राप्ते प्रियासमागमे कन्दर्पकेतुः सुखी बभूव ।

उपसंहार : एवं गद्यकाव्येऽस्मिन् सुबन्धुना रमणीयम् इतिवृत्तमुपनिबद्धम् ।

1. द्र - सुबन्धुः - वासवदत्ता - पृ. 196 - 197
2. द्र - सुबन्धुः - वासवदत्ता - पृ. 242
3. द्र - सुबन्धुः - वासवदत्ता - पृ. 250

A Study and variant opinions on *Abhiniveśa*

Dr. S V B K V GUPTA
Guest Faculty, Dept. of Sanskrit
Pondicherry University
svbkvgupta@gmail.com

Introduction

Every one of us wish to live and hence everyone is afraid of death. Thus death is very significant phenomenon in man's life. The death is considered as very dread full as it nullifies the very possibility of enjoying worldly life. And hence the fear thereof. Human beings have given great thought all over the world as to the nature of death and the means of avoiding it. Whether we can avoid death may be very difficult to answer but there is a great possibility of overcoming the "fear of death" through proper education. In this direction it will be worthwhile to acquaint ourselves with the reflections of the Sanskrit Commentators of *Patañjala Yoga Sūtra* (PYS II/9) on one of the important concepts Viz. *Abhiniveśa* (fear of death) which is said to be one of the *kleśas* - a source of pain and suffering. With this view in this paper an attempt has been made to study different commentaries on *Abhiniveśa* having following points in view:

1. Meaning and nature of *Abhiniveśa*
2. Cause(s) of *Abhiniveśa*
3. Means to overcome the *Abhiniveśa*

Svarasavāhi viduṣopi thathirudobhiniveśaḥ 2.9 PYS

Abhiniveśa means "fear of death" which is general phobia in every living-being, which cannot be explained reasonably. It is also possible in a person who having Intelligence. The first commentator of PYS, *Vyāsa* in his *Bhāṣya* while commenting on *Abhiniveśa* says that this is the "self-benediction". The fear of death will be same in everyone.

Method and material:

As stated, we have collected the material for the concept of *‘Abhiniveśa’*, from different commentaries on *Yogaśāstra* of *Patanjali*.

These commentaries are two types.

1. Commentaries on *Yogaśāstra* directly
2. Commentaries of *Vyāsa Bhāṣya* on *Yogaśāstra*

The material collected from these Commentaries is divided on the basis of understanding:

1. Similar perception from Sanskrit Commentaries
2. Additional modern understanding

After gathering the all material from different commentaries, we found that the existing commentaries' perceptions on *Abhiniveśa* needs some more clarity. That's way we have also referred the modern understanding (Commentators' opinion) for the concept of *Abhiniveśa*.

Statement of problem:

From the collected different commentators' opinions following tasks have to fulfill -

A) To understand the Sanskrit grammatical form and Dictionary meaning of *Abhiniveśa* and also the modern understanding. (Commentators' opinion)

B) To Understand the variant opinions of *Abhiniveśa* from different Sanskrit Commentaries.

A. To understand the meaning of *Abhiniveśa*:

- The word meaning of *Abhiniveśa* according to Monier M. Williams Sanskrit- English dictionary has following : application, intentness, study, affection, devotion, determination (to effect a purpose or attain an object) , tenacity , adherence to etc.
- According to Sanskrit Grammar the word *Abhiniveśa* forms: ABHI (Prefix)+ NI (*Upasarga*) + *VEŚA* (The verbal root *'viś'* gets *'veś'* through *Ghai* Suffix) = *Abhiniveśa*
- The literal meaning of *Abhiniveśa* is : The person who is having the

quality i.e., knowledge entry in different matters is called *Abhiniveśa*.

B. Variant opinions on *Abhiniveśa*:

Abhiniveśa is one of the five *kleśas* as mentioned in PYS, now to understand *Abhiniveśa* we must have a clear picture of *kleśas*, What are these *kleśas*? And what is their role in PYS. The philosophy of *kleśas* are the base of PYS and this provides a suitable answer to the question. Why should we practice Yoga? To control the presence of the *kleśas*, there is need to eradicate them when arises and Yoga is the way for that. These *kleśas* are negative in nature from yogic point view, which can be understand effectively in Indian philosophy. The one who wants to practice yoga & want to reach higher level of *Sādhana* is bound to get rid of these *kleśas*. Among all five *kleśas* the first one *Avidhya* (Ignorance) is the breeding ground (*ādhāra*) for rest of the *kleśas*. So, if we try to eradicate them, then *Avidhya* will be the last one. In present article we are discussing about *Abhiniveśa* the fifth one of *kleśas*.

Presentation of material:

There are different categories of fear of death from variant commentators. we found the following statements or description on the word *abhiniveśa* :-

Clinging of Life:

To stick onto or hold something or someone tightly, or to refuse to stop holding them

The human being is suffering from the fear of death because they are very much attached with all his relations and did not want to lose them. Everyone wants to live more time than the limited time, which leads to clinging of life. If the present birth might having lot of happiness and luxurious, most of the members don't prefer to leave the present life. There are many reasons for clinging of life Viz. relationships, responsibilities etc. leads someone sticking to the present life. The body which is wearing by *ātman* is temporary, which is not recognizing by the human.

Self-benediction:

A prayer asking God for help and protection for someone or something.

The "self- benediction" exists in all living beings i.e., "may I not cease to exist, may I live on, anything shouldn't happen bad and such type of self-benediction can overcome who has not experienced the nature of death. Further by this the

experience of previous birth is inferred. This is the affliction of Love of Life, which flows by its own potency.

This desire of "self-benediction" which reference to one's self is constant. Would that I were never die i.e., May I never become extinct. May I live on i.e., May I retain life, this love of life is not possible in a living being who has not experienced his liabilities to die. Some people don't believe and denies the fact of a previous life. But the residual experience of previous life is inferred, because the present body (*deha*) is being maintained. Birth (*janma*) means the coming into relationship with the experiences of a body, senses and mind which are new and which are specialized by a new coming together. Its experience means coming into contact therewith. This love of life, it is an affection. This love of life which afflicts, i.e., gives pain to living beings. This affliction inferred by the residual potency.

Fear of Death:

In every living being the fear of death is in the form of self annihilation, which cannot be expressed by perception. A guess that something is true or a form of opinion because of the available information, infertile knowledge, textual beliefs, carrying its own potency even in just born infant, telling about particular facts of pain of death experienced in previous births.

An infant begins to tremble when he/she sees a death-dealing object. The knowledge of fear of death is inferred by his/her peculiar shivering. The result of this action is found that he/she is afraid. The fear is seen as being caused by affliction or the reason of affliction. He/she has not experienced death in this life neither has inferred nor heard about it. The knowledge of the peculiar affliction and the particular cause, which is causing pain at any movement because the reason of previous possession of him/her. The means of knowledge of all others' not included. The only one this left by the banal-standard of residue is memory. The present birth memory's knowledge can't exist without the residual potency of a former-birth memory's experience. Because of that reason, if the present birth's memory doesn't have any experience, the experience of the former birth's residual memory's contact should be there. Inasmuch even in just born infant have the fear of death is proved.

The fear of death is there in ignorant man on "one side" and the wise man on the other. In the former one the "fear of death" well exist because of ignorance. The latter's may be less than the farmer's because of intelligence and also it must have been uprooted by the knowledge. If it is like that, it is not

uprooted in this case, The highest sign of *sattva* (the quality of essentially) should not be exist in him. Because of the residual potency is same in the both the people.

Subliminal Impression:

Not recognized or understood by the conscious mind, but still having an influence on it.

One of the *kleśas* called *Abhiniveśa* flows by its own potency. The fear of death which is annihilated knowledge and also not experienced either through direct perception or through inference, or through spiritual evidence, which makes one infer that the pain of death had been experienced in a previous life. *Abhiniveśa* is seen in normal lay-man and also it is fixed in learned person who realized the beginning and ends of life. Why so? Because of the subliminal-impression of the fear of death being similar in learned and non-learned also. The well known fearfulness which is present by the reason of its own subliminal-impression is *Abhiniveśa*.

To define *Abhiniveśa* per Example: If there is no *Avidhya* in learned person; there shouldn't be *Abhiniveśa* also. Why is reconciled? This is not so, because the pervasion of *Avidhya* should be only up-to some extent (it is limited), by the reason of subliminal-impression. Because the "fear of death" is different from other-fears because of the subliminal impression, which is depended upon previous birth. The extreme end of *Abhiniveśa* is also same in the case of learned person.

Bibliography:

Apte, V. S. (1924). The Practical Sanskrit-English Dictionary. Bombay: Gopal Narayan & Co. Booksellers & Publishers.

Bhatta, P. R. (1911)."Sūtrārtha-bodhini" of Nārāyaṇa Tirtha. Benares: The Chowkhamba Sanskrit Book-Depot.

Digambar, S., & Jha, P.(1980). Hathapradipika. Lonavala: Kaivalyadhama Publications.

Gupta, H. D. (1911). "Tippaṇam" of Bālarāmodāsina on Tattvavaiśaradi. Benares: The Chowkhamba Sanskrit Series Office.

Karambelkar, P. V. (1986). Pātañjala Yoga-Sūtra. Lonavala: Kaivalyadhama Publications.

Sāstri, G. D. (1935b). “Pātanjala-Rahasyam” of Rāghavānanda Saraswati.

Benares: The Chowkhamba Sanskrit Series Office.

Sāstri, G. D. (1935c).”Saralā-ṭikā on Yoga-kārikā of Hariharānanda Araṇya. Benares: The Chowkhamba Sanskrit Series Office.

Sāstri, G. D. (1935d).”Tattvavaiśāradi” of Vācaspati Miśra. Benares: The Chowkhamba Sanskrit Series Office.

Sāstri, G. D. (1935e). “Yoga-Kārikā” of Hariharānanda Araṇya. Benares: The Chowkhamba Sanskrit Series Office.

Sāstri, G. D. (1935f). Yoga-Siddhānta-Candrikā of Nārāyaṇa Tirtha. Benares: The Chowkhamba Sanskrit Series Office. Sāstri, K. E.(1932). “Vyāsabhāṣya” of Vyāsa. Poona: Anandashrama Press.

Sāstri, P. D. (1927). “Pada-Candrikā” of Ananta Paṇdit. Bombay: The “Gujarati” Printing Press.

Sāstri, P. D. (1931). “Yoga-Pradipikā-Vṛtti” of Baladeva Miśra. Benares City: The Chowkhamba Sanskrit Series Office.

Sāstri, P. D. (1982a). “Yoga-Sudhākara” of Sadāśivendra Saraswati: (2nd ed). Varanasi: The Chaukhamba Sanskrit Sansthan.

Sāstri, P. D. (1982b). “Vṛttti” of Nāgojibhaṭṭa. Varanasi: The Chaukhamba Sanskrit Sansthan.

Sāstri, P. D. (1982c). “Maṇiprabhā” of Rāmānanda yati. Varanasi: The Chaukhamba Sanskrit Sansthan.

Sāstri, P. S. & Sāstri, S. R. (1952).

“Pātanjala- Yogasūtra-Bhāṣya- Vivaraṇam” of Sankara Bhagavadpāda. Madras: The Govt. Oriental Manuscripts Library. Sāstri, S. N.(1939a).

"Bhāṣya"ofVallabhācārya. Benares: Jyotisa Prakasa Press.

Sāstri, S. N. (1939b). "Rājamartaṇda" of Bhojarāja. Varanasi: The Chaukhamba Sanskrit Sansthan. Sāstri, S. N. (1939c). "Kiraṇa on Bhojavṛtti" of VaIlabhācārya. Benares: Jyotisa Prakasa Press.

Suryakanta. (1975). Sanskrit-Hindi-English Dictionary. New Delhi: Orient-Longmans Limited. Williams, S. M. (1899). A Sanskrit-English Dictionary. Oxford: Oxford University Press.

उपनिषत्सु समुपलभ्यमानाः लौकिकन्यायाः

AvulaPriyanka.
Research Scholar,
IFP,Pondicherry.
avulapriyanka730@gmail.com

प्रस्तावना -

लोकव्यवहारे, वेदे, इतिहासपुराणादिषु, शास्त्रेषु, स्मृतिषु, निबन्धग्रन्थेषु, काव्यनाटकादिषु – किं बहुना? सर्वस्मिन् वाङ्मये, सन्दर्भशुद्ध्यर्थं विषय समर्थनार्थमभिप्राय वैशद्यार्थं, समग्रतासिद्ध्यर्थं च बहवः शिष्टप्रयोगः दृश्यन्ते। ते च क्वचिन्न्यायरूपेण, क्वचिद् दृष्टान्तरूपेण, क्वचिन्नीतिरूपेण, क्वचित् सुभाषितरूपेण च निर्दिष्टाः भवन्ति। प्रप्रथमतया लौकिकन्यायाः कदा कस्मिन् ग्रन्थे उपयुक्ताः इति निश्चयेन निर्णेतुं न शक्यते, तेषां प्रचुरप्रयोगात्। सर्वेस्वपि साहित्यप्रक्रियासु न्यायाः बहुत्र दृश्यन्त एव। संस्कृतवाङ्मयस्यादिभूतात् ऋग्वेदादारभ्य लौकिक साहित्यगत विविधकाव्यपर्यन्तं सर्वत्रापि न्यायाः प्रयुक्ताः। अत्र क्रमशः स्मृतिषु, उपनिषत्सु न्यायाः कुत्र कुत्र प्रयुक्ता इतीदानीं परिशील्यते।

लौकिकन्यायशब्दस्य शाब्दिकविचारः

लोकोक्तिशब्दस्य लोककल्याणाय उक्तिः, लोकप्रचलिता उक्तिः लोकरूढा उक्तिरित्याद्यर्था उच्यन्ते। मध्यमपदसमासेन एतादृशोऽर्थः कल्पयितुं शक्यते। किञ्च (लोक (विराट समाज) की उक्ति अर्थात् मान्यता, नीति वचन इति हिन्ध्यां),

1.A proverb popular saying, 2. common talk, public opinion. इति आङ्ग्लकोशे चार्था दीयन्ते। प्रायः लोकोक्तिराकारदृष्ट्याऽल्पीयसी। लोकोक्तिमुखेन तदानींतनात् सांघिकानाचारान् सम्प्रदायांश्च ज्ञातुं शक्नुमः। समाजे वृद्धाः स्वीयानुभवं पुरस्कृत्येतरेषां सदुपदेशसन्दर्भे यानि साधुवचनानि वदन्ति तान्येव क्रमशः लोकोक्तिरूपेण परिणमन्ति। अतो लोकोक्तिषु बहवो विषया उपनिबद्धा वर्तन्ते। साधारणतया कश्चन विषयं दृढीकर्तुं समर्थकतया लोकोक्तिरुपयुज्यते। तदा वक्तृविवक्षितोर्थः विशदं निपुणञ्चाविष्कृतो भवति। बहुवाक्यकल्पनापेक्षा चपरिह्रियते, बोद्धुश्च सुलभप्रतीतिर्भवति। लोकोक्तीनां रचनारीतिरपि विलक्षणा भाति। प्रायः अल्पाक्षरता, असंदिग्धता,

सुलभग्राह्यता, सारवत्ता चैतासां लक्षणानि। लोकोक्तिरूपेण कश्चन सूक्तिरूपेण, दृष्टान्तरूपेण, सादृश्यरूपेण, निदर्शनरूपेण, उपमारूपेण गाथारूपेण, सन्निवेशस्वरूपेण, एवं विविधप्रकारेण विद्यन्ते। इत्थं बहुमुखी विश्वरूपा चेयं लोकोक्तिः स्वरूपप्रामाण्यं, प्रासङ्गिक प्राधान्यं चाश्रित्य बहुविधाख्याभिः नीतिः सूक्तिन्यायादिरूपाभिः व्यवह्रियते।

न्याशब्दस्याप्यनेकेऽर्था उपलभ्यन्ते लोके किन्त्वत्र लोके शास्त्रप्रसिद्ध युक्तिमूलक दृष्टान्तविशेषरूपार्थ एव स्वीक्रियते। अस्य निर्वचन, स्वरूपम्, लक्षणादिकम् सर्वमपि प्रग्विवृतमेव। अयं न्यायः कथं नीतिसूक्तिसुभाषितादिभ्यो भिद्यते इतीदानीं द्रष्टव्यः। सुभाषितादीनि प्रयशः श्लोकेरूपेण वर्तन्ते, प्रत्येकं ग्रन्थेषु चोपलभ्यन्ते। एते केवलमुपदेशात्मकाः किन्तु न्यायस्तु समासरूपेण, पञ्चषैर्वा पदैर्युक्तः सन् लभ्यन्ते। प्रत्येकं न्याये प्रायशः न्यायशब्दोऽपि संयोजितो भवति। अधिकतयाऽयं शास्त्रगतविषयानां समर्थनाय वक्तव्यांशे वैशद्यायचोपयुज्यते। अयं लोकव्यवहारे दृष्टान्तरूपेण कदाचिन्नियुक्तोपि, साक्षादुपदेशं न कुरूते, अज्ञातकर्तृको नैकग्रन्थतश्च वर्तते। लोकोक्तिः साहित्यम् अस्मिन्नपि विविधविषयाणां समावेशो वर्तते। न्यायस्य प्रयोगे सुलभबोधनार्थं प्रत्येकं विवरणमपि आवश्यं भवति। न्याय शब्दः उक्ते, गोतमप्रणीते शोडशपदार्थभेदे, नये नीतौ, नीतिसाधने उपाये, विष्णौ, वेदार्थनिर्णयसाधने अधिकरणात्मके पदार्थे लोकशास्त्रप्रसिद्ध दृष्टान्तभेदेषु च प्रसिद्धः।

उपनिषत्सु समुपलभ्यमानाः लौकिकन्यायाः

<u>1.ऊर्णनाभिन्यायः</u>

यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च
यथा पृथिव्यमेषधयस्संभवन्ति ।
यथा सतः पुरुषात् केशलोमानि
तथाक्षरात् संभवतीह विश्वम् ।। **(मुण्डकोपनिषद् 1-1-7)**

ऊर्णनाभिः कीटविशेषः। स यथा स्वदेहान् तन्तून् निर्माति संहरति च स्वदेहे, यथा च तस्य स्वतः तन्तुनिर्माणे, स्वतः निमित्तकारणत्वरूपकर्तृत्वं, स्वदेहापेक्षयोपादानकारणत्वं, एवं ब्राह्मणः जगतां स्वतः कर्तृत्वं स्वशक्तिमायाद्वारा उपादानत्वञ्च। एवञ्च जगत् स्वशक्त्या निर्माति, स्वशक्तौ संहरति च इत्येवं विवक्षायामस्य प्रवृत्तिः।

<u>2.कूर्माङ्गन्यायः</u>

निश्शब्दं देशमास्थाय तत्रासनमवस्थितः ।

कूर्मोङ्गानीव संहत्य मनो हृदि निरुद्य च ।।   (क्षुरिकोपनिषद् 6- 10)

कूर्मः स्वेच्छया यथा निजाङ्गस्य सङ्कोचविकासौ करोति एवं यस्योच्छावशात् स्वोपाध्यज्ञानकार्यजातस्य स्वोपाधौसङ्कोचविकासकारित्वमित्येवं विवक्षाविषयेऽस्य प्रवृत्तिः। यथा संहरते चायं कूर्मोङ्गनीव सर्वशः इति गीतावाक्यम्।

3.मुञ्जादिकोद्धरणन्यायः

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोन्तरात्मा सदा जनानां हृदये ।
संनिविष्टः स्वाच्छरीशत् प्रवृहेन्मुञ्जादिवेषिकां धैर्येण ।।(कठोपनिषत् 2 - 3 -17)

अत्र मुञ्जादिकोद्धरणन्यायस्सूचितः। मुञ्जादेस्तन्नामकतृणविशेषात् ईषिका गर्भस्थं कोमलं तृणम्। बहिरावरकतया स्थितानां स्थूलतृणानांमुञ्जाख्यानां विभजनेन यथा ईषिका समुद्धियते तथा यत्र विवक्षा तत्रास्य प्रवृत्तिः इति शङ्करभाष्यम्।

4.धान्यपलालन्यायः

ग्रन्थमध्यस्य मेधावी ज्ञान विज्ञानतत्वतः।
पलालमिव धान्यार्थी त्यजेत् ग्रन्थमशेषतः।।(ब्रह्मबिन्दूपनिषद् – 18)

यथा कश्चिदन्नार्थी शालिकलापं सपलालं सतुषमाहरति नान्तरीयकत्वात्। तत्र केवलं बहिस्तुषेण कणेनोपहित व्रीहय इति बुद्या कोपि तत् त्यक्तुमिच्छति । किन्तु तुषान् कणांश्च दूरी कृत्यान्तः स्थान् तण्डुलान् गृह्णात्येव इति न्यायस्वरूपम्। अत्र धान्यपलालन्यायः उपदर्शितः ।

5.दग्धेन्धनवह्निन्यायः

निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवद्यम् निरञ्जनम् ।
अमृतस्य परं सेतुं दग्धेन्धनमिवानलम् ।। (श्वेताश्वेतरोपनिषत् 6 -19)

यथा काष्ठौः प्रज्वलितोग्निः काष्ठानां विनाशेन स्वयंसाम्यति एवमेवा विद्यावसनाभिरुत्पन्नः प्रपञ्चोपि अविद्यानाशे स्वयं नश्यति।

6.अश्मलोष्टन्यायः

यथा अशमानमृत्वा लोष्ठो विध्वंसेत (बृहदारण्यकोपनिषद् 1-3 -19)

यथा काष्ठैः प्रज्वलितोग्निः काष्ठानां विनाशेन स्वयंसाम्यति एवमेवा विद्यावासनाभिरुत्पन्नः प्रपञ्चोपि अविद्यानाशे स्वयं नश्यति।

7.तप्तपरशुग्रहणन्यायः

सत्याभिसन्धस्य मोक्ष, मिथ्याभिसन्धस्य बन्ध इति विवक्षायां अस्य न्यायस्य प्रवृत्तिः। तप्तपरशुग्रहणश्च दिव्यभेदः। चोरत्वसन्देहे निर्णयार्थं तादृशसन्देहविषयं पुरुषमुद्दिश्य पञ्चाशतपलसम्मितमस्त्रिरहितमष्टाङ्गुलायामं लौहं परशुमग्नौ प्रक्षिप्य अग्निवर्णं कृत्वा अश्वत्य पत्रदधिपूर्वाद्यन्तरितयोः शोध्यस्य हस्तयोर्विधिना प्राङ्गिपाको निःक्षिपेत् । स चेदनृतवादी नाहं चौर इति तदा तादृश परशुग्रहणे दह्यते। यस्तु नाहं चौर इति सत्यवादी तु स तादृशपरशुग्रहणेऽपि न दह्यते। तत्र दाहाभावप्रयोजकं तु तद्विषयस्यासत्यत्वं, दाहप्रयोजकं तु तद्विषयस्यानृतत्वमितिभावः।

उपसंहारः

एवं प्रकारेण पूर्वप्रदर्शितेषु वेदपुराणेतिहासग्रन्थेषु लौकिकन्यायाः प्रयुक्ताः भवन्ति। उपनिषत्सु अपि वर्णितः केचन न्यायाः अस्मिन् ग्रन्थेविचारिताः। ततः लौकिकन्यायलक्षणं, लोकव्यवहारापेक्षया शास्त्रग्रन्थेषु लौकिकन्यायानां विस्तरेण प्रदर्शनं, तेषां सार्वकालिकत्वं, सकलजनसाधारण्यम्, अनुभवपूर्वकत्वम्, सम्प्रदायद्योतकत्वम् इत्येवमादीन् अंशान् प्रत्यपादयम्। एते न्यायाः श्वेताश्वेतरोपनिषद्, ब्रह्मबिन्दूपनिषद्, मुण्डकोपनिषद्, क्षुरिकोपनिषद्, कठोपनिषद्, बृहदारण्यकोपनिषद् इत्येवमादीनां ग्रन्थानां तेषां व्याख्यानां च अध्ययनेन सप्रमाणं विस्तरेण च निरूपिताः इति सविनयं विज्ञाप्यते। अनया रीत्या उपनिषत्सु पुराणेतिहासादिग्रन्थादिषु च प्रोक्तान् लौकिकन्यायान् विमृश्य अस्य पत्रस्य समाप्तिः कृता।

उपयुक्ताः ग्रन्थसूची

1.**अमरकोशः** –अमरसिंहः, चौकम्बा संस्कृत सिरीज् आफीस्, वारणासी, १९७०

2.**मुण्डकोपनिषत्** –शारदामन्दिर् वारणासी ,१९६९

3.**क्षुरिकोपनिषद्** - चौखम्बा विद्याभवन् वारणासि.

4.**श्वेताश्वेतरोपनिषत्** –चौकम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान्, दिल्ली.

5.**बृहदारण्यकोपनिषद्** –बागडिया ट्रस्ट, कलकत्ता.

6.**कठोपनिषत्** –भट्टोजिदीक्षितः निर्णयसागर मुद्रणालय, मुम्बई.

7.**ब्रह्मबिन्दूपनिषद्** –रामानुजजीय्यर विजयमुद्रशाला, चित्तूरु.

ఓపెన్ హార్ట్ విత్ కృష్ణ

- డా. ఎస్.ఎల్.వి. ఉమామహేశ్వరరావు
చరవాణి: +91 94 90 256 347
విద్యుల్లేఖ: slvumas@gmail.com

"ఏ గూటి చిలుక ఆ గూటి పలుకులు పలుకుతుంద"ని సామెత.ఇంట్లో అద్దెకుంటున్న ఒక ముసల్ది ఒక చిలుకను పెంచుకుంది. ఆ ముసల్దికుళ్ళు బోతుదయినా ఆ చిలుక సక్రమంగా ఉండాలని కోరుకుంది. కానీ కుళ్ళుబోతు వాతావరణంలో పెరిగిన ఆ చిలుక ఎప్పుడూ 'వాణ్ణి చంపాలి ! వీణ్ణి చంపాలి' అని అంటూ ఉండేది. ఆ ముసల్దానికి బాధ కలిగినా పెంచిన ప్రేమతో ఏమీ అనలేకపోయేది. కానీ చుట్టూ పక్కల వారికి చిలుక ప్రవర్తన ఇబ్బంది కలిగించేది. ఒక రోజు మరొక చిలుక వచ్చి దానితో స్నేహం చెయ్యసాగింది. కొత్తగా వచ్చిన చిలుక జన్మతః సంస్కారే, కానీ ఇక్కడ మంచి ఆహారం దొరుకుతుండడం వల్ల పాత చిలుకకు వంత పలకడం మొదలుపెట్టింది. ఒక రోజు ఇంటి యజమాని అక్కడకు వచ్చాడు. అతణ్ణి చూసి కుళ్ళుతో 'వీణ్ణి నేను చంపేస్తాను' అన్నది పాత చిలుక. 'నేను కూడా చంపేస్తాను' అన్నది కొత్త చిలుక. అప్పటికే అనేకమార్లు విసుగు చెందిన యజమాని ఆ రెండింటిని చంపేశాడు.

*   *   *   *   *   *

సూర్యభగవానుడి అనుగ్రహంతో కుంతీదేవికి కానీనుడిగా జన్మించి నదిలో విడిచిపెట్టబడ్డ కర్ణుడు, రాధాదేవి అదిరథుల వద్ద అల్లారుముద్దుగా, పద్ధతిగా పెరిగాడు. కాలక్రమంలో దుర్యోధనుడికి చేరువయ్యాడు. రాజ్యభాగంలో అధికారంఉన్నవాళ్ళు, తోడబుట్టిన వాళ్ళూ అయిన పాండవులకు, అయిదూళ్ళు కాదు సరి కదా! వాడి సూది మొన మోపినంత భూమిని కూడా ఇవ్వననే మనస్తత్వం ఉన్న దుర్యోధనుడు, కర్ణుడికి మొదటి పరిచయంలోనే అత్యంత ఉదారంగా అంగరాజ్యాన్నేకాక, అర్థసింహాసనార్హతనిచ్చి గౌరవించాడు. దాంతో వారిద్దరి స్నేహం(?) మూడు పువ్వులు 'ముప్పై' కాయలుగా వృద్ధి చెందింది. జన్మతః వచ్చిన, పెంచిన తల్లితండ్రులు ఇచ్చిన, గురువుల నుంచి పొందిన సంస్కారం మరుగునపడి, అనేక అరాచక కార్యాలకు దుర్యోధనుడు తానా అనకుండానే తందానా అనే స్థాయికి దిగజారిపోయాడు కర్ణుడు. అనవసరమైన ఈర్ష్యాద్వేషాలు అతని సంస్కారాన్ని తుడిచిపెట్టాయి. పాండవుల పట్ల ద్వేషమే దుర్యోధనుడి పట్ల తనకున్న అభిమానానికి కొలమానంగా మారిపోయింది. అదీ చాలక శకుని, దుశ్శాసనుల సాహచర్యం అగ్నికి ఆజ్యం తోడైనట్లయింది.

దుష్టత్రయ సాహచర్యంతో చతుష్టయంగా పరిణమించిన కర్ణుడి పాండవ వ్యతిరేక చేష్టలు తన, తన మిత్రుల చావుకే కాక, వందలాది రాజుల, లక్షలాది అమాయక సైనికుల మరణానికి కారణమైంది.

మహాభారత యుద్ధానికి కారణం ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణం. దుర్యోధనుడి ఆజ్ఞ దుశ్శాసనుడి చేష్టగా మారి ద్రౌపదిని నిండుసభకు ఈడ్చుకురావడం జరిగింది. ఆ తర్వాత జరిగిన పరిణామాలన్నింటికి కారకుడు, ప్రేరకుడు కర్ణుడే. దైవనిర్ణయంతో పంచభర్తృక అయిన పవిత్రమూర్తి ద్రౌపది నిండుసభలో 'తాను ధర్మవిజితనా? అధర్మవిజితనా?' అని సంధించిన ప్రశ్నకు, కురువృద్ధులు, గురువృద్ధులు, వయోవృద్ధులూ ఉన్న ఆ సభ మూగనోము పట్టినప్పుడు, ద్రౌపదికి బాసటగా నిల్చిన దుర్యోధనుడి తమ్ముడైన వికర్ణుణ్ణి

బలవంతంగా కూర్చోబెట్టి 'స్త్రీకి దైవహితుండైనభర్త ఒక్కరుడ! ఇది అనేక భర్తృక కావున బంధకి యనంబడు. ఇట్టి దానిని విగతవస్త్రను జేసి తెచ్చినం ధర్మ విరోధంబు లేదు' అని పలికి ద్రౌపదికి వస్త్రాపహరణం చెయ్యాలనే దుష్ట ఆలోచన దుర్యోధనుడి మనసులో రేపినవాడు కర్ణుడు. అదీకాక అగ్నిసంభూత అయిన ద్రౌపదిని 'బంధకి' అని తీర్పు చెప్పాడు కర్ణుడు. 'బంధకి'అంటే వేశ్య అని సామాన్యార్థం. కానీ వేశ్య తన దగ్గరికి వచ్చిన వాళ్ళను సంతృప్తి పరిచి, తన ప్రయోజనాన్ని తాను పొందుతుంది. కానీ 'బంధకి' అంటే గుట్టుగా తన బతుకు తాను బతికుతున్నవాణ్ణి, తన హావభావాల్తో లోబరుచుకొని, అంటే తన బంధంలో ఇరికించుకొని వాణ్ణి అన్నివిధాల సర్వభ్రష్టుణ్ణి చేసి, నాశనం చేసే స్త్రీ. ద్రౌపదిని అంతమాట అనాల్సిన అవసరం ఏమిటని ఆలోచిస్తే దొరికే సమాధానం ఒక్కటే! అది కేవలం దుర్యోధనుణ్ణి సంతృప్తి పరచడానికే. కర్ణుడి పై మాటలు దుశ్శాసనుడి లోకభీకరమైన చావుకు కారణమయ్యాయి.

ఎంత ప్రయత్నించినా ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణం చెయ్యలేకపోయారు. ఆ తర్వాత కూడా కనువిప్పు కలగకపోగా మరికొన్ని అవాకులు, చెవాకులు పేలాడు కర్ణుడు. 'అయిదుగురు భార్తలున్నా ఏం ప్రయోజనం? రక్షించగలిగేవాణ్ణి ఎవరినైనా ఒక్కణ్ణి ఈ సభనుంచి ఎన్నుకో!'మని పలికి, ద్రౌపదిని తన తొడ మీద కూర్చోమని దుర్యోధనుడు సైగ చెయ్యడానికి, తద్వారా తన చావు తనే కోరి తెచ్చుకోడానికి కారకుడయ్యాడు కర్ణుడు. ఇంతేకాక తర్వాత ఘోషయాత్ర విషయంలోగానీ,ఉత్తర గోగ్రహణ సందర్భంలో గానీ, ఇంకా అనేకానేక విషయాల్లో పాండవుల్ని ద్వేషించడం ద్వారా దుర్యోధనుడి దగ్గర తన ఉనికిని కాపాడుకుంటూ వచ్చాడు. అలానే అర్జునుడు అంటే ఉన్న భయం కారణంగా కర్ణుణ్ణి పోషిస్తూ వచ్చాడు దుర్యోధనుడు. స్వభావతః దుర్మార్గుడైన దుర్యోధనుడి సాహచర్యంతో ఉన్నతమైన తన వ్యక్తిత్వాన్ని కోల్పోయాడు కర్ణుడు.

కానీ జన్మతః వచ్చిన, తల్లిదండ్రులు, గురువులు నాటిన ఆ సంస్కారబీజాలు వాసనామాత్రంగా ఇంకా సజీవంగా ఉన్న కర్ణుడి ఉన్నతమైన వ్యక్తిత్వం ఉద్యోగపర్వంలో కృష్ణసాహచర్యంలో మనకు కన్పిస్తుంది. ఆ వివరాల్లోకెళ్తే.......

కృష్ణరాయబారం పూర్తయిన తర్వాత హస్తినాపురం నుండి బయలుదేరుతూ కృష్ణుడు తనకు వీడ్కోలు పలకడానికి వచ్చిన ధృతరాష్ట్రాది పెద్దల్ని, స్నేహితుడైన కృతవర్మను అక్కడే ప్రేమగా ఆపి, కర్ణుడివైపు చూసి 'నన్ను సాగినంపి వద్దువు గానీ రా!' అంటూ తన రథంపైన ఎక్కించుకొని, మరో రథంపై సాత్యకి వెంటరాగా ప్రజలనుండి వీడ్కోలు తీసుకొని కృష్ణుడు ముందుకు సాగాడు.

కృష్ణుడు కర్ణుణ్ణి తనతోపాటు కొంతదూరం తీసుకెళ్ళిన తర్వాత ప్రేమగా అతనివైపు చూస్తూ కర్ణా! పెద్దల్ని సేవించేవాడివి, ధర్మతత్వం తెలిసినవాడివి అయిన నువ్వు నేను చెప్పేది జాగ్రత్తగా విను! కుంతీదేవి దుర్వాసమహర్షి వరంవల్ల తను పొందిన దివ్యమంత్ర మహిమతో, సూర్యానుగ్రహం వల్లనువ్వు పుట్టావు. ఆ కారణంగా నువ్వు పాండురాజు పెద్ద కుమారుడివి. ఇది ధర్మసమ్మతం. ఈ విషయం నా వల్ల తెలిస్తే ధర్మరాజాదులు నీ పాదాలకు నమస్కరించి, పుత్ర మిత్రాది బంధువులతో కలిసి నిన్ను సేవిస్తూ పట్టాభిషిక్తుణ్ణి చేస్తారు. నాతో కలిసిరా! పాండవుల దగ్గరికి వెళ్దాం! అంతేకాక "పాంచాల రాజపుత్రియు అంచితముగా నిన్ను పొందు నాఱవ వరుసన్" (ఉద్యో. 4-31). "షష్టేచత్వాం తథాకాలే

ద్రౌపద్యుపగమిష్యతి’’(వ్యాసభారతం). ద్రౌపది కర్ణుణ్ణి ఆరవ భర్తగా స్వీకరిస్తుందనీ, కుంతీదేవికీ, సమస్త బంధువులకు ఆనందదాయకమౌతుందని కృష్ణుడు చెప్పాడు.

ఈ విషయంలో కృష్ణుడికి తన అభిప్రాయాన్ని చెప్తూ కర్ణుదు కృష్ణా! నువ్వు చెప్పిన ఈ విషయం నేను కూడా కర్ణాకర్ణిగా కొంచెం కొంచెం విన్నాను. కుంతీదేవి నన్ను కనీ, కనికరం లేకుండా గంగపాలు చేసింది.ఆ సమయంలో సూతుడు దయతో నన్ను ఇంటికి తెచ్చి, తన ప్రియపత్ని అయిన రాధాదేవికిస్తే ఆ తల్లి ప్రేమతో పాలిచ్చి పెంచి నన్ను ఉన్నతుణ్ణి చేసింది. ఈ రోజు నా పుట్టుక గురించి తెలిసి నేను, నన్ను పెంచి పెద్ద చేసిన సూత దంపతుల్ని కాదని వదిలివస్తే ధర్మం తప్పినవాణ్ణి అవుతాను కదా! నేనింత కౄరుడినా కృష్ణా! నువ్వే అన్నావు కదా! నేను పెద్దల్ని భక్తితో సేవించేవాడిని, ధర్మతత్వం తెలిసినవాడినని! అటువంటి నేను చిన్నతనం నుండి నన్ను పెంచి, పెద్దజేసి, తమ కులాచారానికనుగుణంగాజాతకకర్మల్ని నిర్వహించిన నా తల్లితండ్రులయిన రాధాఅదిరథులకు కొడుకుగా సేవ చెయ్యాల్సిన సమయంలో వాళ్ళను విడిచి పాండవుల దగ్గరకు రావడం ధర్మమా? ఈ వైపునా నాకు సోదరులు, ఆప్తులు, నన్ను ఇష్టపడేవాళ్ళు చాలామంది ఉన్నారు. వాళ్ళందరిని విడిచిపెట్టి రావడం సాధ్యమా? నన్ను పాండవపక్షానికి ఆహ్వానించడం నీకు తగినదేనా?

సూతకులానికి చెందినవాణ్ణని కూడా చూడకుండా, తన తమ్ముళ్ళ కంటే కొడుకుల కంటే ఎక్కువగా భావిస్తూ, నన్ను సంతోషపెడ్తూ, నన్ను తనంతవాడిగా చేసిన దుర్యోధనుణ్ణి యుద్ధం ముంచుకొస్తున్నఈ ఆపత్సమయంలో ఎలా విడిచిపెట్టి రాగలనో నువ్వే చెప్పు. యుద్ధంలో అర్జునుడికి సరిజోదునని దుర్యోధనుడునమ్మకంతో ఉన్నాడు. ఆ నమ్మకాన్ని వమ్ము చెయ్యడం సరైందేనా? నేనూ అర్జునుడు యుద్ధరంగంలో ఒకర్నొకరు తలపడతామని లోకమంతా అనుకుంటుంది. అటువంటి సమయంలో నేనుపాండవపక్షంలో చేరితే, నన్ను లోబరుచుకున్నారని పాండవులకు, ప్రత్యేకించి

అర్జునుడికెంత అపకీర్తి? లోబడ్డానని నాకెంత చెడ్డపేరో వేరే చెప్పాలా? కాబట్టి కృష్ణా! నువ్వు నా మేలుకోరి చెప్పావు! కానీ, నీ ఉపదేశం నా మనసంగీకరించదు. నేను కుంతీపుత్రుణ్ణనే విషయాన్ని రహస్యంగానే ఉంచు.

ఈ సందర్భంగా కర్ణుడు చెప్పిన మాటలు అతనిలోని ధర్మనిరతిని, వ్యక్తిత్వ ఔన్నత్యాన్ని తెలియజేస్తాయి.

"ధర్మ తనయుండు తాను నా తమ్ముడగుట
యెరిగె నేనియు సామ్రాజ్యమేలపూను?
నట్టి ధార్మికుడాధిపత్యము జేయ
వలవదే శాశ్వతంబుగ వసుధకెల్ల" (ఉద్యో. 4-44)

"అనుజులు ఋత్విజులుగ నీ
పని యిటు సేయుముమను నీ వుపద్రష్టవుగా
విను! కురుకుమార పశు విశ
సనమున రణయజ్ఞమాతడు సమ్మతి జేయున్" (ఉద్యో. 4-45)

ధర్మరాజు నేను తనకు అన్నని తెలిసిన మరుక్షణం అతడు రాజ్యాధికారాన్ని అంగీకరించడు. కానీ అలాంటి ధర్మాత్ముడు శాశ్వతంగా ఈ భూమిని పాలించడం న్యాయం. అంతేకాక ధర్మరాజు, అతని నలుగురు తమ్ములు యజ్ఞం నిర్వహించే ఋత్విజులు (హోత, ఉద్గాత, అధ్వర్యువు, బ్రహ్మ) కాగా, యజ్ఞక్రతువుకు మార్గదర్శనం చేసే నువ్వు ఉపద్రష్టగా, కౌరవులనే పశువుల్ని సంహరించే రణయజ్ఞాన్ని

సంతోషంతో ధర్మరాజు చేస్తాడు. ఆ యజ్ఞంలో మాలాంటి వాళ్ళందరూ సద్గతులు పొందుతారని కర్ణుడు తన గుండెలోతుల్లో ఉన్న మాటను కృష్ణుడికి చెప్పాడు.

కర్ణుడు పాండవపక్షంలో చేరిపోతే, దుర్యోధనుడు సంధికి అంగీకరించే అవకాశం ఉంది. ఎలాగైనా యుద్ధాన్ని ఆపే ఏ ఒక్క అవకాశాన్ని కూడా కృష్ణుడు వదలలేదు. అందుకని కృష్ణుడు కర్ణా! నీ మీద దయతో నేను చెప్పిన ఈ మాటల్ని నువ్వు వినడం లేదు. రాబోయే యుద్ధంలో పాండవులదే విజయం.అర్జునుణ్ణి ఎదుర్కోవడం నీకు సాధ్యం కాదు. వాతావరణం సమశీతోష్ణంగా ఉంది. ఫలాలు, ధాన్యాలు, ఉప్పు సమృద్ధిగా ఉన్నాయి. ఏడెనిమిది రోజుల తర్వాత అమావాస్య రాబోతుంది. అది మంచిరోజు. ఆ రోజు యుద్ధం ప్రారంభం కాబోతుందని చెప్పాడు.

అప్పుడు కృష్ణుడితో కర్ణుడు కృష్ణా! శకునాలు, కలలు యుద్ధవాతావరణాన్ని సూచిస్తున్నాయి. అందులో పాండవులు విజయాన్ని పొందుతారనేది నాకు కూడా తెలిసిందే! అందుకే నేను పాండవ పక్షంవైపు రానని చెప్తున్నాను. ఈ యుద్ధానికి మూలం నేనూ, శకుని, దుశ్శాసనుడు. కారణభూతులమైన మా ముగ్గురిలో నేనొక్కడినే పాండవుల్లో కలిస్తే ఏం బాగుంటుంది? వాళ్ళిద్దరూ కలవరు. కాబట్టి నేను కూడా కలవను. ఈ యుద్ధమనే సముద్రాన్ని ఈది విజయం పొందితే ఇక్కడే నిన్ను చూస్తాను. లేకపోతేవీరస్వర్గాన్ని చేరి పరమేశ్వరుడివైన నిన్ను అక్కడ చూస్తాను. నాకు ఇంక సెలవిప్పించమంటూ కర్ణుడు కృష్ణుణ్ణి కౌగలించుకున్నాడు. సరేనని కృష్ణుడు కర్ణుడికి అనుమతిచ్చి సాత్యకితో కలిసి ఉపప్లావ్యానికి చేరుకున్నాడు.

వాస్తవానికి ఈ కర్ణ సమాలోచనం ధర్మరాజు ప్రణాళికలో లేనిది. పాండవహితం కోరి కృష్ణుడు స్వయంగా తీసుకున్న నిర్ణయం. అందుకనే ధర్మరాజు కౌరవసభకు కృష్ణుణ్ణి రాయబారానికి పంపేముందు ''పొమ్మెవ్వడ నీకు నేను బుద్ధులు సెప్పన్''(ఉద్యో. 3-34) అన్నాడు.

ఈ సందర్భంలో కర్ణుడి ఆత్యున్నత వ్యక్తిత్వం, ఔన్నత్యం తెలుస్తుంది. కష్టమో, నష్టమో స్నేహధర్మానికి కట్టుబడ్డాడు. ఇంత ఔన్నత్యం కలిగిన ఈ కర్ణుడేనా మాయాజూద సందర్భంలో అంత అధర్మంగా ప్రవర్తించింది అన్న సందేహం కలుగుతుంది. స్వతహాగా అంత అధర్మపరుడైతే కృష్ణుడి ముందు ధర్మబద్ధంగా ఎలా ప్రవర్తించాడు? అంత చక్కగా భవిష్యద్దర్శనం ఎలా చెయ్యగలిగాడు? యుద్ధంలో ఓడినా, గెలిచినా నిన్నే చేరుకుంటానని, కృష్ణుడిలో పరమాత్మతత్త్వాన్ని ఎలా దర్శించగలిగాడు? అంటే ఎటువంటి వ్యక్తిత్వమైనా పరంజ్యోతి ముందు నిలబడగానే ఆ వెలుగులో తడిసి ముద్దవ్వాల్సిందే! పరంజ్యోతి కాంతి తనపై ప్రసరిస్తున్నంతసేపు అజ్ఞానం, అహంకారం, అవివేకమనే చీకట్లు మటుమాయమై తనలోని జ్ఞానం బహిర్గతమవుతుంది. కర్ణుడిలో జరిగిందదే. అదే సత్సాంగత్యానికున్న గొప్పతనం.

సత్పురుషుల సాంగత్యానికి ముందు వెనుకల ఆ ప్రభావం వ్యక్తులపై ఉంటుంది. కృష్ణసాంగత్యం కర్ణుడికి కలగడానికి కొంచెం ముందువెనుకలుగా కర్ణుడు చేసిన ప్రతిపనీ ధర్మానుకూలంగానే నడిచింది. కృష్ణుడు రాయబారానికి కౌరవసభకు రాబోతున్నాడని తెలిసిన సందర్భంగా ధృతరాష్ట్రుడు అత్యవసర సభ తీర్చాడు. ఆ సందర్భంగా కౌరవవీరుల పరాక్రమాల్ని అంచనా వేస్తున్న సమయంలో భీష్ముడితో జరిగిన వివాదంతో కోపోద్రిక్తుడైన కర్ణుడు 'భీష్ముడు యుద్ధరంగంలో ఉన్నంతకాలం నేను యుద్ధరంగంలో కాలు పెట్టను'(ఉద్యో. 2-289) అని శపథంచేశాడు. ఆ కారణంగా మొదటి 10రోజుల పాటు కర్ణుడు యుద్ధరంగంలో కాలు పెట్టలేదు. ఇది పాండవులకు మేలు చేకూర్చింది. లేకపోతే ఒక్క భీష్ముడి పరాక్రమానికే అల్లాడిపోయిన పాండవులు, భీష్మ, కర్ణులిద్దరూ రణరంగంలో ఒక్కసారిగా విజృంభిస్తే పాండవులకు ఎంత ఇబ్బంది కలిగేది. అంటే కర్ణుడు వ్యక్తిగత రాగద్వేషాలకు లోనై తీసుకొన్న నిర్ణయం ధర్మానికి తోడ్పాటుగా నిలిచింది.

అదేవిధంగా కృష్ణసమాగమానంతరం కర్ణుడు చేసిన పనులు మరి రెండున్నాయి. అవి ఒకటి కుంతీదేవికి (ఆమె అడగకుండానే)పాండవుల్లో అర్జునుణ్ణి తప్ప మిగిలినవాళ్ళు చేతికి దొరికినా చంపనని

వరమివ్వడం, రెండవది ఇంద్రుడికి కవచకుండలాలు దానమివ్వడం. ఈ రెండు కర్ణుడి చేష్టలు ధర్మానికి తోడ్పాటు కల్గించాయి.

అలానే ప్రతి సందర్భంలో దుర్యోధనుడు తానా అంటే తందానా అనే కర్ణుడు కృష్ణరాయబారం జరుగుతున్నంత సేపు నోరు మెదపలేదు. కృష్ణుణ్ణి బంధించాలని దుర్యోధనుడు పథకం వేసినప్పుడు కూడా నిర్లిప్తంగా అనుసరించాడే తప్ప, ఒక్క మాట మాట్లాడలేదు. ఈ సందర్భంగా కర్ణుడు మాట్లాడింది ఇద్దరితోనే. ఒకటి కృష్ణుడు, రెండు కుంతి. ఆ సమయంలో కర్ణుడి మాటల్లో వెల్లివిరిసే ధర్మకాంతుల్నిపైన చూశాం. అదీ సత్పురుషుల సాంగత్యానికి ఉండే బలం. పరమాత్మ సాన్నిధ్యంలో ఏ మాత్రం సంస్కారబీజాలు కలిగినవాడికైనా, హృదయావిష్కరణం జరగాల్సిందే. ఇది కృష్ణరాయబారంలో అంతర్లీనంగా ప్రవహించిన దివ్యాంశ.

స్నేహధర్మానికి కట్టుబడి, సహజంగా సంస్కారవంతుడైనప్పటికీ కర్ణుడు, ఆ దివ్యప్రభావాన్ని తనలో శాశ్వతంగా నిలుపుకోలేకపోయాడు. అందుకే తనకున్నవీ, లేనివీ చెప్పి దుర్యోధనుణ్ణి యుద్ధానికి పురికొల్పి, కౌరవవినాశానికి దారితీసి సామాన్యుడిలా ప్రవర్తించాడు.

INDIAN AND GREEK DRAMATIC THEORY

Narender Vasantha.
Osmania University.
Hyderabad.
narendravasantha@gmail.com

ABSTRACT:

This paper says classical Indian and classical Greek drama, comparing their similarities and differences and exploring the possibilities of common Indo-Greeks origins. The Indian and the Greeks during the classical and Hellenistic age, particularly with respect to the production of dramatic Literature. There is a difference between the western and the Indian modes of thinking. Aristotle's western dramatic theory is based on tragedy. Tragedy like epic poetry produces its effect even without action on the other hand Bharatha muni's dramatic theory is based on the Indian theory of karma. In Bharatha's theory "Rasa" is the sole object of dramatic representation. The paper concluded by suggesting that both the Indian and western theories of drama as represented by Bharatha and Aristotle respectively have broken down and splintered.

KEY WORDS: Greek dramatic theory, Indian dramatic theory, Bharatha Muni, Aristotle, theory of Tragedy.

INTRODUCTION

The western theory of drama derives from, and is conditioned by, Aristotle's poetics. Aristotle was one of the greatest philosophers of Ancient Greece. A philosopher looks for ideal forms, and tries to explain the nature of reality. The Greeks believed that tragedy was the highest from of drama, and Aristotle's ideas about tragedy were based on this belief.

"A tragedy is the imitation of an action that is serious and also, as having magnitude, complete in itself; in appropriate and pleasurable language in a dramatic rather than narrative form, with incidents arousing pity and fear, wherewith to accomplish a catharsis of these emotions".

This means that a good tragedy deals with one issue that is very "serious" You can't have a tragedy about something trivial like breaking a fingernail. "Magnitude" here means great importance. The issue has to be serious and very, very important. That's why a lot of tragedies deal with someone's death. "Complete in itself" means that the play the play must stick to the one issue otherwise, the audience will get lost in the plot. Ancient Greek tragedy had a chorus whose role was to comment on the action of the play. The chorus sometimes sang their part. Aristotle said that the language should be essay to listen to. It should have rhythm and also good harmony for the lines that were sung. To narrate a story is simply to tell the story, like telling a friend what happened over the weekend. In a play, the story must be dramatized or a acted out.

"In a tragedy, the events or episodes in the play should lead the audience to feel very sorry for the main character- the tragic hero. As the play moves along, the events should build up the emotions of pity and fear. A catharsis is a purging, or cleansing of the emotions a release of tension In a tragedy, this is often a moment of revelation when the tragic hero "falls on his face," and the audience can finally "explode".

Indian and Greek Dramatic Theory:

That drama in Bharatha view was highly stylized presentation of life is confirmed also by his concept of the hero. Both action and character, which jointly or severelly, play a dominant role in western dramatic theory and practice, are given but a secondary status in Bharatha's system of drama. Both are "fixed or typed" and are used just as means to realization of Rasa which, as Bharatha implies, is the sole object of dramatic representation. Here it becomes also clear that what Bharatha means by "amusement" (Vinoda) is not an ordinary kind of recreation but an aesthetic pleasure.

The concept of rasa however, is a little abstruse. In his famous rasasutra(vl.31 prose) Bharatha says only that rasa is produced from a samyoga of vibhava ,anubhava,vyabhichari bhava .It means rasa is produced from a combination of Determinants, consequents and transitory states. This rather cryptic statement has been subjected to various interpretations, of which those of Lollata, Sankuka, Bhattanayaka and Abhinavaguptha are most famous. But the interpretation of these scholars are biased by their respective philosophical positions and, as such, can hardly be regarded as faithful representation of Bharatha's view. Bharatha as K.C.Pandey rightly observes, "was not influenced in his conception of Rasa by the philosophical implication of Rasa by the

philosophical implication of it, such as is presented in the Upanisadic passages like “raso vai shah”. He was concerned with it as an object, which is responsible for aesthetic experience, with showing what are the necessary constituents of it and their mutal relation, and with the means and methods of its presentation.”

1. Rasa is an emotive object.
2. It is produced by a proper set of “objective – correlatives”
3.It is enjoyed by the spectators as aesthetic pleasure.

Rasa is thus both the emotive effect of tragedy, but his theory of “katharsis” suffers from some obvious drawbacks. First, it can hardly be explained or justified satisfactorily. Second, it is limited to the experience of tragedy, and cannot, like rasa be applied to other forms of literature. Third, it is purgative or curative in its function, and does not offer, like rasa, a positive aesthetic experience.

But there is one interesting point. Where as western dramatic theory cannot be applied to Sanskrit drama, Bharatha’s theory of rasa, as S.C.Sen Guptha has shown, can be employed with profit in appearing the western drama.

It is, however, necessary to recognize that both the Indian and the western theories of drama, as represented by Bharatha and Aristotle respectively, have broken down and splintered. In fact, the very idea of tradition, which had sustained these theories, has disappeared from the modern world. Its place is now occupied by individualization and experimentation.

Western drama originates in classical Greece. The theatrical culture of the city state of Athens produced three geners of drama:tragedy,comedy and the satyr play. Their origins remain obscure, though by the 5th century BCE they were institutionalized in competitions held as part of festivities celebrating the god Dionysus. Tragic dramatist were required to present a tetralogy of plays ,which usually consisted of three tragedies and one satyr play .

The Bharatha Muni, inhis work on dramatic theory A Treatise on Theatre Natyasastra identified several rasas in the emotional responses of audiences for the Sanskrit drama of ancient India. The text also suggests the notion of musical modes or jatis which are the origin of the notion of the modern melodic structures known as ragas.

Conclusion:

We have no longer any theory like that of Bharatha or Aristotle; all that we have are literary fads and fashion, which go on changing from time to time. The drama in the west has moved far away from Aristotle’s concepts; the

"absurd" plays of lonesco or Beckeet patently defy and repudiate his theory. Bharatha's theory, too, passed away with the decline of classical Sanskrit drama, and was not revived again. But still there is one element in each theory which has stood the test of time and which is likely to retain its relevance in the future – the idea of tragedy in Aristotle and the concept of Rasa in Bharatha.

References:

1. Butcher, S.H. Aristotle's Theory of Poetry and Fine Art. New Delhi: Kalyani Publishers, 1996

2. Chandler, D. Semiotics: The Basics. London and New York: Routledge, 2002.

3. Das, S.K. "Comparative Literature in India: A Historical Perspective" Aspects of Camparative Literature, Current Approaches. Ed. Chandra Mohan. New Delhi: India Publishers and Distributors, 1989

4. De, S.K. History of Sanskrit Poetics. Calcutta: Firma K.L.Mukhopadhyaya, 1960. Ghosh, Manmohan trans. The Natyashastra (English Translation) Vol I. Calcutta: Manish Granthalaya, 1967.

5. Kane. P.V. History of Sanskrit Poetics. Banaras: Moti Lal Banarsi Das, 1961. Kantak, V.Y. "Bharata upon Aristotle: A Comparative View of the Indian Concept of Drama" Dramatic Theory and Practice Indian and Western Ed. M.S.Kushwaha. New Delhi: Creative Books, 2000.

6. Kushwaha, M.S. "Indian and Western Theories of Drama: An Introductory Note" Dramatic Theory and Practice Indian and Western Ed.M.S.Kushwaha. New Delhi: Creative Books, 2000.

7. Rai, R.N. Theory of Drama A Comparative Study of Aristotle and Bharata. New Delhi: Classical Publishing Company, 1992.

8. Rangacharya, Adya trans. The Natyashastra, English Tr anslation with Critical Notes. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt Ltd, 1999

9. Singhal, D.P. India and World Civilizations Vol I. Calcutta: Rupa and Company, 1972

10. Singhal, R.L. Aristotle and Bharata A Comparative study of their theories of Drama. Hoshiarpur: Vishveshvaranand Vedic Research Institute, 1977

11. Tarn, W.W. Greeks in Bactria and India, Cambridge: 1928

12. Viswanathan, R. "Rasa, Wine, Ritual and Drama" Dramatic Theory and Practice Indian and Western Ed. M.S. Kushwaha. New Delhi: Creative Books, 2000

ACCOMPANIMENT OF CHANAKYA AND CHANDRAGUPTA MAURYA

Dibakami Krutartha
Mobile No:-+918763550918
E Mail: - dibakami.indology@gmail.com

Chanakya who was a professor of Political Science in Taxila University as well as an economist, king maker and the Prime minister of Chandragupta Maurya. We can consider the relationship between acharya Chanakya and the great king Chandragupta as it is mention in so many places. The association between these two great people universally accepted specially by the Indian tradition. In some of the Mahapurana like Vishnu purana, Markanda purana and Vayu purana it is described that the Bramhana Chanakya shall throw out the Nanda dynasty and after that the Mauryas shall enjoy the earth. Not only the great Chandragupta but all it mention about his son Bidusara and then his son Ashokavardhana. All this is found in the miner difference of these four Puranas.

कौटल्य एव चन्द्रगुप्तं राजेऽभिषेक्ष्यति ॥विष्णुपुराण ॥
चन्द्रगुप्तं नृपं राज्ये कौटल्यः स्थापयस्यति ॥ वायुपुराण ।।
स एव चन्द्रगुप्तं वै द्विजो राज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ भागवतम् ॥

Here we can see that in the all three Mahapurana like Vishnupurana, vayupurana and Bhagabat purana it's clearly maintion about acharya Kauṭilya and Chandragupta Maurya. In the Vishnupurana it's said that Kauṭilya was the person who throw out the Nanda dynasty and established Chandragupta Maurya on the thorn. Same thing also described in the two other Purana's.One of the most popular political literature itself Kamandakiya in his Nitisara he discussed that-

एकाकी मन्त्रशक्त्यायः शक्त्या शक्तिधरोपमः ।
आजहार नृचन्द्राय तन्द्रगुप्ताय मेदिनीम् ।।५।।

Kauṭilya who single handedly with help of mind or help of the Mantrashakti he destroyed the Nandas as order to established the Chandragupta on the throne. And again the Kamandakiya says that-

नीतिशास्त्रामृतं श्रीमानर्थशास्त्रमहोदधेः ।
य उदध्रे नमस्तस्मै विष्णुगुप्ताय वेधसे ।। ६ ।।

He salute the Vishnugupta and says about him that "Through whose magic spells, with luster glowing like the thunderbolt was destroyed together with his very root (means with his ministers, army and treasure) or never to rise again the Nanda dynasty like the mountain, who used to sacrifice in the all religious festival. Who alone single handedly without help of army and without any treasure through his wise counsel and valour like the Skandha the commander-in-chief of god snatched the throne for the moon among man from the king Dhanananda. The Kamandaka here also mention that at that time the Chanakya had only two power one is wise counsel (Mantrasakti) and other one is the valour (Utshashakti) but didn't have the third power the army and treasure and the army which is most important to won any war.

स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रं च दुर्गं कोशो बलं सुहृत् ||
(नीतिसारः,चतुर्थ सर्ग , प्रकृतिसम्पत्प्रकरणम्)

Not only in the political literature (in Kamandakiya and the Kauṭilya) and not only in the religious and historical works (the Puranas are religious books with a historical tings and it is in their historical portion, which has been ordinarily accepted and used by Western scholars, particularly the portion concerning the Kaliyuga era where reference to Kauṭilya and Chandragupta and about their administration systems has been found) has the event relating to the outstanding of Nanda been given. In Kathasaritsagara (which says that it closely

follows the Brhatkatha of Gunadhya, as also in the Brhatkathamanjari) like the verse-

स चिन्तयन्वधोपायं योगनन्दस्य युक्तित: ।
क्षितिं खनन्तमद्राक्षीच्चाणक्याख्यं व्दिजं पथि ॥
कथापीठलम्वक-तरंग-५॥ १०९॥पे.१४।
सोऽथ कोपेन चाणक्य ज्वलन्तिव समन्तत ।
निजां मुक्त्वा शिखां तत्र प्रतिन्यामकरोदिमाम् ॥ ११८॥
मन्त्रित्वे तस्य चाभ्यर्थ्य बृहस्पतिसमं धिया ।
चाणक्यं स्थापयित्वा तं स मन्त्री कृतकृत्यताम् ॥ १२४ ॥

In the Kathapithalambaka of 5th Taranga in Kathasaritsagara of Somadeva it is mentioned about the whole story of Acharya Kauṭilya and the great king Chandragupta Maurya. In this chapter says that Kautlya felt insulted by the behaviour of king Yogananda (Dhanananda) for ousting him from a ceremony conducted at the palace and he (Kauṭilya) decided to kill or to destroy the Nanda dynasty. Having carried out his intension he installed Chandragupta on the throne and throw out or destroyed the Nanda Empire. There are much fictitious elements in the story as is usually found in works of historical fiction. In spite of all that, the attempt made by Kauṭilya to dislodge the Nandas from the throne and installation of Chandragupta as the king is the main or keynote of the story.

The novel Dasakumaracharitam of one of the great poet Dandin also given hints about Kauṭilya, Chandragupta and the famous political text Arthaśāstra, in the eight Ucchvasa of second part-

ननु चतस्त्रो राजविद्यास्त्रयी वार्तान्वीक्षिकि दण्डनीतिरिति ।
तासु तिस्त्रस्त्रयीवार्तान्वीक्षिक्यो महत्यो मन्दफ़लाश्च, तास्तावदासताम् ॥
अधिष्व तावद्दण्डनीतिम् ।इयमिदानीमाचार्यविष्णु गुप्तेन मौर्यार्ये षड्भिः श्लोकसहस्त्रैः संक्षिप्ता ||

That the Dandaniti has been summarized by the Vishnugupta (Kauṭilya) for the Maurya (Chandragupta) and which is Virabhadra saying or addressing to the king Anantavarman.

The tale of Mudraraksasa of Vishakhadutta starts after Chandragupta was installed on the throne by Kauṭilya, and the latter is manipulating to gain the

support of Raksasa, a very sincere minister of the Nandas, for Chandragupta. On the other hand, at the urging of Raksasa, Parvataka's son, Malayaketu, tries to attack the force of Chandragupta. The allusion of making Chandragupta the king after the destruction of the Nandas is found at the very beginning of the drama. The stage manager hearing a voice from the background that-

कौटिल्य कुटिलमति स एष येन
क्रोधाग्नौ प्रसभमदाहि नन्दवंशः।
चेन्द्रस्य ग्रहणमिति श्रुते सनाम्नो
मौर्येन्दोर्द्विषदभियोग इत्यवैति।।७ ।।(मुद्रराक्षसं ,   प्रथमोऽङ्कः)

Says that 'He is that person of crooked intellect (Kutilamati or Kutilya), who has forcibly burnt (destroyed) the Nanda dynasty in the fire of his anger, and who, on hearing of the lunar eclipse (Chandragrahana), because of the similarity of the words, is thinking that same enemy is attacking the Maurya Chandra (moon). Later on the second chapter in that same novel Kauṭilya saying that-

कौटिल्यधीरज्जुनिबध्दमूर्तिं मन्ये स्थिरां मौर्यकुलस्य लक्ष्मीम्।
उपायहस्तौरपि राक्षसेन राक्षसेन विकृष्यमानामिव लक्षयामि ।। २ ।।

Its meaning is that without having caught (brought under control) Raksasa, how (can it be said) that I have dug up the Nanda dynasty, or that I have made the royal power (laksmi) permanent for Chandragupta?' thus the play clearly refers to the association of Kauṭilya and Chandragupta.

The Buddhist text Mahavamsha says that Bramhana Kauṭilya, after having killed, in the fierce anger, the ninth (Nanda) Dhanananda, he anointed him, born in the dynasty of the Mauryas and possessed of royal splendor known as Chandragupta, on the kingdom of the whole of Jambudvipa. An earlier work Dipavamsha simply mentions that Chandragupta rulled foe 24 years (similar to what the Purana say) and that his son was Bindusara and his son was Priyadarshi. The Puranas also corroborate these facts as mentioned in Dipavamsha and Mahavamsha, though they name the Bramhana as Kutilya in place of Chanakya.

Conclusion:-

Whether we take religious and historical literature or political literature or literary works, Buddhist and Jaina works in ancient India, we find that it was universally accepted that Kauṭilya, together with his disciple or protégé Chandragupta was placed on the throne. To deny one part of this tradition (about Kauṭilya) would be to deny the other part also, for the tradition rests wholly on the fusion of the two parts. To refuse to give credibility to this tradition would be to turn a blind to one of the most important area of ancient Indian history.

Bibliography:-

1. M. V Krishna Rao- Studies in Kautilya (Delhi)
2. S. N Mital- Kautilya Arthashastra Revisited (IDSA, New Delhi)
3. R. P Kangle- The Kautilyas Arthashastra Vol 1-3(University of Bombay, Bombay)
4. Dr. S Sing- Mudrarakshasa (Vishakha Dutta), Varanasi
5. Kamandaka, Gangadhara Bapurav Kale, Kamandakiya nitisara, 1st part, jayamangala commentary, ayasakshyarai publication, 1958,
6. Manmatha nath dutt,Vishnupuranam, chowkhamba Sanskrit series, varanasi
7. Dr. krushnamani tripathy, Astadashamahaapurana parichaya, chowkhamba Sanskrit series, Varanasi
8. Dandin, M. R Kale, Dasakumara charitam, motilal banarasidass, Delhi, 1997
9. Gunadhya, Brihatkatha, motilal banarasidass, Delhi, 1992

भगवन्नामबोधेन्द्रकृतभगवन्नामामृतरसोदयः - कविकृतेः विहङ्गमावलोकनम्

गौरीश्रीनिवासः[1]
Mobile:0977401881338
Email: gsrinivasa@gmail.com

उपसङ्क्षेपः

भगवन्नामामृतरसोदयइतिग्रन्थस्यकर्तारः दक्षिणभारतेप्रसिद्धभजनसम्प्रदायस्यस्थापकानांमध्येप्रमुखागण्यन्ते।भजनसम्प्रदायस्यमूलभूतदर्शनम्भगवन्नामसङ्कीर्तनंमोक्षस्यसुलभमार्गइति।यद्यपिनामसङ्कीर्तनस्यमाहात्म्यंपुरन्दरदासः, कनकदासः, सन्तकबीरः, त्यागराजइत्यादिप्रभृतयः अनेकाः सन्ताः प्रचारितवन्ताः तथाऽपिशास्त्रीयरीत्या, मीमांसन्यायशास्त्र-स्याधारेणवेदवचनैः तथास्मृत्यादि-ग्रन्थेभ्यः, पूर्वाचार्याणांभाष्येभ्यः, यथाभगवत्पादविरचितविष्णु-सहस्रनामभाष्यं, इतिहासपुराणेभ्यचवचनानिउद्धृत्य, पूर्वपक्षोत्थितानेकप्रश्नान्विस्तरेणसमालोच्य-समाधानंदत्त्वानामकीर्तनस्यवेदोक्तसर्वधर्माणाम्उत्कृष्टत्वंबोधेन्द्रमहोदयाःस्थापितवन्तः। अतः भक्ति-साहित्येतत्राऽपिविशेषतः नामसङ्कीर्तनविषयेबोधेन्द्राणांविशेषस्थानमस्ति। तैर्विरचितभगवन्नामामृ-तरसोदयः कस्याऽपिनामकीर्तनखण्डनपरस्यग्रन्थस्यप्रत्युत्तरमस्ति। तस्मात्यथाशास्त्रविदांपण्डितानां-कृतेन्यायमीमांसांशैःप्रचुरोऽयंग्रन्थःस्वारस्यकरःभवतितथैवसरलभाष्येविलिखितअयंग्रन्थः बालेभ्य-अपिसुरससुबोधः भवति।इदानींबोधेन्द्राणांविषयेअपिचएतद्ग्रन्थमुद्दिश्यकिञ्चित्विहङ्गावलोकनंक्रियते।

बोधेन्द्राणांदेश, कालः, बाल्यजीवनशिक्षा

---

[1]संशोधनविद्यार्थी, संस्कृतविभागे, म्यैसूरुविश्वविद्यानिलयः, मानसगङ्गोत्री, म्यैसूरुनगरः ५७०००६
प्रोफेसर्, कम्पूटर्सैन्स्एन्ड्एञ्जिनीयरिङ्ग्विभागे, पि.इ.एस्.ऐ.टि. – सौत्क्याम्पस्, बेङ्गलूरुनगरः ५६०१००.

भारतवर्षेकाञ्चीपुरेमोहनपाण्डुरङ्ग-सुगुणा[2]इतिदंपति:न्यवसत् ।बहुकालंपुत्रप्राप्ति: नाभवत्अतआत्माम्बोधान् (अथवाविश्वाधिकेन्द्रसरस्वतीस्वामिनं) सेवमान:मोहनपाण्डुरङ्ग: तस्यानुग्रहंप्रार्थितवान् ।क्रि.श. १६१०मध्ये, मोहनपाण्डुरङ्गसुगुणाभ्यांपुत्रप्राप्तिरभवत्। तौशिशो: पुरुषोत्तमइतिनामकरणंकृतवन्तौ। बहुप्रीत्यातंपरिपालितवन्तौ। यदापुरुषोत्तम: युवावस्थाया-मासीत्तदाविश्वाधिकेन्द्रगुरुभि: पितापृष्ट: यत्बालकंमठायसमर्पितुंसिद्धकिम्इति। गुरुवाक्यपरिपालक-पाण्डुरङ्ग: तत्क्षणमेवप्रसन्नतयास्वपुत्रंगुरुचरणयो: समर्पितवान् ।काञ्चीमठेस्थित्वाबालक: सकल-शास्त्राण्यधीतवान् ।पुरुषोत्तमस्यज्ञानसागराख्य: स्नेहितश्चतेनसहैवविद्याभ्यासंपूरितवान्।

संन्यासस्वीकरणंनामान्तरञ्च

कतिपयसम्वत्सराणामनन्तरंकाशीक्षेत्रंगतवन्त: गुरुविश्वाधिकेन्द्रा:तत्रैवनिवसितुंनिश्चितवन्त: ।तान्द्रष्टुकाम:पुरुषोत्तम: ज्ञानसागरेणसहकाञ्चीक्षेत्रत: काशींप्रतिप्रस्थानंकृतवान् ।मार्गेज्योतिष्यशास्त्रज्ञ: ज्ञानसागर: स्वस्यआयुरल्पमेवइतिजानन्नपिपुरुषोत्तमंनज्ञापितवान्। स: तुपुरुषोत्तमेणसह 'यदिद्वयो: एकस्यमृत्यु: भवेत्तर्हिअन्य: मृतस्यान्त्यविधिंकृत्वाकाशींगत्वातत्रतेनगंग्गायांप्राण: त्यक्तव्य:' इतिप्रतिज्ञांकृतवान् ।दुर्भाग्यवशात्ज्वरेणपीडित:ज्ञानसागर: मार्गएवदिवङ्गत: ।शोकग्रस्त: पुरुषोत्तम: तस्यमित्रस्यअन्त्यविधिंकृत्वाकाशीक्षेत्रंप्रतिप्रस्थानंकृत:। काशीमागत्यस्वगुरुंविश्वाधिकेन्द्रंप्रणम्यमार्गेकिम-भवत्इतिकथयित्वा, प्रतिज्ञाविषयेऽपिउक्त्वातत्रगंगायामेवस्वदेहत्यागंकर्तुमनुमतिंप्रार्थितवान्। गुरव: तत्क्षणमेवसमाधानंनदत्तवन्त:।

गुरव: यदापाण्डुरङ्गंपुरुषोत्तमंमठायसमर्पितुंपृष्टवन्त: तदातमेवउत्तराधिकारिशिष्यरूपेणस्वी-कर्तुंमनसिविधायतथाकृतवन्त:। अत: किञ्चित्कालानन्तरंतेपुरुषोत्तममुद्दिश्य,' संन्यासस्वीकरणं-पुनर्जन्मस्वीकरणमित्युच्यते' इतिकथयित्वाआश्रमपरिवर्तनेनपुरुषोत्तमेणगंगायांप्राणत्याग: नकरणीयइति-समाधानंसूचितवन्त: ।तथागुरव: प्रियशिष्यायपुरुषोत्तमायसंन्यासदीक्षांदत्त्वा 'भगवन्नामबोधेन्द्रसरस्वती' इतिसंन्यासपट्टमपिदत्तवन्त:। गुरुसमीपमेवस्थित्वाकिञ्चिद्कालंबोधेन्द्रा:वेदान्तश्रवणंअकुर्वन्। बोधेन्द्रा: सर्वज्ञाइतिमत्वागुरुविश्वाधिकेन्द्रा: पुरीक्षेत्रंगत्वा, जगन्नाथस्यदर्शनंकृत्वातत्रैवनिवसत: लक्ष्मीधरकवे: गृहमपिगत्वा, तेनविलिखितभगवन्नामस्तुतिपरग्रन्थंस्वीकृत्यकाञ्चीक्षेत्रंपुनर्गन्तुम्गुरुविश्वाधिकेन्द्रा: बोधेन्द्रा-नाज्ञापयामासु।

---

[2]केनापिमाहित्यानुसारेपितु: नामकेशवपाण्डुरङ्गइत्यपिदृष्टम्।

गोदावरीतीरेचमत्कार:

यस्मात्बोधेन्द्रा:लक्ष्मीधरकवे:गृहंविलम्बेनआगता:तेगृहपुरतअङ्गणेएवोपविश्यप्रतीक्षामकुर्वन् ।तदाकोऽपिब्राह्मण: स्त्रियासहआगत्यकवेर्द्वारंअताडयत्। क्रि. श. १६-१७ शताब्द्याम्मोहम्मदीयशासका: हिन्दूनारीनपहृत्यतासांबलात्धर्मपरिवर्तनंकुर्वन्तआसन्। तदाब्राह्मणदम्पतीकाशींप्रतिप्रस्थानंकुर्वन्तौ, मार्गेरात्र्यौधर्मशालायामतिष्ठताम्। मध्यरात्रौकश्चनमोहम्मदीय: ब्राह्मणस्यभार्यामपहृत्यतांसेविका-रूपेणगृहीतवान्। ब्राह्मण: पत्नीवियोगेनयत्रतत्रान्वेषणंकृत्वा, किमभवत्इत्यपिअजानन्कञ्चित्समयानन्तरं-काशीक्षेत्रमागत्यसायंसन्ध्यांकर्तुंजलाशयसमीपमागत:। तदाकाचनमोहम्मदीयमहिलातस्यसमीपमा-गत्यपादस्पर्शंकृत्वा, 'नाथ! मांपुन: स्वीकरोतु। पत्नीरूपेणनास्तिचेत्सेविकारूपेणवाकृपयास्वीकरोतु।' इतिप्रलापितवती।तदास: तस्यभार्याएवसामहिलाइतिज्ञात्वाकिंकरणीयमितिअजानन्लक्ष्मीधरकवे: गृहं-तयासहआगत:। तयो: कथांश्रुत्वालक्ष्मीधरकवे: पुत्र: तांप्रति,' त्रिवारंरामनामोच्चारणंकरोतु, सर्वक्लेषविमुक्ताभविष्यति'इतिबोधयामास।इदंश्रुत्वाबालकस्यमाता,' भवत: पितुरभिप्रायेप्रा-यश्चित्तार्थम्एकवारमेवरामनामोच्चारणंपर्याप्तम्' इतिस्वमतम्उक्तवती। अपिच,' रामनामस्यमाहात्म्यं-सम्यक्कजानन्भवान्किमर्थंत्रिवारंवक्तुमुक्तवान्?' इतिस्वपुत्रमब्रवीत्।एवंश्रुत्वाबोधेन्द्रा:वस्तुत: किंसत्य-मित्याकाङ्क्षापूरणायलक्ष्मीधरकविनाविरचित 'नामकौमुदी' नामग्रन्थंअहोरात्रंपठित्वाप्रात:कालेस: तौदम्पतींप्रति, 'मातायाः कथनंसत्यम्।एकवारमेवरामनामोच्चारणेनतांपत्नीरूपेणपुन: स्वीकर्तुं-शक्यते।तस्मात्प्रायश्चित्तानन्तरंनिर्दोषाभविष्यतिअतलोकेनस्वीकरणीयाएव।' इतिअङ्गीकृतवन्त:।

अन्यात्रामनाममहिमांबोधयितुंतेषुभक्तिभावनांजागरयितुञ्चते, 'यद्येवंसत्यंभवेत्तर्हिसामहिलागोदावरीनद्यां-निमज्यरामनाममेकवारमुक्त्वामोहम्मदीयवेषधृताएषापुनरुत्थानसमयेललाटेकुंकुमान्विताजटायांपुष्पान्विता सर्वथालङ्कृतासुमङ्गलीरूपेणप्रकटयिष्यति' इतिघोषितवन्त:। चमत्कारमिमंद्रष्टुंपुरीक्षेत्रस्यपौरा: कुतूहलात्गोदावरीतीरेसमवेता:। यथाबोधेन्द्रै:घोषितंतथैवाभवत्। तंदृष्ट्वाजनानांहृदयेषुभगवन्नाम्न: महिमायांभक्ति: जागृता। तै:बोधेन्द्राअपिप्रकीर्तिता: ।

भवन्नाममाहात्म्यस्यप्रचार:, समाधि:

बोधेन्द्रा:प्रवासेभगवन्नाम्न:महिम्नविचारेबोधयन्तआसन्।जनेभक्तिंश्रद्धाञ्चजागरयितुंकालेकालेतेचमत्कारमपिदर्शितवन्त:।तेवर्णाश्रमस्था: वामहिला: वाभवन्तुअथवासर्वपरित्यक्तयतय: वाभवन्तुसर्वेषांनाम-कीर्तनेअधिकारोऽस्तिइतिबोधितवन्त:।तथायद्किमपिइष्टदैवतंभवतुविष्णुर्वाशिव: भगवान्एकएवइति-बोधयित्वा, 'हरिहराभेदम्' अपिप्रचारितवन्त:। तेषांजीवनमेवमार्गदर्शनरूपेणाभवत्।

अन्यच्चतेषांजनानांसहायंकर्तुंप्रवृत्तिश्चकदाचित्चमत्काररूपेणापिनामकीर्तनप्रचारेसाधनीभूताऽभवत्। उदाहरणार्थंपेरम्बूरुनगर्यांकस्याऽपिब्राह्मणस्यगृहेएकस्मिन्दिनेभिक्षांस्वीकृता:बोधेन्द्रा: ।तत्रब्राह्मणस्यएक: पुत्र: मूकआसीत्। बोधेन्द्रस्यउच्छिष्टंतेनबालकेनखादितम्। तत: पश्चात्स: बालक: रामनामंवक्तुम्आरब्धवान्। तंतारकमन्त्रमुपदिश्यपादुकेअपिदत्त्वाबोधेन्द्रा: प्रस्थानंकृतवन्त:। कालान्तरेणस: बालक: वाचालअभवदितिकथाप्रसिद्धा। वस्तुत: बोधेन्द्रै: कृतचमत्कारा: नाभविष्यञ्चेत्तथापितै:कृतलोकल्याणस्यप्राधान्यंन्यूनम्नअभविष्यत्। तेपुस्तकरूपेणापिभवन्नाममाहात्म्यं-प्रचारितवन्त: ।तत्र, 'भगवन्नामरसायनम्', 'हरिहराद्वैतभूषणम्', 'भगवन्नामरसोदय:' इत्यादिग्रन्था: प्रसिद्धा: सन्ति। तेषांबोधनस्यमुख्यांशा: एते-

1. भगवन्नामसङ्कीर्तनंत्रिविधंभवति – नामस्मरणं, नामकीर्तनं, नामश्रवणञ्च। तत्रएकरूपेणाऽपिदेशकालइत्यादिइतरवेदोक्तधर्माणामपेक्षिता: सामान्यनियमा:नापेक्षिता:।
2. सर्वजन्तूनांसकलस्त्रीपुंनपुंसकजनानांसकलवर्णाश्रमस्थानांवर्णाश्रमरहितानामपिकिमपिपूर्वपुण्य विनाऽपिनामकीर्तनेसम्पूर्णाधिकारोऽस्ति।
3. नामकीर्तनस्यनियमसामान्यराहित्यत्वेनसर्वेषामधिकारित्वेनचसकलवेदोक्तधर्मोत्कृष्टत्वंसिद्ध्यतिए व।
4. कलियुगेसर्वेभ्य: साधनेभ्य:सकलैहिकामूष्मिकमोक्षपर्यन्तस्यफलस्यकृतेनामकीर्तनएकमेव-सुलभसाधनमस्ति।

प्रायश: १६९२समयेएकस्मिन्दिनेबोधेन्द्रा:कावेरीतटेध्यानेनिमग्नाअभवन्। क्रीडत: बालकान्, 'सिकतयामामुपवपन्तु' इतिउक्तवन्त: ।तेबालका: तथाएवअकुर्वन्। अन्येद्यु: बोधेन्द्रान्अन्वेषयन्त: यदाज्येष्ठा: तत्रआगताअशरीरवाण्या, 'बोधेन्द्राइदानींसमाध्यवस्थायांसन्ति। तान्माबाधध्वम्।' इतिआज्ञाश्रुता। शतमानानन्तरंमरुतनाथसद्गुरुस्वामिनागोविन्दपुर्यांबोधेन्द्रस्वामिन: समाधिस्थल-मभिज्ञातम्। इदानीमपितत्रैवबोधेन्द्रस्वामिन:समाधि: वर्तते।

भगवन्नामामृतरसोदय:

संसारचक्रे दु:खात्मके पुन: पुनरनुभूयमानं खेदमसहमानाः जना आत्यन्तिकदु:खनिवृत्तिं निरतिशयसुखप्राप्तिमभिवाञ्छन्ति च।तदेवमोक्षाख्यंनिर्वाणंभवति।अस्मद्वास्तवस्वरूपावगमेनैव मोक्षो लभ्यते इति वैदिकसिद्धान्तः ।तस्यप्राप्तयेवेदान्तश्रवण-मनन-निदिध्यासनंकरणीयम्।तत्पूर्वंपुन: चित्तशुद्धिरपेक्षिता।भगवन्नामरसोदयइतिग्रन्थस्यकर्तार: बोधेन्द्रा:नामसङ्कीर्तनरूपा भक्तिः सम्यग्ज्ञानस्य अन्तरङ्गसाधनभूता इति प्रदर्शयन्ति । "कर्मयोगजन्यमहापुण्यस्य सर्वस्यापि नामकीर्तनादिभजनहेतुत्वम्

, नामसंकीर्तनमात्रस्य सकलपापक्षयहेतुता ज्ञानद्वारा मुक्तिहेतुता”[3] च इति तेषामभिप्राय:। श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासादिप्रभृतित: वचनानितथापूर्वाचार्याणांभाष्येभ्यश्चवाक्यानिउद्धृत्यकेवलंनामकीर्तन-मेवकरणीयमितिनोक्त्वा,कुत: करणीयंकथंकरणीयमितिचयुक्त्यान्यायमीमांसशास्त्रेभ्यसमुचितांशानिउ-द्धृत्यनामकीर्तनस्यपूर्वपक्षजनानांमनसिसाधारणतयाआगता: प्रश्नानानुद्धृत्यतेभ्य: प्रश्नेभ्यउचितंसमाधान-म्सुन्दररीत्याकुर्वन्ति।ग्रन्थेषष्ठोल्लासा: सन्ति।

प्रथमोल्लास: - अत्रउपोद्घात: भवति।नामसङ्कीर्तनस्यमाहात्म्यंसङ्क्षिप्तरीत्याकृत्वाकुत: सर्वेषांनामकीर्तनेरुचि: नभवतिइतिविस्तरेणवदन्ति। यथा–

भगवद्भक्तिहीनस्यजाति: शास्त्रंश्रुतंकुलम्।अप्राणस्येवदेहस्यमण्डनंलोकरञ्जनम्॥[4]

तत्रभक्तिकर्मयोगस्यमाहात्म्यमपिकण्ठरवेणोक्त्वाहरिहराद्वैतविषयेऽपिबोधयन्ति।यदिभक्ति: श्रद्धाचनवर्तेते, यदिभगवान्एकवारमपिनस्मर्यतेतर्हितत्परिणामप्रवाहस्यविच्छिति: नभवतीतिभगवद्गीता-नवमाध्यायात्तथाब्रह्माण्डपुराणात्हरिवंशादपिवचनानिउद्धृत्यतादृशपापिनअवस्था: कीदृशाभवन्तीतिद-र्शयन्ति।

द्वितीयोल्लास: - एकवारमपिभवन्नामोच्चारणेनकोटिजन्मान्तरकृतपापराशि: विनश्यतीतिबो-धयन्तिअस्मिन्नुलासे। यथाभागवतपुराणे - अयं हि कृतनिर्वेशो जन्मकोट्यंहसामपि ।यद्व्याजहार विवशो नाम स्वस्त्ययनं हरे: ॥[5] कर्मयोगस्यमाहात्म्यंकथंकरणीयमित्यपिदृश्यते।

यथा - अभ्यासेऽप्यसमर्थोसि मत्कर्मपरमो भव ।मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन् सिद्धिमवाप्स्यसि ॥[6]

तृतीयोल्लास: -

अत्रश्रीमद्शङ्करभवत्पादैर्विरचितविष्णुसहस्रनामभाष्यान्नामकीर्तनमाहात्म्यविषयेचर्चांकुर्वन्ति।अत्रतुनाम कीर्तनस्यसर्वधर्माधिक्यं सकलधर्मफलसाधनत्वं तथा नियमसामान्यानपेक्षत्वात्[7] सुलभसाधनत्वञ्चकण्ठरवेणोक्तम्।

---

[3]भवन्नामामृतरसोदय: २.४६

[4]नारदपुराण – हरिभक्तिसुधोदय३.११

[5]भागवतपुराण:६.२.७

[6]श्रीमद्भवद्गीता१२.१०

[7]यथायज्ञेहोमाधिभि: हिंसाभवति (यथापशुंवापुष्पंवासमर्पणीय:), देश (दिक्, इत्यादि), काल (प्रात:, इत्यादि), शुचित्व, इत्यादिविषयसम्भधनियमानिसन्ति, तथानामकीर्तनंकर्तुंकिमपिनिमपरिपालनमनवश्यकम्भवति।

तुरीयोल्लास: - अत्रपूर्वोक्तसर्वधर्मोत्कृष्टत्वंपुराणवचनेनदृढीकुर्वन्ति।कलियुगस्यदोषा: विष्णुपुराण-भागवतमहापुराणब्रह्मकैवर्तादिपुराणेभ्य:वचनानिउद्धृत्यदर्शिता:। तथैवनामकीर्तनस्यरूपाण्यपिवर्णितानि[8]। कलियुगेनामकीर्तनमेकमेवपर्याप्तमितिसुन्दररीत्याप्रदर्शितम्।

यथा – हरेर्नामैव नामैव नामैव मम जीवनम्।कलौ नास्त्येव नास्त्येव नास्त्येव गतिरन्यथा ॥[9]

पञ्चमोल्लास: - पुराणानिभक्तिपरग्रन्था:, महाभारतात्उद्धृतविष्णुसहस्रनामञ्चनामकीर्तनपरस्तुतिरूपाएवअत: तेषांभाष्येष्वपिप्रकृतित: नामकीर्तनस्यस्तुतिरेवभवति।परंतुकिंशास्त्रेऽपिकुत्रापिनामकीर्तनंविधीत्सितंवा? इयमाकाङ्क्षाअत्रपूरिताभवति। चतुर्षुवेदेष्वपिविस्पष्टरीत्याविधिरूपेणभगवन्नामस्तुतेरुल्लेख: दृष्ट: । शतरुद्रीयं, विष्णुसूक्तम्इत्यादय: स्तुतिपरश्लोकाअपिसन्ति। रुद्रजपंतुप्रणवजपेनसहयतीभिरपिकर्तुमर्हतेइत्यपिज्ञायते।

षष्ठोल्लास: - अस्मिन्उल्लसेपूर्वपक्षेणकानिकानिप्रश्नानिउत्थितुंशक्यन्तेतानिसर्वाणिपरिकल्प्यएकैकस्यामपिसमाधानंदत्तम्।उदाहरणार्थं – यदिभगवन्नामकीर्तनमेवपर्याप्तंभवतिननुवेदविहितनित्यकर्माणांवैय्यर्थ्यापत्ति:? यदिएकवारमपिभगवन्नमोच्चारणेनसर्वदोषा: क्षालिताभवन्तिनर: यथेच्छपापंकृत्वाएकवारंभगवन्नाम्न: सकृत्कीर्तनेनकिंतदेवफलंप्राप्नुयात्यथाजन्मकोटिसहस्रादिषुअन्य: धर्माचरणेनप्राप्नोति? अन्यथाधर्माचरण-स्यकिंफलमस्तिकिंफलंभवतिनामकीर्तनस्य? इत्यादिप्रश्नानांयुक्तिपूर्वेणसमाधानंकुर्वन्तिग्रन्थस्यकर्तार: ।

उपसंहार:-

नवयुवकानांकृतेकेवलमेवंकरोतुइत्युपदेश:पर्याप्त:नभवति।सर्वत्रधर्मविरोधसुलभमार्गाएवसर्वदाश्रूयन्तेदृश्यन्तेच।एवंसतिसकलैहिकामूष्मिकफलानिमोक्षमपिसंपादितुम्क: सुलभ: मार्गइतिएष: ग्रन्थ: युक्तिपूर्वकरीत्यासुन्दररीत्याहृदयग्राहकरीत्याऽपिउपदिशति।यदाहस्तलिखितग्रन्थ:जीर्ण: भवनासीत्काञ्चीपरमाचार्यस्यआज्ञानुसारेणगोविन्दपुरींगत्वाश्रीकृष्णतप्रेमिस्वामीहस्तलिखितग्रन्थस्यस्वहस्तेनप्रतिकृतिंकृत्वापुन: तस्यपुस्तकरूपेणमुद्रणमपिअकरोत्।तथैवप्रतिसंवत्सरेभगवन्नामबोधेन्द्राणामाराधनमपिकुर्वन्ति।तैउपदिष्टविषयेभगवन्नामकीर्तनविषयेतथैवभगवद्भक्तिविषयेचउपदेशं कुर्वन्त: श्रीकृष्णप्रेमस्वामीवन्दनीय: ।

---

[8]स्मरणंकीर्तनंश्रवणंचइति

[9]ब्रह्मकैवर्तपूराण: (हरिभक्तिविलास: ११.४६०)

सन्दर्भग्रन्थसूची

1. श्रीमद्भागवतपुराणम्, मोतिलाल्-बनारसिदास्-मुद्रणालयम्, वारणसी, उत्तरप्रदेशः, १९९९.
2. श्रीमद्भगवद्गीता, श्रिमच्छङ्करभाष्येण-आनन्दगिरिकृतव्याख्यायुजासंवलिता (गूढार्थदीपिकासहिता), चौखम्बासंस्कृतप्रतिष्ठानम्, दिल्ली, १९९२.
3. जीवन्मुक्तभारती, श्रीचन्द्रशेखरभारतीमहास्वामिविरचितब्रह्मसूत्रभाष्यम्, शारदाप्रतिष्ठानम्, श्रुङ्गेरी, २००५.
4. विवेकचूडामणिः, श्रीमच्छङ्कराचार्यभगवत्पादेनकृतं, श्रीचन्द्रशेखरभारतीमहास्वामिनः भाष्येणसहितम्, श्रारदामुद्रणसिद्धिमन्दिरम्, पूणे, १९८२.
5. भगवन्नामामृतरसोदयः, श्रीबोधेन्द्रसरस्वतीविरचितम्, मुद्रणम् - श्रीकृशणप्रेमीस्वामिनः भागवतंट्रस्ट्,मोगैय्यूर्,१९९२.
6. हरिहराद्वैतभूषिणम्, श्रीबोधेन्द्रसरस्वतीलिखितम्, (सम्पादकः चन्द्रशेखरः), राज्यमुद्रणालयः, चेन्नय्१९५४.
7. श्रीहरिभक्तिविलासः, श्रीपादसनातनगोस्वामिविलिखितम्, (सम्पादकः व्रजविभूति-श्रीश्यामदासः), श्रीहरिनामसङ्कीर्तनमण्डल्यामुद्रितम्, बृन्दावनम्, २००८.
8. नामामृतरसायणः, श्रीबोधेन्द्रसरस्वतीकृतम्, श्रीपूर्णचन्द्रोदयमुद्राक्षरशाला, तञ्ज्ञानगरम्,१९२६.
9. विष्णुसहस्रनामभाष्यम् by ŚrīŚaṅkaraBhagavatpāda with explanatory notes by R. AnantakrishnaSastry, TheAdyar Library and Research Centre, Adyar, Chennai, 1980.
10. श्रीमद्भागवत, The Holy Book of God by Tapasyananda, vol. 3, Skanda 7 Verses 23-24, Pg. 229, published by Sri Ramakrishna Math, Mylapore, Chennai, 1998.

प्रमुखस्मृतिग्रन्थेषु योगविषयाः

डा. नारायणम् सुरेश्बाबुः
संस्कृताध्यापकः,आन्ध्रलोयोलकळाशाला,
विजयवाडा-520008
सञ्चारवाणी-9866282107
विद्युल्लेखा-lochansuresh2005@gmail.com

वेदाः, वेदाङ्गानि, मीमांसा, न्यायः, पुराणम्, धर्मशास्त्रञ्च चतुर्दशविद्याः इति वर्णिताः। वेदाङ्गानि, मीमांसन्यायशास्त्राणि वेदार्थपरिज्ञानाय परिकल्पन्ते। धर्मशास्त्राणि धर्मं एव विशदयन्ति।

"वेदबोधितश्रेयस्साधनताकः धर्मः' इति जैमिनीमहर्षेर्मतम्। "वेदविहितकर्मजन्यो धर्मः' इति नैयायिकनिर्वचनम्। "ऊर्ध्वबाहुः विरौम्येषः नहि कश्चिच्छृणोति मे, धर्मादर्थश्च कामश्च सकिमर्थं न सेव्यते' "वेदोऽखलोधर्ममूलम्' "तस्माच्छास्त्रं प्रमाणन्ते' इति लोकोक्तिः। "वेदो धर्ममूलं, तद्विदा च स्मृति शीले' इति गौतमधर्मसूत्रम्। "धर्मज्ञसमयः प्रमाणं वेदाश्च' इति आपस्तम्बधर्मसूत्रम्।

वेदकर्मणां पूर्वं श्रौतसूत्राणि, तदन्तरं गृह्यसूत्राणि, अनन्तरं धर्मसूत्राणि च आविर्भूतानि। वेदमन्त्राणां स्मरणेन लिखितसूत्राणि "स्मृतयः' इति नाम सञ्जातम्।

धर्मस्य वैशिष्ट्यं महर्षयोऽधो निर्दिष्टरूपेण प्रवदन्त्येवम्-

धारणाद्धर्ममित्याहुः धर्मो धारयते प्रजाः।
यत्स्याद्धारण संयुक्तं स धर्म इति निश्चयः।।
न तत्परस्य संदध्यात् प्रतिकूलं यदात्मनः।
एष संक्षेपतो धर्मः कामादन्यः प्रवर्तते।।

इदं जगद्धर्मेण रक्ष्यते। स धर्म एव प्रजाः अपि धरन्ति। तस्मात् समस्तप्रपञ्चस्याधारभूतो धर्मः इति महर्षीणामभिमतम्। आत्मतुष्टिं न जनयति विषयेषु इतरेतरां न प्रवर्तयितुमिति धर्मसूक्ष्मः। एतस्य विरुद्धस्य विषयः कामादिविषयेभ्यः प्रवर्तते।

तस्मात्सनातधर्मस्य लक्षणं महर्षयः एवं कथयन्ति-

सत्यं दमं तपः शौचं सन्तोषो ह्रीः क्षमार्जवम्।
ज्ञानं शमो दया ध्यानं एष धर्मस्सनातनः।।

सत्यवाक्परिपालनम्, बाह्येन्द्रियनिग्रहः, तपः, शुचित्वं, सन्तोषः, ह्रीः, क्षमा, ऋजुत्वम्, ज्ञानम्, अन्तरिन्द्रियनिग्रहः, दया, ध्यानञ्च सनातनधर्मस्वरूपाः इति प्राज्ञाः वदन्ति। किन्त्वस्य धर्मस्य प्रयोजनमधो निर्दिष्टरूपेणादिकाव्यं रामायणं कथयत्येवम्-

"धर्मादर्थः प्रभवते धर्मात्प्रभवते सुखम्।
धर्मेण लभते सर्वं धर्मसारमिदं जगत्।।"

धर्मात् धनं, सुखं, सर्वस्वं च लभते। तस्मादिदं जगद्धर्मस्वरूपमेव।

"धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः।
तस्माद्धर्मो न हन्तव्यो मा नो धर्मो हतोऽवधीत्।।"

अनाचरणकारणेन धर्मेणैव जगन्नश्यति। आचरणधर्मो जगद्रक्षति। जगद्रक्षणकांक्षायामवश्यं धर्ममाचरेत्।

सुखार्थाः सर्वभूतानां मताः सर्वप्रवृत्तयः।
सुखं च न विना धर्म तस्माद्धर्मपरो भवेत्।।

समस्तप्राणिनां प्रवृत्तयस्सुखार्थमेव। सुखं धर्माधीनम्। तस्मान्मानवस्सदा धर्मपरो भवेत्।

1) **<u>मनुस्मृतौ योगविषयाणां प्रस्तावना :-</u>**

सर्वस्मृतिग्रन्थेषु मानवधर्मबोधने मनुस्मृतिर्मुख्या भवति। इयं स्मृतिः सकलमानवोपयोगार्थं मनुना विरचितम्। अनन्तरं भृगुमहर्षिणा प्रत्युपदिश्यते। अनन्तरं सर्वमुनीन्द्राणां प्रति भृगुमहर्षिणोपदिश्यते। अस्यां मनुस्मृतौ धर्माधर्मविचारः, ऐहिकामुष्मिकसुखार्थं धर्माधर्मप्रवृत्तिनिवृत्तीनां विवरणं, विशेषधर्माणां बोधनं, ब्रह्मचर्यगृहस्थाद्याश्रमवर्णनं, प्रायश्चित्तनिर्णयं, नामान्तरप्राप्तिविषयाश्च सुष्ठूपदिष्टाः। तस्मादेव "यद्वैदिकञ्च मनुरवदत्तद्भेषजम्' इति लोकोक्तिस्सञ्जाता।

मनुस्मृतौ अनेकयोगविषयास्सम्यग्रूपेण विचारितास्सन्ति।

तत्र प्राणायामो वर्णितः एवम्-

"प्राक्कूलान् पर्युपासीनः पवित्रैश्चैव पावितः।
प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्तत ओंकारमर्हति।।"

इत्यत्र वेदाध्ययनारम्भपूर्वं त्रिप्राणायामा: आचरणीया: इति कथ्यते।

एवमेव चतुर्थोऽध्याये यमनियमयोर्विधिनिषेधा: एवं वर्णितास्सन्ति -

"यमान् सेवेत सततं न नित्यं नियमान् बुध:।
यमान्पतत्यकुर्वाणो नियमान् केवलान् भजन्।।"

इत्यस्मिन् श्लोकरत्ने बुधस्सदा विना यमानामाचरेण नियमार्नाचरणीया: इति, यो विना यमानामाचरणेन नियमानामाचरणं करोति, सो नरकलोकं प्राप्स्यतीति प्रबोध्यते। एवं योगसाधने यमनियमानामाचरणमावश्यकमित्युपदिश्यते। अत्र यमानामाचरणानन्तरं नियमानां पालनमावश्यकमिति चोद्धोष्यते।

षष्ठोऽध्याये प्राणायामप्रशंसैवमस्ति -

"अह्नारात्र्या च यान् जन्तून् हिनस्त्यज्ञानतो यति:।
तेषां स्नात्वा विशुद्ध्यर्थं प्राणायामान् षडाचरेत्।।"

इत्यत्र अज्ञानतो जन्तूनां हिंसाकारणेनोपलभ्यमानपापं स्नानानन्तरं षड्प्राणायामानामाचरणेन विनश्यतीति प्रोक्तम्।

"प्राणायामा ब्राह्मणस्य त्रयोऽपि विधिवत्कृता:।
व्याहृति प्रणवैर्युक्ता विज्ञेयं परमं तप:।।"

इत्यनेन श्लोकेन व्याहृतिप्रणवैयुक्ता: प्राणायामत्रयेण ब्राह्मण: उत्तमतपयुक्तो भवतीति कथ्यते।

"दह्यन्तेध्यायमानानां धातूनां हि यथा मला:।
तथेन्द्रियाणां दह्यन्ते दोषा: प्राणस्य निग्रहात्।।"

इत्यत्र मनसि स्थितरागादिवेषादय:, इन्द्रियविषयदोषाश्चानेन प्राणायामाभ्यासेनावश्यं नश्यन्तीति सुष्ठु ईरितम्।

"प्राणायामैर्दहेद्दोषान् धारणाभिश्च किल्बिषम्।

प्रत्याहारेण संसर्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान्।।"

इत्यस्मिन् श्लोकरत्ने प्राणायामेन रागादिदोषा: नश्यन्तीति, इच्छानुसारेण परब्रह्मध्यानेन पापं नश्यतीति, विषयेभ्य: इन्द्रियनिग्रहेण विषयैस्सह सम्बन्धो नश्यतीति साधूक्तम्।

षष्ठोऽध्याये ध्यानयोगस्य वैशिष्ट्यं सम्यग्रूपेणैवं कथ्यते -

"उच्चावचेषु भूतेषु दुज्ञेन् यामकृतात्मभि:।
ध्यानयोगेन सम्पश्येद्गतिस्यान्तरात्मन:।।"

इत्यत्र विविधयोनिषु जनितजीवानां प्रवेशं ध्यानयोगसहायेन यतिस्सम्यग्रूपेण ज्ञातुं शक्यत इति प्रतिपाद्यते। एवं ध्यानयोगस्य प्राबल्यं सम्यक् प्रोक्तम्।

2) **<u>पाराशरस्मृतौ योगविषयाणां प्रस्तावना :-</u>**

"कलौ पाराशरा: स्मृता:' इति वचनानुसारेण कलियुगे पाराशरस्मृति: प्रधानमित्युच्यते। पाराशरस्मृति: 609 श्लोकै: 12 अध्यायैर्विलसति।

अस्यां प्रमुखतया योगशास्त्रे स्थित: प्राणायामविषयश्चर्चित:। अत्र तृतीयोऽध्याये जननमरणसूतिकादिशुद्धिविषये एकस्मिन् श्लोके एवं कथ्यते-

"शवं तद्वैश्यमज्ञाजाद् ब्राह्मणो योऽनुगच्छति।
कृत्वा शौचं द्विरात्रं च प्राणायामान् षडाचरेत्।।"

इत्यत्र षट् प्राणायामाचरणेनाशौचाच्छुद्धिं प्राप्यत इति बोध्यते।

"त्रितात्रे तु तत: पूर्णे नदीं गत्वा समुद्रगाम्।
प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति।।"

इत्यनेन शतप्राणायामाचरणेन घृतस्वीकरणेन च शुद्धिं प्राप्यत इति सूच्यते।

अस्यामपरत्र षष्ठोऽध्याये प्राणहत्यादि प्रायश्चित्तविषये एकस्मिन् श्लोके प्राणायामेन प्रायश्चित्तं कथितमेवम्-

"वृक-काक-कपोतानां सारी-तित्तिरि घातकः।
अन्तर्जल उभे सन्ध्ये प्राणायामेन शुद्ध्यति।।"

इत्यत्र पक्षिणां वधे प्रातः सायंसन्ध्ये जले स्थित्वा प्राणायामाचरणेन शुद्धिं प्राप्नुयादिति कथ्यते।

अत्रैव द्वादशोऽध्याये दुःस्वप्नविचारः, संस्कारनिमित्तं, स्नानविधिः, अशक्तानां वेदाध्ययनम्, शूद्रान्नप्रतिषेधः, भोजननियमाः, द्रव्यार्जनविधिः, बहुविधप्रायश्चित्तविषयाः प्राणायामविधानञ्च कथितमेवम्-

"कृच्छ्रं देव्ययुतं चैव प्राणायामशतद्वयम्।
पुण्यतीर्थेऽनार्धशिरः स्नानं द्वादशसंख्यया।।"

इत्यत्र द्विशतकमात्रप्राणायामेन कृच्छ्रव्रतं भवतीति बोध्यते।

"द्वियोजने तीर्थयात्रा कृच्छ्रमेकं प्रकल्पितम्।
गृहस्थः कामतः कुर्याद्रेतसः सङ्कलनं भुवि।
सहस्रं तु जपेद्देव्याः प्राणायामैस्त्रिभिः सह।।"

इत्यस्मिन् श्लोके त्रिवारं प्राणायामाभ्यासनेन शुद्धिं यातीति च कथितम्।

3) <u>याज्ञ्यवल्क्यस्मृतौ योगविषयाणां प्रस्तावना :-</u>

वेदसम्प्रदायप्रवर्तकेषु अग्रगण्यो याज्ञवल्क्यमहर्षिः। अनेन महर्षिणा रचित स्मृतिरेव "याज्ञवल्क्यस्मृतिः'। अस्यां स्मृतौ त्रयोऽध्यायास्सन्ति। ते एव आचारव्यवहाराशौचाध्यायाश्चेति। इयं स्मृतिः 1010 श्लोकान् बिभर्ति।

अस्यां याज्ञवल्क्यस्मृतौ ब्रह्मचारिप्रकरणे योगशास्त्रे स्थितस्य प्राणायामस्य प्रस्तावना विस्तृतरूपेण चर्चितैवम्।

"स्नानमब्दैवतैर्मन्त्रैर्मार्जनं प्राणसंयमः।
सूर्यस्य चाप्युपस्थानं गायत्र्याः प्रत्यहं जपः।।"
"गायत्रीं शिरसा सार्थं जपेद्व्याहृतिपूर्विकाम्।
प्रतिप्रणवसंयुक्तां त्रिरयं प्राणसंयमः।।"

इत्यत्र प्राणवायुर्निरोधेनोपरिनिर्दिष्टक्रमेण त्रिवारं कृतो गायत्री रूपमानसिकजप एव एकः प्राणायामः इत्युच्यते।

एवमेवाशौचप्रकरणे योगाभ्यासस्य वैशिष्ट्यं कथितम्-

"स्वप्याद्भूमौ शुची रात्रौ दिवा सम्प्रपदैर्नयेत्।
स्थानासनविहारैर्वा योगाभ्यासेन वा तथा।।"

इत्यनेन कालनियमविषयैर्योगाभ्यासो आचरेदिति प्रोच्यते।

"अवेक्ष्यागर्भवासाश्च कर्मजा गतयस्तथा।
आधयो वाधयः क्लेशा जरा रूपविर्यपः।।
भवो जातिसहस्रेषु प्रियाप्रियविपर्ययः।
ध्यानयोगेन संपश्येत्सूक्ष्म आत्मात्मनि स्थितः।।"

इत्यत्र ध्यानयोगेन देहेन्द्रियात्मनि स्थितं आत्मानं पश्येदिति, एवं जीवात्मपरमात्मनोः भेदो नास्तीति विशेषज्ञानं तत्रोपपाद्यते।

"गीतिज्ञो यदि योगेन नाप्नोति परमं पदम्।
रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते।।"

इत्यस्मिन् श्लोके अनेन योगेन परमपदं साध्यं भवतीति साधूक्तम्।

"तत्त्वस्मृतेरुपस्थानात्सत्त्वयोगात् परिक्षयात्।
कर्मणां संनिकर्षाच्च सतां योगः प्रवर्तते।।"

इत्यत्र आत्मतत्त्वस्मृतेरुपस्थापनादात्मनि निश्चलस्थितिवर्धनेन, सत्त्वशुद्धेः, परिरक्षणेन कर्मक्षीणात्, सत्पुरुषसाहचर्याच्च योगः प्रवर्तत इति सुष्ठु प्रतिपादितम्।

"ब्रह्मचर्यं दया क्षान्तिर्दानं सत्यमविक्लता।
अहिंसाऽस्तेयमाधुर्ये दमश्चेति यमाः स्मृताः।।"

इत्यत्र ब्रह्मचर्यं, दया, दानं, सत्यं, अविक्लता, अहिंसा, अस्तेयमाधुर्ये, दमश्च, यमाः इति साधु प्रोक्ताः।

"स्नानं मौनोपवासेज्यास्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः।
नियमा गुरुशुश्रूषा शौचाक्रोधाप्रमादताः।।"

इत्यस्मिन् श्लोके स्नानं, मौनं, उपवासः, यज्ञः, स्वाध्यायः, उपस्थनिग्रहः, गुरुशुश्रूषा, शौचः, अक्रोधः,अप्रमादता च नियमाः इति सुष्ठु कथिताः।

4) **योगवासिष्ठसारे कथितयोगविषयाः :-**

पूर्वं योगवासिष्ठरामायणं नाम 32,000 श्लोकपरिमितं बृहद्ग्रन्थरत्नमासीत्। किन्तु कालक्रमेण तस्य ग्रन्थपरिणामो निम्नो जातः। अयमेव ग्रन्थो "योगवासिष्ठम्', "ज्ञानवासिष्ठम्', "वसिष्ठगीता', "वासिष्ठरामायणमि'त्यादि नामान्तरैराहूयते। योगवासिष्ठम्, त्रिपुरारहस्यमिति च ग्रन्थद्वयं सारूप्यविषयानेवोद्बोधयति। वेदान्तः, योगशास्त्रं च मनोरञ्जककाव्यपद्धतिरूपेण विविधोपाख्यानैर्विरचितं वाल्मीकिमहर्षिणा। अयमेव ग्रन्थः अधुना योगवासिष्ठसाररूपेणोपलभ्यते।

अस्मिन् ग्रन्थे षडध्यायास्सन्ति।

वाल्मीकिमहर्षिरविष्टनेमिर्नाम राजानं कथयत्येवं यदहं भवन्तं कृते रामायणं वदामि। अनेन रामायणाधारेण भवान् जीवन्मुक्तो भविष्यतीति। एवं रामायणं
रामवसिष्ठयोस्संवादरूपेण विलसति। एषा कथा मोक्षप्राप्त्यर्थं महत्युपकरोतीति, तस्मादपूर्वां दुर्लभां च कथामेषां भवन्तं निवेदयामीत्यब्रवीदिति कथ्यते।

"दृश्यं नास्तीति बोधेन मनसो दृश्यमार्जनम्।
सम्पन्नं चेत्तदुत्पन्ना परा निर्वाण निर्वृत्तिः।।
अन्यथा शास्त्रगर्तेषु लुण्ठतां भवतामिह।
भवत्यकृत्रिमाज्ञानां कल्पैरपि न निर्वृतिः।।
अशेषेण परित्यागो वासनानां य उत्तमः।
मोक्ष इत्युच्यते सद्भिः स एव विमल क्रमः।।"

इत्यत्र अयं दृश्यमानप्रपञ्चो नास्तीति, वासनानां त्याग एव मोक्षः इति, एष एव
पापरहितोत्तममार्गः इति, वासनापरित्यागार्थं जन्ममरणचक्रभ्रमणमावश्यकं भवतीत्युपदिश्यते।

अधो निर्दिष्टश्लोकेषु ध्यानयोगेन निर्विकल्पसमाधिस्थितिं वसिष्ठः श्रीरामचन्द्रं प्रति कथयत्येवम्-

"अनुशिष्टः स इत्येवं जनकेन महात्मना।
अतिष्ठत्स शुकस्तूष्णीं स्वस्थे परमवस्तुनि।।
वीतशोकभयायानो निरीहच्छिन्न संशयः।
जगाम शिखरं मेरोः समाध्यर्थमनिन्दितम्।।
तत्र वर्षसहस्राणि निर्विकल्पसमाधिना।

दशस्थित्वा शशामासावात्मन्यस्नेहदीपवत्।।
व्यपगतकलना कलङ्क शुद्धः स्वयममलात्मनि पावने पदेऽसौ।
सलिलकण इवाम्बुधौ महात्मा विगलितवासनमेकतां जगाम।।"

इत्यत्र जनकेन सदुपदेशप्राप्तश्शुकः परमात्मानं प्रति ध्यानमकरोदिति, अनेन कारणेन शोकभयश्रमादयो विनष्टाः इति, तेन सो निरीहस्संशयरहितश्चाभवदिति, अनेक सवत्सराणामनन्तरं समाधिस्थितिकारणेन सो निर्विकल्पसमाधौ निमग्रेन परब्रह्मणि लीनमभवदिति, अतश्शुकमहर्षेरात्मा परमात्मना संलीनोऽभवदिति च कथ्यते। एवं निर्विकल्पसमाधिः परमात्मनि लीनं भवितुमुपयुज्यत इति प्रबोध्यते।

"सुखासनोपविष्टेन यथा सम्भवमश्नता।
भोगजालं सदाचार विरुद्धेषु न तिष्ठता।।
यथा क्षणं यथा देशं प्रविचारयता सुखम्।
यथा सम्भवसत्संगमिमं मोक्षकथाक्रमम्।।
असाद्यते महान्येन बोधः संसारशान्तदः।
न भूयो जायते येन योनियन्त्रप्रपीडनम्।।"

इत्यत्र सुखासने स्थित्वा लभ्याहारस्वीकरणेन देशकालानुसारेण सुखपूर्वक मोक्षकथा प्रसङ्गेन आत्मतत्त्वविचारणेन चापरोक्षानुभूतिं प्राप्तजनानां पुनर्जन्म न विद्यत इत्युपदिश्यते।

"मनो हि जगतां कर्तृ मनो हि पुरुषः परः।
मनः कृतं कृतं लोके न शरीरकृतं कृतम्।।
सामान्या ब्राह्मणा भूत्वा मनोभावनया किल।
ऐन्दवा ब्रह्मतां याता मनसः पश्य शक्तिताम्।।
मनसा भाव्यमानो हि देहिनां याति देहकः।
देहभावनया मुक्तो देहधर्मैर्नबाध्यते।।
नान्तर्मुखतया योगी देही वेत्ति प्रियाऽप्रिये।
इन्द्रस्याहल्यया सार्थमुदन्तोत्र निदर्शनम्।।"

इत्यत्र नैकश्लोकेषु द्दढमनस्संकल्पेन शरीरं सर्वकार्याणि करोतीति, अस्य प्रापञ्चिकभावस्य कारणं मन: एवेति, यदि पुरुषो देहभावं त्यजति चेत् तदा शरीरधर्मशीतोष्णादि मानावमानादि विषयैर्न बाध्यत इति। बोध्यते योगिनो मन: अन्तर्मुखीनं भवतीति, तस्मात्तं द्वन्द्वा: न बाधयन्तीति। विना देहवासनया मनो निग्रहो भवेदिति कथ्यते।

योगवासिष्ठसारे योगस्य निर्वचनं कथितमेवम्-

"मन: प्रशमनोपायो योग इत्यभिधीयते।
सप्तभूमिस्सविज्ञेय: कथितास्ताश्च भूमिका:।।"

इत्यस्मिन् श्लोकरत्ने मनसश्चाञ्चल्यपरिहरणसाधनमेवास्यां ज्ञानभूमौ योग: इत्युच्यत इतीरितं सम्यक्।

"संसारोत्तरणे युक्तिर्योगशब्देन कथ्यते।
आत्मज्ञानप्रकारस्य प्राणानां सम्यमस्तथा।।
प्रकारौ द्वावपि प्रोक्तौ योगशब्देन यद्यपि।
तथापि रुढमायात: प्राणयुक्तावशौ भृशम्।।"

इत्यत्र संसारतरणोपाय एव योग: इत्युच्यत इति, आत्मज्ञानस्वरूप:, प्राणायामरूप: इति द्वौ उपायौ योगशब्देन कथ्येते। सामान्यजनेभ्य: प्राणायामपूर्वकयोगमार्गं, अपरो ज्ञानमार्गश्च असाध्य इति कृत्वा प्रमेश्वरेणैतौ द्वौ मार्गौ जनोपयोगार्थमुपदिष्टौ इति साधूक्तम्।

"वाङ्गौनं वचसां रोधो बलादिन्द्रियनिग्रह:।
अक्षमौनं परित्यागश्चेष्टानां काष्ठ संज्ञकम्।।
प्रस्पुरच्चित्तकलनमेतन्मौनत्रयं स्थितम्।
एतेषां हठमौनानां विषय: काष्ठतापस:।।"

इत्यनेन वचसां निरोधनं "वाङ्गौनमि'त्युच्यत इति, हठयोगेन चक्षुरादीन्द्रियाणां निरोधनं "अक्षमौनं' भवतीति, शरीरचेष्टानां निरोधनं "काष्ठमौनिमि'तीरितम्।

एवं योगवासिष्ठसारग्रन्थे विविधयोगशास्त्रविषया: विस्तृतरूपेण कथिता:।

* * * * *

హనుమంతునిజీవితచిత్రణ

కె. సీతారామాచార్యులు

చరవాణి: +91 70 95 39 14 86

విద్యుల్లేఖ: acharyulu.ksr@gmail.com

"ఆంజనేయంమహావీరం,బ్రహ్మావిష్ణుశివాత్మకమ్

తరుణార్క ప్రభంశాస్త్రమామదూతంనమామ్యహమ్ "

"ఆపదామపహర్తారం" అని నుతికెక్కిన శ్రీరామచంద్రునికే ఆపన్నివారకుడైనవాడు ఆంజనేయుడు. శ్రీసీతారాముల వియోగ దుఃఖాన్ని తొలగించి, వారి ప్రాణముల నిల్పిన ప్రాణనందనుని పాత్ర ఆంజనేయునిది. ప్రపంచభాషలలో ఏసాహిత్యాల్లో కూడా ఇటువంటి పాత్ర నభూతో నభవిష్యతి. సర్వజగద్రక్షకుడైన పరమాత్ముని చతుర్యుగములలో సేవించిన భాగవతోత్తముడు శ్రీఆంజనేయుడు. "దాసోహమ్కోసలేంద్రస్య"అని ప్రకటించుకొని ఆశ్రీరామునకే పరతంత్రుడై, శ్రీరామార్పిత సర్వకర్ముడై మోక్షము మది కోరనొల్లని మహాత్ముడు మారుతి. నిర్హేతుకమైన భక్తియే ముక్తికన్న మిన్న అనే భాగవత వాక్యానికి ప్రత్యక్షసాక్షి పావని.

హనుమంతుని జన్మ కాల విశేషములు

రామదాసుడగు ఆంజనేయుని ఆసేతుహిమాచలం అన్ని ప్రాంతాలవారు కొలుచుచున్నారు. మనదేశములో రామమందిరంగాని, హనుమంతుని గుడిగాని లేని తావే లేదు. ఆంజనేయు నారాధించు వారిలో హైందవేతరులు కూడా ఉన్నారు. ఆంధ్రుల నిత్యజీవితాల్లో ఆంజనేయునికి ఎంతో స్థానమున్నది.

శ్రీమద్రామాయణ సుందరకాండలో హనుమంతుని జనన వృత్తాంతమున్నది. హనుమంతుడే స్వయముగా సీతాదేవికి తెల్పియున్నాడు. శంబసాదనుడను రాక్షసుని చంపిన కేసరియను వానర పుంగవునకు అతని భార్యయందు వాయుదేవుని వలన తాను జన్మించినట్లు హనుమంతుడు తెల్పియున్నాడు. కిష్కింధాకాండలో జాంబవంతుడు హనుమని జనన కథను తెల్పియున్నాడు. పుంజికస్థల అను అప్సరస శాపముచే, కుంజరుడను వానరునకు పుత్రికయై జన్మించి, కామ రూప ధారణ శక్తి కలదై, కేసరియను కపి కాంతునకు భార్యయై, ఒకనాడు మానవస్త్రీ రూపమున సంచరించుచుండగా, కొండగాలికి ఆమె కట్టిన వస్త్రములు తొలగిపోగా, ఆమె సౌందర్యమునకు వాయుదేవుడాకర్షితుడై, ఆమెను కౌగిలింపగా , తన పాతివ్రత్యమునకు భంగము కల్గునని ఆమె చింతించగా, వాయుదేవుడామెనోదార్చి, "నేను నిన్ను సర్వదాతాకుచుండు వాయుదేవుడను, నా స్పర్శ వలన నీ పాతివ్రత్యమునకు హాని కలుగదు, నీకు నావంటి మహాపుత్రుడుదయించును, దాని వలన నీకు కీర్తి కలుగును" అని చెప్పగా ఆమె సంతసించి, కొండ గుహలో నిన్ను కనెను, కాన నీవు వారసుడవు, కేసరికి క్షేత్రజ్ఞుడవు. అని జాంబవంతుడు చెప్పెను.

రామాయణ ఉత్తరకాండలో అగస్త్యుడు శ్రీరామచంద్రునితో "మేరు పర్వత ప్రాంతమున కేసరి అంజనతో నుండగా వాయుదేవుని వరము వలన అంజన కుమారుని కనినట్లు తెలిపెను. ఇంకను పరాశర సంహితలో, పురాణములలో, ప్రాచీన దేవీభాగవత కథ ప్రకారము ఆంజనేయుని జన్మ వృత్తాంతము వివిధ రకములుగా నున్నది. ఆనంద రామాయణము ప్రకారము రుద్రులంతా వానరులుగా, సంజీవనీ ముద్రతోను , కామరూప ధారణ శక్తితో జన్మించగా సాక్షాత్ ఏకాదశరుద్రుడే హనుమంతుడుగా జన్మించాడని, యుద్ధరంగమున, నాగ పాశ బద్ధుడైన రాముడు గరుత్మంతుని స్మరించగా, అతడేతెంచి సాక్షాత్తూ రుద్రుడే హనుమంతుడై అవతరించి యుండగా తనను రాముడు స్మరించుట ఏల? అని గరుత్మంతుడనినట్లు ఆనంద రామాయణ కథ.

కొన్ని ఆధునిక గ్రంథములలో కైలాసమున శివుడు ఒకనాడు పార్వతిని చూచి , "నేను నిత్యము ఏ దేవుని ధ్యానించుచున్నానో, ఆ దేవుడు భూలోకమున అవతరించనున్నాడు. అతనికి తోడ్పడుటకై

దేవతలు వానరాకారములలో జన్మించనున్నారు. నా ప్రభువుకి సేవచేయుటకై నేను కూడా భూలోకమున అవతరించబోవుచున్నాను. ఆ మాటలు విని పార్వతి, రావణుడు తమ భక్తుడగుట వలన అతనిని వధించు కార్యము మీరు తోడ్పడుట తగునా? అని పల్కెను. తాను పతి ఎడబాటును భరింపజాలనని పల్కినది. అప్పుడు శివుడు తాను వేరొక రూపములో రాముని సేవించుచు, కైలాసములో నుండి పార్వతికి ఆ లీలలన్ని చూపుదునని చెప్పెను. రావణుడు తన పది తలలతో దశ రుద్రులను మాత్రమే అర్చించెననియు, అజైక పాద రుద్రరూపమగు తన ఏకాదశరుద్ర రూపము నర్చించ కుండిన కారణాన, తానిపుడా అంశమున వాయుదేవుని ద్వారా అంజనా గర్భమున ప్రవేశించి జన్మింతునని తెల్పెను .

గార్దభ నిస్వనుడను రాక్షసుడు శివుని వలన వరములు పొందెను. స్త్రీ పురుష సంపర్కముచే అవతరించని స్త్రీ శక్తి చేతనే తాను మరణించునట్లు వరము కోరగా శివుడు ఇచ్చాడు. వాడు లోక కంటకుడైనాడు. వానిని చంపు ఉపాయము చెప్పుమని విష్ణువు, శివుని కోరగా తన భక్తుడు గాన అంగీకరించననెను. నా కవచము వాని శరీరము నందున్నంత వరకు, ఎవ్వరు సంహరింపలేరని శివుడు పల్కెను. వాని దుష్కృత్యముల వలన అది శిథిలమైనది గాన తప్పక సంహరింతునని విష్ణువు పల్కగా, అట్లొనర్చినచో తాను కింకరుడనై విష్ణువును సేవింతుననెను.

అంతట విష్ణువు మోహినీ రూపమున వానిని భ్రమింపజేసి, మద్యపాన మదోన్మత్తుని జేసి తోడేలు రూపమున వానిని వధించెను. అందువలననే రామావతార సమయమున శివుడు ఆంజనేయుడై రామునికి సేవ యొనర్చినాడు.

జనన కాల విశేషములు

శ్రీమద్రామాయణమున ఈ విషయమును గూర్చి స్పష్టముగా లేదు. పరాశర సంహితలో వైశాఖ మాసమున కృష్ణపక్షమున దశమి శనివారము పూర్వాభాద్రా నక్షత్ర యుక్త వైధృతా యోగమున జన్మించినట్లు గలదు. ఆనందరామాయణమున చైత్రశుద్ధ ఏకాదశి మఘా నక్షత్రమున

జన్మించినట్లున్నది. తులసీదాసుగారి ఉత్సవసింధు అను గ్రంధమున కార్తీక కృష్ణ చతుర్దశి మంగళవారము, స్వాతీ నక్షత్రము మేష లగ్నము అని ఉన్నది. పరాశర సంహిత హనుమంతుడు కౌండిన్య సగోత్రుడని తెల్పినది. ఆయన పుట్టిన సమయమున అనేక అద్భుతములు కల్గినట్లు పరాశర సంహిత మరియు సమీర కుమార విజయములలో వర్ణితము. (తిమ్మన)

రామాయణము సీతారాముల చరిత్రయైనప్పటికిని హనుమంతుని పాత్రకు వాల్మీకి సముచిత ప్రాధాన్యమిచ్చినాడు. ఇతనికిచ్చిన ప్రాధాన్యము ఇంకే వానరునకును ఇవ్వలేదు. రామ, రావణుల తరువాత ఆంజనేయునిదే ప్రధానపాత్ర. ఇతని జననము దేవతలిచ్చిన వరాల వల్ల సిద్ధించిన అజేయత, అవధ్యత, అస్త్ర శస్త్ర ప్రభావములకు లోబడకుండుట, ఆజన్మ బ్రహ్మచర్యము , కామరూపత, కామగమనము, చిరంజీవత్వము, రామకార్య తత్పరత మొదలగు విశేషములతో కూడిన పాత్రగా ప్రవేశ పెట్టినందున, ఇతడమిత ధైర్య సాహస పరాక్రమ, పాండిత్య, రాజనీతిజ్ఞతలను, ప్రదర్శించుటలో ఔచిత్యముండునట్లుగా చేసిన కవి కృషి ప్రశంసాపాత్రము.

హనుమంతుని వంటి రాజనీతి పరిజ్ఞానము గల పాత్ర రామాయణమున ఇంకొకటి కనపడదు. ఇతని లోకజ్ఞత, ఔచిత్య పాలన, దయ, శీలము, సంభాషణా చాతుర్యము, సమయోచిత నిగ్రహము, ఇంగితజ్ఞత, పరాక్రమము, ఆలోచనా శక్తి, ధార్మికత సహజ సుందరమైనవి. "ఏకోపి దోషో కిరణేష్వివాంకః" అన్నట్లు ఎలాంటి మచ్చలేని నిర్మలమైన పాత్రకు హనుమానుడాదర్శము.

హనుమంతుని వివాహ విషయం

శ్రీమద్రామాయణం ప్రకారం హనుమంతునికి వివాహమైనట్లు లేదు. రావణ సంహారం తర్వాత అయోధ్యకు పోవు సమయమున సీతాదేవి "శ్రీ మహిమాభిరామ విను, చేసెద నేనొక విన్నపంబు తారా మహిళాది ముఖ్య కపి రాజ సతుల్ అన్య వానరీ స్తోమము గొల్వ సమ్మదముతో జన గోరెద నయ్యయోధ్యకున్" అని కోరినది. హనుమంతుని వంటి సేవాదక్షుడగు వానికి భార్యయే యున్నచో ఆమెను అయోధ్యకు తీసుకు రావలసినదిగా కోరేది కదా.

పరాశరసంహిత ననుసరించి విశ్వకర్మ తన కుమార్తె ఛాయను సూర్యునకిచ్చి వివాహము చేసెను. ఆతని కిరణముల తేజస్సును సహింపలేక ఛాయ, సూర్యునితో కాపురం చేయలేనని పుట్టింటికి తిరిగి వచ్చింది. ఈ విషయం విశ్వకర్మకు తెలిసి సూర్యు సానబట్టి తక్కువ తేజస్సు కలవానిగా చేసెను. ఆ సమయమున వేరైన కిరణముల నుండి ఒక కన్య పుట్టినది. ఆమె సువర్చల. బ్రహ్మాది దేవతలు ఆమె సౌందర్యమున కాశ్చర్యపడిరి. ఈమె భర్త ఎవరగుదురని కొందరు కోరగా, పరమేశ్వరుని మహత్తేజమగు హనుమంతుడు ఆకసమున సూర్యుని పండు అనుకొని పట్టుకొనగలడు. ఆహనుమంతునికి ఈమె భార్య కాగలదని బ్రహ్మ తెల్పెను. పరాశరసంహిత ననుసరించి ఈ విషయం బహిర్గతమైంది గాని, ఇతరములైన రంగనాథ రామాయణం, భాస్కర రామాయణం, నిర్వచనోత్తర రామాయణం , మొల్ల రామాయణములలో ఈ విషయం లేదు.

రామాయణం ప్రకారం సువర్చల సూర్యపుత్రికగా కాక , సూర్యపత్నిగానే పేర్కొన బడినది. సీత మనసును రావణునిపై మళ్ళింప దలచిన రాక్షస స్త్రీలతో “దరిద్రుడో, రాజ్యహీనుడో, మరి ఎట్టి వాడైనా సువర్చలకు సూర్యుని వలే నా మగడే నాకు గొప్ప. వేడిమి తపింప జేయుచున్నను సువర్చల వానిని విడిచిపోనట్లు, నేను అట్లే సుమా” అని పలికినది. ఆనంద రామాయణం ప్రకారం సువర్చల ఒక అప్సరస.

హనుమత్ లీలాతరంగిణి

హనుమంతుడు సూర్యుని దగ్గర నవ వ్యాకరణములలో ఐదు నేర్చిన తరువాత మిగిలిన నాలుగు గృహస్థులకే నేర్పాలంటాడు సూర్యుడు. ఇది బ్రహ్మ నిర్దేశము. సువర్చలను వివాహమాడిన నీ కోరిక నెరవేరును అంటాడు సూర్యుడు. “నేను అస్ఖలిత బ్రహ్మచారిగా నుండవలె ననుకొంటిని. ఇట్లనుటకు గల కారణమును” తెలుపమన్నాడు హనుమ. నీకు వ్రత భంగము కలుగకుండా వరము ఇచ్చెదనన్నాడు సూర్యుడు. నా వలన సువర్చలకు భర్తృ దేహ సంబంధముండదు. అందుకంగీకరించిన వివాహము చేసుకుంటానంటాడు ఆంజనేయుడు. సువర్చల అందుకంగీకరించింది. జ్యేష్ట శుద్ధ దశమి

నాడు కశ్యపు గోత్రజుడగు సూర్యుడు తన పుత్రిక సువర్చలను, కౌండిన్య సగోత్రజుడగు హనుమకిచ్చి వివాహం చేశాడు. "రాబోవు కల్పాంతంలో తాను బ్రహ్మనగుదుననియు, అప్పుడు సువర్చలతో సంపర్కము కలుగునని చెబుతాడు హనుమ". ఈ కథకు మూలమేదో తెలియదు.

సూర్యుని తేజస్సే సువర్చల. సూర్యుని చెంత హనుమ విద్యాభ్యాసం చేసినందున, ఆ తేజస్సు హనుమంతుడు పొందినందు వలన ప్రతీతి కలిగినది. అసలు దేవతలకు శక్తులే వారి భార్యలు. బ్రహ్మచర్య నిష్ఠ కలిగిన వారికి శక్తి వర్చస్సే. వినాయకుని వలన వచ్చు శక్తి సిద్ధి, బుద్ధియే. బ్రహ్మశక్తి వేదవాక్కు వాణియే. ఇట్లు సమన్వయ మొనర్చుకొనవలయును.

హనుమంతుడు అస్ఖలిత బ్రహ్మచారి. రావణాంతః పురాల్లో వివిధ స్థితుల్లో అనాచ్ఛాదితలై వివిధ శృంగారావస్థలలో, రతి సంరంభంతో, రతి శ్రమాదులతో నున్న ఎందరో స్త్రీలను ఈతడు చూచి గూడా ఏ విధమైన మనశ్చాంచల్యము పొందని స్థిరచిత్తుడు.

సుగ్రీవాది వానర వీరులందరు స్త్రీలోలురై యుండగా తమ జాతి ధర్మమునకు భిన్నముగా ఆంజనేయుడుండె ననగా, అతని ఆజన్మబ్రహ్మచర్యమే అందులకు కారణము. ఈషణ త్రయ దూరుడైనందున ఈతని శరీరమున రోమ రోమమందునే గాక హృదయమందు కూడా రాముడే నిండి యున్నాడు. "అంతా రామమయం, జగమంతా రామమయం" అను రామదాసు కీర్తనలోని భావము ఆంజనేయుని యెడ అన్వయించినంత ఔచిత్యముతో ఇంకెవరికిని చెప్పజాలము. "సర్వం విష్ణుమయం జగత్" అనినట్లుగా హనుమంతునికంతా సీతారామ మయమే.

బ్రహ్మచర్యమనగా దేహము, బుద్ధి రెండు విశుద్ధములై అనుభూతికి గల ముఖ్యావరణ నిరోధముల తొలగి యుండుట. కేవల సంభోగ త్యాగము బ్రహ్మచర్యము కాదు.

" కాయేన, మనసా , వాచా, సర్వావస్తాసు సర్వదా,

మైధున దర్శన త్యాగో బ్రహ్మచర్యం ప్రచక్షతే".

అను యాజ్ఞవల్క్య ప్రమాణము ప్రకారము వాక్కునను, మనస్సునను, ఎట్టి భావము లేకుండుటయే బ్రహ్మచర్యము. మైథున దర్శనము, స్పర్శనము, కేళి, కీర్తనము, గుహ్య భాషణము, సంకల్పము,

అధ్యవసాయము, క్రియా నిర్వృత్తి అని విషయ తృష్ణ ఎనిమిది విధములని శంకరభగవత్పాదులు పేర్కొని యున్నారు. భగవద్రామానుజులు విషయాతృష్ణను స్త్రీ భోగ్యతాబుద్ధిగా పేర్కొన్నాడు. ఆత్మరతుడైన వానికి బ్రహ్మచర్యమే ముఖ్యము. శంకర, రామానుజుల జీవితమే ఇందుకు నిదర్శనము. నిత్య భక్తుడగునేని గృహస్థునిగా నుండియు సదా బ్రహ్మచారిగానే యుండును.

"ఆమిషీ కృత మార్తాండం గోష్పదీ కృత సాగరమ్,
తృణీ కృత దశగ్రీవం ఆంజనేయం నమామ్యహమ్."

★★★★★

तनावमुक्तजीवनमें योग की भूमिका

नीलकण्ठ करुआ

शोधछात्र, पाण्डिच्चेरी विश्वविद्यालयः

Email - nilatilakantha@gmail.com

(शोधसारांश)

(महर्षि पतञ्जलि के द्वारा प्रणीत योगसूत्र न केवल भारत में पितु सम्पूर्ण विश्व में अपना स्वतन्त्र स्थान प्रतिष्ठित करता है। दैनन्दिन जीवन के दौड में मानसिक तथा शारीरिकस्तरमें शान्ति, सुस्थता बजाय रखने के लिए योग बहुतमात्रा में लाभदायक हो रहा है। मानसिक अस्थिरता, उच्चरक्तचाप, अनिद्रा इत्यादि वर्तमान प्रत्येक मनुष्यके जीवन के अङ्ग बन गये है। परन्तु अष्टाङ्गयोग के माध्यमसे इसप्रकार के व्याधि को दूर करना अत्यन्त सहज तथा सुबोध्य हो रहा है। तनाव का मूल प्रयोग आङ्ल शब्द में किया जाता है जिसकि व्युत्पत्ति लाटिन् भाषा में प्राप्त होति है। इस तनाब एक ऐसी स्थिति है जिसमें विचार करने कि शक्ति, दुश्चिन्ता कि बृद्धि होती है।

इस शोधप्रबन्ध में योग का स्वरुप तथा महत्त्व, साम्प्रतिकस्थिति में तनाव की स्थिति, योग के माध्यम से तनाव का दूरीकरण विषयों पर जोर दिया गया है। इस शोधप्रपत्र में मनुष्य जीवनमें योग का सदुपयोग के सुफल वर्णित है।)

कूटशब्द – योग, तनाव, दुश्चिन्ता, साधना, आसन, प्राणायाम, शान्ति

उपक्रम – योग भारतीयसमाजमें विज्ञान के रूपमें प्रसिद्ध है जो शरीर, मन और आत्माका विकास साधन करता है। योग कोई धर्म नहीं है जो परम्परा के आश्रय से पालन करना आवश्यक है, परन्तु यह एक अस्त्र है जो मनुष्य को शान्ति, आनन्द प्रदान करता है।

योग शब्द संस्कृतधातु युज् तथा घङ् प्रत्ययके संयोगसे निर्मित। योगशब्द का अर्थ संयोजक, धारक इत्यादि। साधारणरूपमें योग का अर्थ है जीवात्मा-परमात्माके मध्यमें सम्बन्धस्थापन। क्रियायोग, भक्तियोग, कर्मयोग, पुंयोग आदि योगसिद्धान्तका विभिन्न मत है।

योगशास्त्र प्रमुखरूपसे दर्शनविभागमें सुप्रसिद्ध है। दर्शनके षट् सम्प्रदायों में अन्यतम योगदर्शन का सर्वोत्कृष्ट प्रतिपादन महर्षि पतञ्जलिके योगसूत्रमें प्राप्त होता है। योगसूत्रमें सांख्यदर्शनका प्रभाव बहुलमात्रामें परिलक्षित होता है।योगदर्शन का प्रभाव बौद्ध-जैनादि धर्ममें दृष्टिगोचर होता है। साम्प्रतिकयुगमें योग शारीरिकसुस्थता वजाय रखने पर जनजागरण का प्रचार कर रहा है।

विशेषता- योग का सफलतापूर्वक आचरणसे मनुष्य जीवनमें दुःख, क्लेश, भय, हिंसादि अधम गुणों का दूरीकरण सम्भव है। योग का वैशिष्ट्य इसका मूलतत्त्व प्रकाशनमें सहायक होता है।

1. योग शब्द ज्ञान की दृष्टिमें दर्शन तथा शारीरिक क्रियाकलाप की दृष्टि में व्यायामको समझता है। उभयप्रकारके उपयोगसे योग केवल समाज के सर्वाङ्गीन उन्नतिमें माध्यमरुपमें कार्यकारी होता है।

2. योग का अनेकप्रकार के भेद प्राप्त होते है। योग का उल्लेख सर्वाधिक भगवद्गीतामें परिलक्षित होता है। गीता में अष्टादशयोग यथा –कर्मयोग, ज्ञानयोग, कर्मसन्यासयोग आदि का उल्लेख है।

3.योग का भेद कर्मयोग में निष्कामकर्म करने का उपदेशप्राप्त होता है।गीता में है –

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन।(गीता)

परमेश्वर के सानिध्य प्राप्त करने के लिए कर्मयोगी होना आवश्यक है।

4.मानवसेवा हि माधवसेवा का प्रचार योग में प्राप्त होता है। कारण निर्धन तथा रोगीजन की सेवा करनेवाले मनुष्य ईश्वर के निकटवर्ती होते है।

5. भक्तियोग के माध्यमसे मनुष्य अपना परिचय, जीवनका लक्ष्य निर्द्धारण करने में सक्षम होता है। सृष्टिकर्ता के अस्तित्त्व को भक्ति-श्रद्धाभाव के साथ स्वीकार करनेवाले साधक पदवाच्य होते है।

6. योग का अन्यतम प्रभेद के रुपमें प्रसिद्ध जपयोग का उल्लेख वेदों में मन्त्र के स्वरूपमें तथा गीता में प्राप्त होता है। श्रीकृष्ण कहते है – **यज्ञानां जप यज्ञोस्मि**।

जप साधारणतः त्रिविध – **वैखरी, उपांशु, मानसिक**। इनमें से मानसिकजप सर्वाधिक शक्तिशाली। वाल्मिकी, प्रह्लाद, ध्रुव, मीरा आदि योगी मानसिकजप के द्वारा मोक्षप्राप्ति किये है। जपयोग ज्ञानयोग का प्रारम्भिकप्रक्रिया।

7. योग का सर्वशेष तथा सर्वोच्चस्तर राजयोग में चित्तवृत्ति का नियन्त्रण करके मोक्षपथगामी कराने में सहायक होता है। मनुष्यके मस्तिष्कमें अचेतनावस्थामें स्थित संस्कार को शुद्धीकरण करके ध्यान के द्वारा समाधि को प्राप्त करना राजयोगका वैशिष्ट्य है।

8. पतञ्जलि के योगसूत्रमें अष्टयोगाङ्ग आलोचित है। अष्टयोगाङ्ग शारीरिक व्यायाम का आधारशीला। इसका अनुसरणसे शरीर साधनानिमित्त प्रस्तुत होता है।

तनाव का अर्थ और कारण –

तनाव आधुनिकयुग में एक विराट समस्या के रूपमें उभर रहा है। तनाव शब्द अंरेजी मे Stress है जो लाटिन्शब्द से आया है। जिसका अर्थ चाप, वलपूर्वक आदि। तनाव के समय शरीरमें एकप्रकार के केमिकाल् का क्षरण होता है। इसके कारण यदि शरीरमें शक्ति की मात्रामें वृद्धि होति है तो वो हितकारक है, परन्तु यदि शरीर शक्तिविहीन और दुःखी रहे, तो तनाव हानिकारक होता है।

कारण – तनाव का कारण शरीरसम्बन्धीत से लेकर मानसिकस्तरतक हो सकता है। इसरप्रकारके –

क. रक्षागत तनाव – जीवनक के युद्ध में लढना अथवा भागना दोनो नियम होते है। यह मनोभाव समस्त मनुष्य तथा जीवजन्तुयों के क्षेत्रमें देखा जाता है। अगर किसी भी वस्तु अथवा प्राणी से हमारे अस्तित्व के उपर आपत्ति का ज्ञान हो, तब शरीर स्वयं हि अपनी रक्षा के लिए शक्ति का प्रयोग करता है। यदि शक्ति के प्रयोग के बावजुद वो अपने को सुरक्षित नहीं कर पाता, तो उस समस्या से मुक्ति होना हि शेष उपाय है।

ख. आन्तरिक तनाव – यदि मनुष्य कोई समस्या का समुचित समाधान अथवा समस्या को समाधान करने के लिए योग्य न हो सके, तो वह आन्तरिक तनाव के रूप धारण करता है। यह तनाव का

सबसे कष्टदायी अवस्था है। इसके कारण मनुष्य बहुतवार विना बजहसे अथवा छोटी छोटी चीजोंपे चिन्ताग्रस्त हो जाने में अभ्यस्त हो जाता है। आगे चलकर यह एक व्याधि का रूप ले लेता है जिसका इलाज बहुत ही कठिन है।

ग.परिवेशजनित तनाव – यदि मनुष्य के चोरों और सदा भिड, शब्दप्रदूषण या पारिवारिक चिन्ता से हरसमय पीडित रहते है, तो वो परिवेशजनित तनावग्रस्त है। इसप्रकारके तनाव का समाधान केवल परिवेशमें स्थित वुरे तत्त्वको दूरकरने से हि सम्भव है। परिवेशजनित तनावों को जानकर उसे दूर रहना हि उपाय है।

घ. थकावट और कठिनपरिश्रमजनित तनाव – यदि मनुष्य बहुत दिनतक कठिनपरिश्रम करता है तथा उसके बाद विश्राम भी नहीं ले पाता,तो वह इसप्रकार तनावग्रस्त हो जाता है। विद्यालय, घरमें अत्यधिक कार्य करने से इसका प्रभाव ज्यादा हो जाता है। इसका समाधान करना कष्टसाध्य है। इससे मुक्ति केवल पीडितके द्दढमनोवल से ही सम्भव है।

प्रभाव – तनावग्रस्त मनुष्यजीवन में बहुप्रकारके दुष्प्रभाव परिलक्षित होता है। यथा –

-तनाव के कारण मनुष्य सदा रोगग्रस्त रहता है।

-तनाव मनुष्य को उसके इच्छा तथा लक्ष्यसे दूर करता है।

-मनुष्य किसी भी विषय पर सही तरीके से ध्यान भि नहीं दे पाता है।

-समये समये वो मानसिक दुश्चिन्ता के कारण निद्राहीनता से ग्रस्त होता है।

-मन तथा शरीरमें सामञ्जस्य न रहने के कारण मनुष्य समाजमे अपना स्थान बना नहीं पाता।

-तनाव शरीरको विश्रामरहित तथा हृदयको दुःखपूर्ण करदेता है।

-तनाव मानसिक शान्ति नष्ट करने के साथ पारिवारिक अस्थिरता सृष्ट करता है।

तनावमुक्ति में योग की भूमिका तथा उपादेयता –

साम्प्रतिकसमयके सबसे वडी समस्या तनाव का दूरीकरण योग के माध्यमसे सम्भव हो रहा है।

1. पूर्णनिद्रा – योगासनके आचरणसे शरीरका स्नायुतन्त्रव्यवस्था सुस्थ रहता है। श्वास- प्रश्वासप्रक्रिया से सम्पूर्णनिद्राप्राप्त होता है। पतञ्जलियोगसूत्रमें लिखा गया है –

दुःखदौर्मनस्याङ्गमेजयत्वश्वासप्रश्वासा विक्षेपसहभुवः।(पतञ्जलिसूत्रम्-1.31)

अर्थात् ध्यान करने से मानसिकदुश्चिन्ता दुःखादि दूर हो जाता है। पूर्णनिद्रा शरीरमें शक्तिसंरक्षण करके मनुष्यको कार्यान्वित कराता है।

2. शक्ति तथा सामर्थ्यसम्पन्न – यदि त्रिकोणासन, उत्तानपादासनाग़दि शरीरसे नकारात्मकशक्ति को दूरकरके सकारात्मकशक्ति वृद्धि कराता है।प्रतिदिन योग के विधानसे नष्ट सामर्थ्य पुनर्वार प्राप्त होता है। शरीरका वजन सठिक् रूपमें रहता है। मांसपेशीयों में शक्ति की वृद्धि होती है।

3.सठिक् रक्तचाप तथा रोगप्रतिरोधकशक्ति – योग को नियमित आचरणसे रक्तचाप नियन्त्रित होता है। शरीरमें रोगप्रतिरोधकशक्ति वर्धित होता है। रोग तथा चिन्ताविहीन मनुष्य सदा कर्मप्रवण और तनावमुक्त रहता है। योगसूत्रमें है –

समाधिभावनार्थः क्लेशतनूकरणार्थश्च।(पतञ्जलिसूत्रम्- 2.20)

समाधिके आचरणसे क्लेश का दूरीकरण सम्भव। तद्वारा शरीरकी उन्नति साधित होती है।

4.भयशून्यता और स्मरणशक्तिवृद्धि – योग तनावको सम्पूर्णरूपसे दूर करने के बाद मनमें स्थित अनिश्चित भयका विनाश करता है। दैनन्दिनजीवनमें स्थित चिन्ता ता निराकरणसे व्यक्तित्व में ओजल्य आता है।

प्राणायामादि के विधान से मस्तिष्कमें अम्लजान का समुचित प्रसारण सम्भव होता है। इसलिए स्मरणशक्ति में वृद्धि होति है।

5. मानसिक स्थिरता और हृदरोग से मुक्ति – योग का मूललक्ष्य है शारीरिक-मानसिकक्रियायों से परमेश्वरकी सत्ताका अनुभव करना है। आसनप्राणायामादि से मनमें शान्ति विराजमान रहता है। चिन्ताशून्यता के कारण हृदजनित रोग की सम्भावना भि काफी कम् हो जाती है।

6. गुणात्मकशैलीसम्पन्न और सफल उद्योगी – प्रतिदिन प्रातसमयमें उठकर आसन प्रणायाम का विधान से सुस्थशरीर तथा मन गुणात्मककार्यमें क्रियाशील होता है। अष्टाङ्गयोग में प्रमुख नियमका पालन इसके लिए अत्यन्त लाभप्रद है।यथा –

शौचसन्तोषतपः स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि नियमाः ।(पतञ्जलियोगसूत्रम्-2.32)

मनुष्य प्रत्येक कार्यमें सफलता प्राप्त करता है।

उपसंहार – योग का उपयोग आज पूरे विश्वमें प्रसारित। युद्धपूर्णजीवनमें सुखशान्ति रहने के लिए योग मनुष्यका वन्धु के रूपमें कार्यकारी हो रहा है। तनावमुक्त जीवनकी औषधि बनी यह योग भविष्यमें शान्तिका वाहक वन सकती है। अन्तराष्ट्रीय योगदिवस पुरा विश्व को योग के सूत्रों में बान्धे रखने का एक प्रयासमात्र है।

सहायकग्रन्थसूची –

1. ब्रह्मर्षि श्री सत्यदेव, राजगुह्ययोग, श्रीमद्भगवत्गीता, साधन समर कार्यालय,कोलकाता

2.श्री आप्टे, हरि नारायणः, पतञ्जलियोगसूत्राणि, आनन्दाश्रममुद्रणालयः

3.Sri Swamy Sivananda, Essance of Yog& Easy Steps of yoga, The Divine Life Society Publication,Uttarpradesh

4.Prof. Udupa, K.N, Stress and its Management by Yoga, Motilal Banarasidas Publication, Varanasi

5. Singh, Shettiwar, Udupa, “Physiological and Therapeutic Studies on Yoga”, The Yoga Review, Vol. II, No.4,

पाणिनीये चतुर्विधमसिद्धत्वम्

Dr S. Lakshminarasimham
Director of Research
Department of Indology
French Institute of Pondicherry
slnarasimham@ifpindia.org

पाणिनीयव्याकरणे चतुर्विधमसिद्धत्वं वर्तते। `षत्वतुकोरसिद्धः' ,`असिद्धवदत्राभात्' , `पूर्वत्रासिद्धम्' ,`असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे' इति तानि चत्वारि। असिद्धम् इत्यस्य अनिष्पन्नम् , अज्ञातम् इति वार्थः। ,अविद्यमानम्`षत्वतुकोरसिद्धः' (6.1.86) इत्यस्य षत्वे तुकि च कर्तव्ये `एकः पूर्वपरयोः' (6.1.84) इत्यधिकारे विहितम् एकादेशशास्त्रम् असिद्धं स्याद् इत्यर्थः। तेन कोऽसिचत् कस्)+असिचत् > कर्+असिचत् > कउ+असिचत् > को+असिचत् > कोऽसिचत् इत्यत्र (`एङः पदान्तादति' (6.1.109) इति पूर्वरूपेण जातस्य एकादेशस्य ओकारस्य असिद्धत्वेन इणः परत्वाभावात् षिचधातोः आदेशस्य सकारस्य `आदेशप्रत्यययोः' (8.3.59) इति षत्वं न भवति। तथा कस्+अस्य > कोऽस्य इत्यादौ `एङः पदान्तादति' (6.1.109) इति पूर्वरूपेण जातस्य एकादेशस्य ओकारस्य असिद्धत्वेन इणः परत्वाभावात् स्यप्रत्ययस्य सकारस्य `आदेशप्रत्यययोः' (8.3.59) इति षत्वं न भवति। तथा अधिपूर्वाद् इङ् अध्ययने धातोः क्त्वाप्रत्यये अधि-+इत्वा इति स्थिते `कुगतिप्रादयः' (2.2.18) इति समासे कृते `समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप्' (7.1.37) इति क्त्वो ल्यपि अधि+इय इति जाते ,`षत्वतकोरसिद्धः' )6.1.086 इति (`अकः सवर्णे दीर्घः' (6.1.101) इति एकादेशशास्त्रस्य असिद्धत्वात् `ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्' (6.1.71) इति तुकि ततः सवर्णदीर्घे ,अधीत्य इति रूपं सिध्यति। एवम् इण्धातोः एत्य प्रेत्येत्यादावपि।- धातूपसर्गयोः कार्यम् अन्तरङ्गमिति हेतोः, परत्वाद्वा सवर्णदीर्घे कृते ह्रस्वाभावात्तुग् न स्यात्। अत्र शास्त्रासिद्धत्वपक्षः आश्रितः। कार्यासिद्धत्वपक्षे तु प्रथमं सवर्णदीर्घे कृते तस्यासिद्धत्वविधानेऽपि देवदत्तहन्तृहननन्यायेन ह्रस्वस्य प्रादुर्भावाभावात् तुग् न स्यात्। भाष्ये कार्यासिद्धत्वे देवदत्तहन्तृहननन्यायेन ह्रस्वस्य प्रादुर्भावाभावात् स्थानिवद्भाववचनं चोदयित्वा शास्त्रासिद्धत्वपक्षमाश्रित्य समाहितम्।

असिद्धवदत्राभात् इति द्वितीयमसिद्धम्। `असिद्धवदत्राभात्' (6.4.22इत्यारभ्य आ (

पादसमाप्तेः आभीयमिति व्यवह्रियते। भस्य इत्यधिकारमभिव्याप्य स्थितं कार्यम् इत्यर्थः। अस्मिन् अज्ञातं प्रकरणे विद्यमानेन सूत्रेण कृतं समानाश्रयं कार्यम् अस्मिन् प्रकरणे विद्यमानस्य सूत्रस्य भवतीत्यर्थः। अस्मिन् प्रकरणे विद्यमानानां सूत्राणां परस्परम् असिद्धत्वं नास्ति। तस्मात्तेषां बाध्यबाधकभावो भवति। तैः कृतस्य कार्यस्यैव असिद्धत्वम्। यथा इण्धातोः लङि प्रथमपुरुष - बहुवचने आयन् इत्यत्र(इ+लङ् > इ+अन्ति > इ+अन्त् > य्+अन्त् > आय्+अन्त् > आयन्) `इणो यण्' (6.4.81) इति सूत्रेण इकारस्य यादेशो भवति। यादेशस्य असिद्धत्वात् इकारबुद्ध्या `आडजादीनाम्' (6.4.71) इति आडागमः भवति। एवम् असधातोः लङि प्रथमपुरुषबहुवचने - आसन् इत्यत्र(अस्+लङ् > अस्+अन्ति > अस्+अन्त् > स्+अन्त् > आस्+अन्त् > आसन्) `श्नसोरल्लोपः' (6.4.111) इत्यल्लोपस्य असिद्धत्वात् अजादिबुद्ध्या `आडजादीनाम्' (6.4.71) इति आडागमः भवति। तथा शासधातोः लोण्मध्यमपुरुषैकवचने `शाधि' इत्यत्र (शास्+लोट् > शास्+सि > शास्+हि > शा+हि > शा+धि) `शा हौ' (6.4.035) इति शासः शादेशे कृते तस्य असिद्धत्वात् धातुं सकारान्तं मत्वा `हुझल्भ्यो हेर्धिः' (6.4.101) इति हेर्धिभावो भवति। एवम् असधातोः लोण्मध्यमपुरुषैकवचने एधि इत्यत्र (अस्+लोट् > अस्+सि > अस्+हि > अए+हि > अए+धि > ए+धि) `घ्वसेरेद्धावभ्यासलोपश्च' (6.4.119) इति एत्वे कृते तस्य असिद्धत्वाद् धातुं सकारान्तं मत्वा `हुझल्भ्यो हेर्धिः' (6.4.101) इति हेर्धिभावो भवति। तथा हनधातोः लोटि मध्यमपुरुषैकवचने जहि इत्यत्र (हन्+लोट् > हन्+सि > हन्+हि > ज+हि) `हन्तेर्जः' (6.4.036) इति हनः जादेशे कृते तस्य असिद्धत्वात् `अतो हेः' (6.4.105) इति हेर्लुक् न भवति। । (शपः लुक्च भवति ,आयन्नादिषु शप्) अस्यापि क्वचिदपवादः अस्ति। यथा वुग्युटावुवङ्यणोः सिद्धौ वक्तव्यौ इति। बभूव इत्यत्र `भुवो वुग्लुलिटोः' इति वुगागमः (6.4.88) `अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ'6.4.) 77इति उवङं प्रति ( नासिद्धः।`एवं दीङो युडचि क्ङिति'6.) 1.63(इति युडागमः `एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य' (6.4.82) इति यणं प्रति नासिद्धः।

`पूर्वत्रासिद्धम्' (8.2.1) इति तृतीयम्। सपादसप्ताध्यायी त्रिपादी इति च पाणिनेः अष्टाध्यायी, द्विधा विभज्यते। `पूर्वत्रासिद्धम्' (8.2.1) इति त्रिपाद्याम् आदिमं सूत्रम्। इदं च अधिकारसूत्रम्। तेन उत्तरेषु सूत्रेषु अनुवर्तते। अस्य सूत्रस्य पृथगर्थो नास्ति। `उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य' इत्यादौ (8.2.4) `पूर्वत्रासिद्धम्' इत्यनुवर्तते। इदं सूत्रं पूर्वत्र असिद्धमित्यर्थः। फलतः त्रिपादीस्थम् एकैकमपि सूत्रं सपादसप्ताध्यायीं प्रति असिद्धम्त्रिपाद्यामपि पूर्वं प्रति , परम् असिद्धम् इत्यर्थः सिध्यति। तदेव सपादसप्ताध्यायीं प्रति त्रिपाद्यसिद्धा। त्रिपाद्यमपि पूर्वं प्रति परं शास्त्रमसिद्धम्

इत्युक्तम्। तेन एकस्मिन् लक्ष्ये सपादसप्ताध्यायीस्थस्य सूत्रस्य त्रिपादीस्थस्य सूत्रस्य च युगपत् प्राप्तौ त्रिपादीस्थस्य सूत्रस्य असिद्धत्वात् सपादसप्ताध्यायीस्थं सूत्रं प्रवर्तते। राजा इत्यत्र राजन् शव्दात् सुप्रत्यये- `संयोगान्तस्य लोपः' (8.2.23) इति लोपस्य असिद्धत्वात् `हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल्' इति सूत्रेण सुलोपो भवति। (6.1.68)`संयोगान्तस्य लोपः' (8.2.23) इति लोपे तु तस्य असिद्धत्वात् `नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य' (8.2.7) इति नलोपो न भवेत्। त्रिपादीस्थे सूत्रे प्रवृत्ते तु तस्य असिद्धत्वात् तेन कृतस्य कार्यस्यापि असिद्धत्वात् तदाश्रित्य सपादसप्ताध्यायीस्थं सूत्रं न प्रवर्तते। यथा हरे+इह इति स्थिते `एचोऽयवायावः' (6.1.78 इति (अयादेशे हरय्+इह इति जाते ,`लोपः शाकल्यस्य' (8.3.19) इति यकारस्य लोपे हर इह इत्यत्र ,`आद् गुणः' (6.1.87) इति गुणो न भवति ,`लोपः शाकल्यस्य' (8.3.19) इति यलोपस्य असिद्धत्वात्।

त्रिपाद्यां 295 सूत्राणि वर्तन्ते। तत्रापि पूर्वसूत्राणां दृष्ट्या परसूत्राणि असिद्धानि। तेन महान् इत्यत्र महत्)+स् > महन्त्+स् > महान्त्+स् > महान्त्> महान् (`संयोगान्तस्य लोपः' (8.2.23) इति तलोपस्य असिद्धत्वात् `नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य' (8.2.7) इति नलोपो न भवति। कुर्वन्ति इत्यत्र `अड्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि'इत्यस्य असिद्ध (8.4.2) त्वात् `नश्चापदान्तस्य झलि'इति (8.3.24) ,अन्तेः नकारस्य अनुस्वारे`अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः' ,इति अनुस्वारस्य परसवर्णे नकारे (8.4.58) तस्य असिद्धत्वात्`अड्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि'न भवति। एतेन सर्वत्र अन्तेः इति नकारस्य णत्वं (8.4.2) अन ,नकारस्य अनुस्वारःुस्वारस्य परसवर्णश्च वक्तव्यः इति सिध्यति।

अस्य असिद्धत्वस्य `न मु ने' (8.2.3) इति निषेधः `नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति' (8.2.2) इति नियमश्च वर्तते। 1 तेन अदस् शब्दस्य तृतीयैकवचने अमुना इत्यत्र-(अदस्+आ > अदअ+आ > अद+आ > अमु+आ > अमु+ना (`अदसोऽसेर्दादु दो मः' (8.2.80) इति दकारस्य मत्वम् अकारस्य उत्वं च `आङो नास्त्रियाम्' (7.3.120) इति नाभावे कर्तव्ये नासिद्धम्। एवं `नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति' (8.2.2) इति नलोपः राजभ्याम् इत्यत्र `सुपि च' (7.3.102) इति दीर्घे कर्तव्ये असिद्धः। राजाश्वः इत्यत्र)राजन्+अश्वः > राज+अश्वः > राजाश्वः (`अकः सवर्णे दीर्घः' (6.1.101) इति दीर्घे कर्तव्ये नासिद्धः। `कार्यकालं संज्ञापरिभाषम्'इति न्यायेन संज्ञासूत्राणि (3.परि) परिभाषासूत्राणि च त्रिपाद्यामपि प्रवर्तन्ते। तेन`पदान्तस्य' (8.4.37) `झरो झरि सवर्णे' (8.4.65) इत्यादौ सपादसप्ताध्यायीस्थसूत्रैः विहितानां पद सवर्णादिसंज्ञानाम् अर्थबोधो भवति। तत्रैव-`षष्ठी

स्थानेयोगा' (1.1.49) `तस्मादित्युत्तरस्य' (1.1.67) `तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य' (1.1.66) इति परिभाषाणां प्रवृत्तिश्च भवति। तेन ङमो ह्रस्वादचि ङमुण् नित्यम् इत्यादीनाम् अर्थबोधो भवति।

`विप्रतिषेधे परं कार्यम्' (1.4.2) इति परिभाषा तु त्रिपाद्यां न प्रवर्ततेतस्याः प्रवृत्तौ , असिद्धत्वकल्पनस्यैव वैयर्थ्यापत्तेः। एवम्`अनुदात्तं पदमेकवर्जम्'इति परिभाषापि (6.1.158) भूयसां स्वराणां सिद्धका ,पाद्यां न प्रवर्ततेत्रिण्डे केषाञ्चिदेव स्वराणाम् असिद्धकाण्डे विधानात्दे॒वस्यं ,, यु॒ज्ञस्यं इति वेदे उदात्तस्वरितयोः एकस्मिन् पदे दर्शनाच्च तद्विषये यथोद्देशपक्षस्यैव स्वीकारात्। अन्यान्यपि ज्ञापकानि व्याख्यातृभिरुक्तानि।

त्रिपाद्यामपि उत्सर्गापवादयोःविधिनियमयोश ,विधिनिषेधयोः ,ूच नासिद्धत्वम् आरम्भसामर्थ्यात्। तेन `हो ढः' (8.2.31) इति सूत्रं प्रति `दादेर्धातोर्घः' (8.2.32) `वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहाम्' (8.2.33) `नहो धः' (8.2.34) इति च नासिद्धम् अपवादत्वात्। `नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य' (8.2.7) इति सूत्रं प्रति `न ङिसम्बुद्ध्योः' (8.2.8) इति प्रतिषेधसूत्रं नासिद्धम्। `संयोगान्तस्य लोपः' (8.2.23) इति सूत्रं प्रति `रात् सस्य' (8.2.24) इति नियमसूत्रं नासिद्धम्। एवं षत्वप्रकरणे 8.4.1) णत्वप्रकरणे (118- 8.3.55) - (39चासिद्धत्वं नास्ति।

असिद्धस्यापि क्वचित् ज्ञापकादिना सिद्धत्वं भवति। त्रिपाद्यां प्लुतविधायकं सूत्रम् `अतो रोरप्लुतादप्लुते' ,इत्यस्य नासिद्धं प्लुतग्रहणसामर्थ्यात् (6.1.113) `ससजुषो रुः' (8.2.66इति (रुत्वमपि नासिद्धं रुत्वमनूद्य उत्वविधानात्। `ढो ढे लोपः' (8.3.13) `रो रि' इति च (8.3.14) `ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः'अन्यथा सूत्रस्य वैयर्थ्यापत्तेः। ,इत्यस्य नासिद्धम् (6.3.111) `अभ्यासे चर्च' इति (8.4.54) `अत एकहल्मध्येऽनादाशादेर्लिटि'तेन बभणतुः ,इत्यस्य नासिद्धम् (6.4.120) इत्यादौ जश्त्वस्य सिद्धत्वेन आदेशादित्वात् एत्वाभ्यासलोपौ न भवतः। अत्र`फणां च सप्तानाम्' (6.4.125)इति सूत्रं ज्ञापकम्। अन्यथा चर्त्वस्य असिद्धत्वेन अनादेशादित्वात् प्रथमसूत्रेणैव फेणतुः इत्यादौ एत्वाभ्यासलोपयोः सिद्धौ सूत्रं व्यर्थं स्यात्। त्रिपाद्यां शास्त्राणाम् एवासिद्धत्वम्न तु आभीये , इव कार्याणामसिद्धत्वम्। शास्त्राणां सिद्धत्वे तेषां बाधूयबाधकभावः स्यात्। तथा सति मुक्तिरित्यत्र मुच्+ति इति स्थिते परत्वात् `स्तोः श्चुना श्चुः' इति (8.4.40) श्चुत्वेमुच् ,+चि इति जातेतस्य , असिद्धत्वात्`चोः कुः') 8.2.30इति कुत्वे कृतेऽपि चकारस्य निवृत्तिः न स्यात्। किं च (कार्यासिद्धत्वपक्षे अमू अमी इत्यादि न सिध्येत्। अदस्+औ इति स्थिते त्यदाद्यत्वे अदअ+औ इति जाते परत्वाद् `अदसोऽसेर्दादु दो मः'इति मुत्वेन अमुअ (8.2.80) +औ इति जाते ततः `अतो गुणे'

इति पररूपं न प्रवर्तेत। अकारस्य मुत्वेन अपहारात्। मुत्वस्य असिद्धत्वेऽपि (6.1.97) अकारस्याभावात्। नहि देवदत्तस्य हन्तरि हते देवदत्तः पुनरुज्जीवति। यद्यपि त्रिपाद्यां परस्याभावात् पाठक्रमेणैव सूत्राणां प्रवृत्तिः वक्तव्या तथापि दोषाभावे स नियमः न परिपाल्यते। यथा – भुङ्क्तः इत्यत्र भुज्+लट्)`वर्तमाने लट्' 3.2.123 (> भुज्+तस् )`तिप्तस्झि...' 3.4.78 (> भुनज्+तस्)`रुधादिभ्यः श्नम्' 3.1.78 (> भुन्ज्+तस् )`श्नसोरल्लोपः' 6.4.111 (> भुन्ग्+तस्)`चोः कुः' 8.2.30 (> भुन्क्+तस् )`खरि च' 8.4.55 (> भुंक्+तस्)`नश्चापदान्स्य झलि' 8.3.24 (> भुङ्क्+तस् )`अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः' 8.4.58 (> भुङ्क्+तर्)`ससजुषो रुः' 8.2.66 (> भुङ्क्तः )`खरवसानयोर्विसर्जनीयः' 8.3.15रुत्वविसर्गयोश्च द्वन्द्वं ,अनुस्वारपरसवर्णयोः ,इति कुत्वचर्त्वयोः (प्रक्रियोदाहरणकोशे क्रमः परिपालितः। प्रायेण भारतीयैः परिकल्प्य प्रक्रिया उच्यते। अस्माभी रचिते सङ्ख्यालेखनं तु अधुनात ,प्रक्रियायां सूत्रमेव लिख्यतेनी पद्धतिः।

असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे (50 परिभाषा)इति चतुर्थमसिद्धत्वम्। अन्तः = मध्ये = एकस्य शास्त्रस्य निमित्तानां मध्ये, अपरस्य शास्त्रस्य निमित्तानि अन्तर्भवन्ति चेत् तदपरम् अन्तरङ्गम्। एवम् एकस्य शास्त्रस्य निमित्तेभ्यः बहिर्भूतानि निमित्तानि अपरस्य शास्त्रस्य भवन्ति चेत् तदपरं बहिरङ्गम्। इह बहुवचनविवक्षितम्। निमित्तशब्देन सप्तम्यन्तप्रतिपादितं शब्दरूपं निमित्तमेव गृह्यतेनार्थरूपं संज्ञारूपं , । निर्निमित्तं कार्यमपि अन्तरङ्गं भवति। अन्तरङ्गे कर्तव्ये जातं तत्कालप्राप्तं च बहिरङ्गमसिद्धं वा स्यादित्यर्थः। परनित्यान्तरङ्गापवादानामुत्तरोत्तरं बलीयः इत्यत्र परात् नित्याच्च अन्तरङ्गस्य बलवत्त्वे बीजमिदमसिद्धत्वम्। तत्र जातस्य असिद्धत्वे पचावेदम् इत्याद्युहरणम्। अत्र जातः (इदम् पचाव) ,परनिमित्तो गुणः`एत ऐ'इति निर्निमित्ते अन्तरङ्गे ऐत्वे कर्तव्ये (3.4.93) असिद्धः। `आद्यन्तवदेकस्मिन्'इति पूर्वान्तवद्भावेन पचावे इत्यस्य एदन्तत्वाद् ऐत्वस्य प्राप्तिः। (1.1.21) कर्म। एवं ग्रामण्यः पुत्रः ग्रामणिपुत्रः इति क्विबन्तस्य पचावेदमित्यत्र इदमिति द्वितीयान्तं पदं पचेः ग्रामणीशब्दस्य पुत्रशब्देन षष्ठीसमासः।`इको ह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य'इति उत्तरपदे परे (6.3.61) ग्रामणीशब्दस्य ह्रस्वः। उत्तरपदमाश्रित्य जातस्य ह्रस्वस्य बहिरङ्गस्य असिद्धत्वात् प्रत्ययलक्षणेन त्यक्विपमाश्रि`ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्' (6.1.71) इति तुक् न भवति। तत्कालप्राप्तस्य बहिरङ्गस्य असिद्धत्वे `स्योनं ते सदनं कृणोमि' इत्यत्र स्योनमित्युदाहरणम्। तत्र सिवुधातोः औणादिके नप्रत्यये - सिव् न इति स्थिते लोपो`व्योर्वलि' ,इति वलोपः (6.1.66) `च्छ्वोः शूडनुनासिके च' (6.4.19) इति ऊठ् `पुगन्तलघूपधस्य च' (7.3.86) इति गुणश्च प्राप्ताः। तत्र अपवादत्वाद् वलोपंनित्यत्व ,ाद् गुणं च बाधित्वा ऊठ् भवति। ऊठि कृते गुणःइको यणचि ,' (6.1.77) इति यण् च प्राप्नुतः। तत्र

नप्रत्ययाश्रयस्य गुणस्य परत्वेऽपि बहिरङ्गत्वेन असिद्धत्वाद् वर्णमात्राश्रयत्वेन अन्तरङ्गः यण् प्रवर्तते। ततः निमित्ताभावात् लघूपधगुणो न भवति। `सार्वधातुकार्धधातुकयोः') 7.3.84इति गुणः प्रवर्तते। ( ,न च वर्णमात्राश्रये अन्तरङ्गे यणि कर्तव्ये नप्रत्ययाश्रयस्य ऊठः बहिरङ्गत्वेन असिद्धत्वं शङ्क्यम् `नाजानन्तर्ये बहिष्ट्वप्रक्लृप्तिः'इति तन्निषेधात्। अचः अन्यानन्तर्यनिमित्तके अन्तरङ्गे कर्तव्ये (51 .परि) जातस्य बहिरङ्गस्य असिद्धत्वं नेति तस्यार्थः। सिव्)+न > सिऊ+न > स्यू+न > स्योन ।(

एवम् अदुद्रुवत् (द्रु+लुङ् > द्रु+ति > द्रु+त्> द्रु+च्लि+त् > द्रु+अ+त् > द्रुद्रु+अ+त् > दुद्रु+अ+त् > अदुद्रु+अ+त् > अदुद्रुवत्अभ्यासकार्ये ,द्वित्वे ,च्लेश्चङि ,च्लौ ,इत्यत्र द्रुधातोः लुङि (7) अडागमे च अदुद्रु अ त् इति स्थिते तिप्रत्ययनिमित्ते लघूपधगुणे.3. (86चङ्गिमित्ते (6.4.74) निमित्तकस्य गुणस्य बहिरङ्गत्वेन असिद्धत्वात् च-तिङ्प्रत्यय-बहिर्भूत ,उवङादेशे च प्राप्तेङ्गिमित्तकः अन्तरङ्गः उवङादेशो भवति। उवङि कृते त्वङ्गस्य लघूपधत्वाभावाद् गुणो न भवति। एवम् असुस्रुवत् अशिश्रयत् इति च। तथा ग्रामणीशब्दस्य नपुंसके तृतीयैकवचने ग्रामणिना इत्यत्र ग्रामणी आ इति स्थिते `ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य' इति ह्रस्वे (1.2.47) `इकोचि विभक्तौ'इति नुमि (7.1.73) च प्राप्ते कृताकृतप्रसङ्गित्वेन नित्यस्यापि नुमः विभक्त्याश्रयत्वेन बहिरङ्गत्वेन असिद्धत्वाद् त्वाभावात् ह्रस्वो न विभक्तिनिरपेक्षत्वेन अन्तरङ्गः ह्रस्वः भवति। पूर्वं नुमि कृते तु प्रातिपदिकस्य अजन्त स्यात्। अन्तरङ्गे कृते बहिरङ्गत्वेन अभिमतस्य प्राप्तिरस्ति चेत्तदपि भवति। यथात्रैव ह्रस्वे कृते `इकोचि विभक्तौ'इति नुमः प्रवृत्तौ ग्रामणिना इति रूपं सिध्यति। (7.1.73)

`अचः परस्मिन् पूर्वविधौ' (1.1.57) इति सूत्रे भाष्ये `असिद्धं बहिरङ्गलक्षणमन्तरङ्गलक्षणे' इति परिभाषा कर्तव्या। बहुप्रयोजनैषासा चाप्येषा लोकतः सिद्धा। कथम् ,, प्रत्यङ्गवर्ती लोको लक्ष्यते। तद्यथा पुरुषोऽयं प्रातरुत्थाय यान्यस्य प्रतिशरीरं कार्याणि तानि तावत् करोति। ततः सुहृदां ततः सम्बन्धिनाम्। प्रातिपदिकं चाप्युपदिष्टं सामान्यभूतेऽर्थे वर्तते। सामान्ये वर्तमानस्य व्यक्तिरुपजायते। व्यक्तस्य सतो लिङ्गसङ्ख्याभ्याम् अन्वितस्य बाह्येनार्थेन योगो भवति। यथैव चानुपूर्व्यार्थानां प्रादुर्भावस्तथैव शब्दानामपि, तद्वत् कार्यैरपि भवितव्यम्।' इति वचनाद् इयं लोकन्यायसिद्धा।

जातस्य बहिरङ्गत्वं तु लोकन्यायेन न सिध्यति। तत्तु `वाह ऊठ्'इत्यत्र ऊठ्ग्रहणेन (6.4.132) ज्ञापितम्। विश्वं वहतीत्यर्थे विश्वशब्दे कर्मण्युपपदे`वहश्च' इति वहधातोः कर्तरि ण्विः। (3.2.64) विश्व)+अस्+वह्+ण्वि > विश्व+अस्+वह्+व् > विश्व+अस्+वह् > विश्व+अस्+वाह् > विश्ववाह् > विश्ववाह्+अस् > विश्वऊआह्+अस् > विश्वऊह्+अस् > विश्वौह्+अस् > विश्वौहर् > विश्वौहः(ततः

अनुबन्धलोपे ,`वेरपृक्तस्य' ,णिति उपधाया अतो वृद्धौ ,इति वप्रत्ययस्य लोपे (6.1.67) ,प्रत्यये-ततः शस् ,उपपदसमासे`वाह ऊठ्' ,इति भस्य वकारस्य सम्प्रसारणे ऊठि (6.4.132) सम्प्रसारणादचि पूर्ववरूपे ,`एत्येधत्यूठ्सु'रेफस्य विसर्गे च ,सस्य रुत्वे ,इति वृद्धौ (6.1.89) विश्वौहः इति रूपम्। अत्र ऊठ्ग्रहणं विना केवलसम्प्रसारणविधिना वकारस्य उकारे पूर्वरूपे च विश्वउह्+अस् इति जातेलघूपधगुणे प्रत्ययलक्षणेन ण्विप्रत्ययमाश्रित्य उह् इति वहधातोः , विश्वओह्+अस् इति जाते अकारस्य ओकारस्य च वृद्धौ विश्वौहः इति रूपस्य सिद्धौ `वाह ऊठ्' -इत्यत्र ऊठ्ग्रहणम् इमां परिभाषां ज्ञापयति। सत्यां चास्यां परिभाषायां बहिर्भूतशस् (6.4.132) लघूपधगुणः न स्यादित प्रत्ययाश्रयस्य सम्प्रसारणस्य असिद्धत्वात् अन्तर्भूतण्विप्रत्ययाश्रयःि ऊड्विधानं सार्थकं भवति।

प्राञ्चस्तु अल्पापेक्षम् अन्तरङ्गं बह्वपेक्षम् बहिरङ्गमिति वदन्तः संज्ञादीनामपि निमित्तत्वमिच्छन्ति। `येन विधिस्तदन्तस्य' इति सूत्रे (1.1.72) `ऊनशब्दमाश्रित्य यणादेशःनशब्दमाश्रित्य गुणः ,' इति भाष्यस्य व्याख्यानावसरे `गुणो ह्यङ्गसम्बन्धिनीम् इग्लक्षणां लघ्वीमुपधामार्धधातुकं चाश्रयतिऊठ् तु , वकारान्तमङ्गमनुनासिकादिं च प्रत्ययमित्यल्पापेक्षत्वादन्तरङ्गः' इति कैयटेनोक्तम्। तस्यायमाशयः। अङ्गसंज्ञा ,`इको गुणवृद्धी' ,इति परिभाषा (1.1.3) `ह्रस्वं लघु' ,ज्ञाइति लघुसं (1.4.10) आ ,उपधासंज्ञार्धधातुकसंज्ञा इति निमित्तपञ्चकाश्रयणाद् गुणो बहिरङ्गः ,ऊठ् तु वकारान्तत्वम् , तस्माद् गुणं बाधित्वा ऊठ् ,प्रत्ययत्वमिति निमित्तचतुष्काश्रयणाद् अन्तरङ्गः ,अनुनासिकादित्वं ,अङ्गत्वम् त्वेन नित्यत्वादूठ्भवतीति। नागेशस्तु तन्नाङ्गीकरोति। तन्मते कृताकृतप्रसङ्गि भवति। अर्थकृतस्य बहिरङ्गत्वस्य स्वीकारे त्रिशब्दस्य स्त्रीलिङ्गे षष्ठीबहुवचने तिस्रादेशे त्रयादेशे च प्राप्ते स्त्रीत्वापेक्षस्य - तिस्रादेशस्य बहिरङ्गत्वात् त्रयादेशः प्रसज्येत। विभक्तिपरत्वं तूभयोस्तुल्यम् इति तस्याभिप्रायः।

पट्व्या टुप)+ई+आइत्यादौ पूर (्वोपस्थितत्वेन प्रातिपदिकार्थगतस्त्रीत्वद्योतकत्वेन च ङीपः अन्तरङ्गत्वात् प्रथमम् उकारस्य यण् ततः ईकारस्य यण् च भवति। वाक्यसंस्कारपक्षे खट्वा आ ऊढा , शिव आ इहि इति च स्थिते उपसर्गस्य क्रियाविशेषार्थद्योतकस्य अन्तरङ्गत्वात् प्रथमं गुणे ततः `ओमाङोश्च' (6.1.95) इति पररूपे खट्वोढा शिवेहि इति भवति। अत एव ,`ओमाङोश्च' (6.1.95) इति सूत्रे आङ्ग्रहणं चरितार्थम्। अन्यथा तत्र प्रथमोपस्थितत्वेन सवर्णदीर्घे ततो गुणे च रूपसिद्धौ आङ्ग्रहणं व्यर्थं स्यात्। इदानीं तु प्रथमं गुणे ततः प्राप्तायाः वृद्धेः बाधनार्थम् आङ्ग्रहणम् आवश्यकम्।

`वाह ऊठ्’इति सूत्रेण ज्ञापितत्वादियं परिभाषा (6.4.132) सपादसप्ताध्यायीस्था। कार्यकालपक्षेपि त्रिपाद्यां न प्रवर्तते। `खरवसानयोर्विसर्जनीयः’ इति सूत्रे भाष्ये नार्कुटः (8.3.15) नृकुटी ,नृकुट्यां भवः)+अ > नार्कुटी+अ > नार्कुट्+अनृपति ,नृपतेरपत्यम्) नार्पत्यः (+य > नार्पति+य > नार्पत्+य इत्यदौ नृशब्दस्य वृद्धौ (नार् इत्यत्र रेफस्य विसर्गवारणाय `विसर्जनीयोऽनुत्तरपदे’ इति वक्तव्यमित्युक्त्वा ,`न वा बहिरङ्गलक्षणत्वाद्’ इति समाधाय अन्ते ,`अयुक्तोऽयं परिहारो न वा बहिरङ्गलक्षणत्वादिति’ इत्युपसंहृतम्। तेनेयं कार्यकालपक्षेपि त्रिपाद्यां न प्रवर्तते। तथापि केचित् लक्ष्यानुरेधेन आनुमानिक्या अनया परिभाषया पाणिनिना प्रत्यक्षोक्तस्य पूर्वत्रासिद्धस्य बाधमङ्गीकृत्य त्रिपाद्यामिमां प्रवर्तयन्ति। लक्षणैकचक्षुष्कैः ते नादर्तव्याः इति नागेशः। युक्तं चैतत्। अन्यथा सुद्ध्युपास्यः मद्धरिः इत्यत्र परनिमित्तकत्वेन यणः बहिरङ्गत्वात् ,`अनचि च’इति द्वित्वं न (8.4.47) स्यात्। हर्य्यश्वः नह्य्यस्ति इत्यत्र`अचोरहाभ्यां द्वे’इति द्वित्वं न स्यात्। राज्ञः इत्यत्र (8.4.46) अल्लोपस्य बहिरङ्गत्वात्`स्तोः श्चुना श्चुः’इति श्चुत्वं न स्यात्। सुद्ध्युपास्यः इत्यत्र यणः (8.4.40) बहिरङ्गत्वात् संयोगान्तलोपस्य प्राप्तिरेव नेति यणः प्रतिषेधारम्भः व्यर्थः स्यात्। `विप्रतिषेधे परं कार्यम्’ इति (1.4.2)`सम्प्रसारणाच्च’न्युदाहरणानि इति च सूत्रे भाष्ये अस्याः परिभाषायाः बहू (6.1.108) दर्शितानि।

उपयुक्तग्रन्थसूचि –

- जानकीप्रसादद्विवेदी, 1975, कातन्त्रव्याकरणविमर्शः, वाराणसी, संपूर्णानन्दसंस्कृत विश्वविद्यालय।
- नागेशभट्टः, 1938, लघुशब्देन्दुशेखरः, वाराणसी, चौकाम्बा संस्कृतकार्यालयः।
- नागेशभट्टः, 1960, बृहच्छब्देन्दुशेखरः, वाराणसी, वारनाशीय संस्कृत विश्वविद्यालयः।
- नागेशभट्टः, 1962, परिभाषेन्दुशेखरः, पूणे, भन्डार्कर ओरियन्टल् रीसर्च इन्स्टिट्यूट्।
- पाणिनिः, 1937, अष्टाध्यायी सूत्रपाठः, मद्रास् , बालमनोरमा प्रेस्, मैलापूर।
- भर्तृहरिः, 1983, वाक्यपदीयम्, दिल्ली, मोतीलाल् बनारसीदास्, जवहर् नगर्।
- भट्टोजीदीक्षितः, 1939, प्रौढमनोरमा, वाराणसी, बेनारस हिन्दू विश्वविद्यालयः।
- भट्टोजीदीक्षितः, 2006, वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, दिल्ली, मोतीलाल् बनारसीदास्।

योगधर्मशास्त्रसम्बन्धावलोकनम्

सुश्री सस्मिता पति

शोधछात्रा, पाण्डिच्चेरी विश्वविद्यालयः

Email - sspati2014@gmail.com

शोधसारांशः

(भारतीयदर्शनसाहित्ये योगदर्शनस्य स्थानमनन्यम्। वेदोपनिषत्स्मृतिपुराणानि चाखिलानि योगोल्लेखं द्रष्टानि भवन्ति। योगोनैव मानवस्य चित्तं निर्मलं शुद्धं स्थिरञ्च भवितुमर्हति।एवम् अष्टाङ्गयोगसाधनेन साधकः स्वचित्तवृत्तिनिरोधाद् ऐकान्तिकम् आत्यन्तिकं च सुखं मोक्षम् चाधिगच्छति।आत्मसाक्षात्कारांक्षिणः कृते पातञ्जलं योगदर्शनममूल्यनिधिरस्ति सत्यमेवाभिहितम् – 'नास्ति योगसमं बलम्'। भारतीयवैदिकसाहित्येषु धर्मशास्त्रम् अन्यतमम्। धर्मशास्त्रं सर्वशास्त्राणां अङ्गरूपेण सुपरिचितम्। भारतीयपरम्परायां अस्य बहुमुखं प्राशस्त्यमस्ति। अस्य शास्त्रस्य मुख्यप्रयोजनं भवति समाजकल्याणकारिजीवनयापनपद्धति निर्देशनम्। धर्मशास्त्रेषु धर्म- संस्कार- विधिनियमादीनां परिपालननियमाः उपदिष्टाः। योगशास्त्रं धर्मशास्त्रं च परिपूरकमेव। योगशास्त्रेषु धर्मपालनविषये, मोक्षप्राप्तिविषये, समाधि-साधनाविषये स्थिताः उपायाः वर्णिताः। परन्तु धर्मशास्त्रेषु ऐषां महत्त्वोपयोगिता फलाप्राप्त्यादिनां वर्णनमस्ति।

शोधप्रबन्धेऽस्मिन् योगशास्त्रधर्मशास्त्रयोः स्वरुपम्, उपयोजनम् , सहभागित्वम् तथा समाजे एतयोः प्रभावः इत्यादयः विषयाः पर्यालोचिताः। साम्प्रतिकसमाजे धर्मशास्त्रद्वारा योगशास्त्रस्य प्रसारः प्रचारश्च एतत् प्रबन्धस्य उद्देश्यम्।)

कूटशब्दाः – योगः, धर्मशास्त्रम्, ब्रह्मन्, ज्ञानम्, सदाचारः, गुरुभक्तिः

उपक्रमः - भारतीयसंस्कृतसाहित्येषु योग-धर्मशास्त्रयोः स्थानं गुरुत्वपूर्णम्। योगः समाजे आध्यात्मिकचेतनायाः प्रतीकः।धर्मशास्त्रं समाजे जीवनधारणस्य निर्देशकः। एतयोः सम्मिश्रणेन संसारे भगवदचिन्ताधारया सह नित्यकर्मादीनां सम्पादनमपि सम्यग्रूपेण भवति। यद्यपि योगः दर्शनस्य पृष्ठपोषकः, तथापि धर्मशास्त्रेषु योगस्य प्रयोगः विदुषां ज्ञानवर्धनाय उद्दिष्टः।

योगस्य स्वरूपं वैशिष्ट्यञ्च –

1. व्युत्पत्तिः – योगः शरीर–मन–आत्मा इति त्रयाणां संयोजकः। योगः इति शब्दः युज् धातोः घङ् प्रत्यययोगात् निष्पन्नः। अस्य अर्थः भवति संयोजनम्। जीवात्म-परमात्ममध्ये सम्बन्धस्थापनम्।

योगः इति शब्दस्य प्रयोगः बहुविधार्थेषु दृश्यते। योगस्य वैदिककालात् पूर्वं प्रचलनमभवत्। योगः क्रियायोगः, भक्तियोगः, कर्मयोगः, पुंयोगः आदयः शब्दाः योगसिद्धान्तस्य भिन्नानि मतानि उपस्थापयन्ति। पाणिनिः कथयति यत् व्यासमतानुसारं योगशब्दस्यार्थः समाधिरेव।योगस्य प्रचलनं न केवलं हिन्दुधर्मे अपितु बौद्ध–जैन–शैव–शाक्तादिधर्मेषु अपि परिलक्ष्यते।

2.वैशिष्ट्यम् – योगस्य मूलधारणा भवति –

- योगः दर्शनस्य अन्यतमः सम्प्रदायः।

- योगः शरीर-आत्मा उभयस्य परिचालकः।

- योगः न्याय-वैशिषिकसम्प्रदायस्य मार्गनिर्देशकः।

- योगः हठ-मन्त्र-लयव्यवस्थानां संयोजकः।

- योगः शरीरेषु आत्मप्रवेशकरणार्थं व्यवस्थापकः।

3.भेदाः – हिन्दुधर्मस्य सर्वोत्कृष्टं श्रीमद्भगवत्गीतायां योगस्य अष्टादशभेदाः उल्लिखिताः। तेषु ज्ञानयोग-कर्मयोगादयः प्रमुखाः।गीतानुसारं यथा[1]–

योगचतुष्टयस्य वर्णनं योगशास्त्रे विद्यते।

- <u>मन्त्रयोगः</u> – इदं विज्ञानं भवति। जन्म-मरणयोः एकाग्रमननात् मन्त्रयोगस्य प्राप्तिः सम्भवति। परमशिवप्रोक्तस्य तन्त्रागमस्य साधनाविधिर्भवति मन्त्रयोगः।
- <u>हठयोगः</u> – इदं शारीरिक-मानसिकशक्तिनिर्माणार्थं कृतः शारीरिकाभ्यासः।

[1] लोकेऽस्मिन् द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ। ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम्॥(गीता-3.3)

- लययोगः – गुरूपदेशेन शक्तिसहितपिण्डस्य ज्ञानलाभो भवति। कौशलपूर्णक्रियया पुरुषे प्रकृत्तौ लयो भवति लययोगः।
- राजयोगः – स्वयंप्रकाशः सन् सूर्यः इव परमात्मानं प्रापयति अयं योगः राजयोगः।

  भगवत्गीतायामपि योगस्य भेदाः परिलक्ष्यन्ते। यथा –
- भक्तियोगः – मनसि स्थितः ईश्वरं प्रति आत्मसमर्पणभावः भक्तिः भवति। श्रद्धाविश्वासादिनां परमेश्वरस्य सानिध्यप्राप्तिरेव भक्तियोगः।
- कर्मयोगः – स्वार्थत्यागपूर्वकं निष्कामेन आत्माना सह कृतं कार्यं कर्म पदवाच्याम्।कर्मयोगे स्वधर्मपालनं प्रमुखम्।
- राजयोगः – मानसिकशक्तिमाध्यमेन जीवात्म-परमात्ममध्ये सम्पर्कस्थापनं राजयोगस्य विषयः।

एतदविषयस्य महर्षिपतञ्जलिकृते योगसूत्राख्ये ग्रन्थे अष्टाङ्गयोगस्य उल्लेखः प्राप्यते।यथा – यम –नियम-आसनादि।

धर्मशास्त्रस्य स्वरुपं तथा वैशिष्ट्यम् –

भारतीयपरम्परायां धर्मशास्त्रस्य बहुमुख्यं प्राशस्त्यमस्ति। भारतीयशास्त्रेषु अन्यतमं धर्मशास्त्रं धृ इति धारणार्थे धातोः मनिन् प्रत्यययोगात् निष्पन्नः। धर्मः शब्दस्य लक्षणः संस्कृतसाहित्यं विहाय अन्येषु शास्त्रेषु न लभ्यते। धर्मशब्दस्य अर्थः न्यायः यः समाजकल्याणकारी जीवनयापनपद्धतिं निर्दिशति।

धर्मशास्त्रं शासनव्यवस्थायाः मूलाधारः। प्रजापालने धर्म एव संरक्षकः। महाभारतस्य कर्णपर्वणि अस्ति[2]–

धर्मशास्त्रे **विषयाः** त्रिविधा –

1. आचारः – शास्त्रप्रोक्तं आचरणं आचारः। अस्मिन् सामाजिकजीवने, गृहजीवने च संस्काराः नियमाः च अनुसरणनीयाः[3]।

---

[2] धारणाद् धर्म इत्याहुर्धर्मो धारयते प्रजाः। यत् स्याद् धारणसंयुक्तं स धर्म इति निश्चयः॥(महाभारत- कर्णपर्वः)

[3] आचारः परमो धर्मः श्रुत्युक्तः स्मार्त एव च।(मनुस्मृतिः -1.108)

आचारहीनः मानवः दुराचारी तथा दुःखी भवति। सदाचारी सदा इष्टार्थसिद्धिं करोति। आचारप्रसङ्गे वर्णधर्मः,आश्रमधर्मः, संस्काराः च आलोचितः।

2.व्यवहारः – धर्मशास्त्रेषु व्यवहारभागः प्रमुखः।व्यवहारप्रकरणे लौकिकालौकिकव्यवहाराः वर्णिताः।स्मृत्यनुसारं न्यायप्रचलनार्थं वैदिकज्ञानानां, सत्यवादिनां, निष्पक्षपातिनां सम्मेलनं आवश्यकम्। प्रमुखतः राजधर्मः व्यवहारधर्मः भवति। ऋणं, दानं, वेतनदानकर्म, क्रयविक्रयः, सीमाविवादः, दण्डविधानं, स्तेयम्, स्त्रीपुंधर्मः, विभागादयः अस्य आलोच्यविषयाः।

3. प्रायश्चितम् – प्रायश्चितम् इत्युक्ते पश्चात्ताप्राप्तं मनः। मनुस्मृत्यौ अस्ति[4]–

प्रायश्चितविषये जपतपादयः, कृच्छ-अतिकृच्छाणि चान्द्रायणादीनि निरुपितानि।हननम्, अभक्ष्यभक्ष्यणम् इत्यादि विषयेषु प्रायश्चित्तस्य स्पष्टं वर्णनं सन्ति।

वैशिष्ट्यम् – धर्मशास्त्रस्य मूललक्ष्यं भवतीति –

- समाजे मानवानां कर्तव्यपालनम्।
- राष्ट्रेषु सौहार्द्यस्य तथा साम्यस्य स्थापनम्।
- आध्यात्मिकचेतनामाध्यमेन परमेश्वरसानिध्यस्य अनुभवः।
- समाजे नैतिकविचारधारायाः संरक्षणम्।
- समाजे नित्यकर्मादिनां प्रचलनम्।
- राष्ट्रे दण्डविधानव्यवस्थायाः स्थापनम्।

भेदाः – धर्मशास्त्रस्य मूलतत्त्वरूपेण धर्मस्य प्रकारभेदाः शास्त्रेषु प्राप्यन्ते। तेषु मुख्यतः धर्मः द्विविधः।

क. सामान्यधर्मः – मनुस्मृतिकारः सामान्यधर्मप्रसङ्गे प्रकाशयति[5]–

सामान्यधर्मः सर्ववर्णानां कृते उद्दिष्टः।

---

[4] प्रायो नाम तप प्रोक्तं चित्तं निश्चय उच्यते। तपो निश्चयसंयुक्तं प्रायश्चित्तमिति स्मृतम्॥(मनुस्मृतिः)

[5] अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः। एतं सामासिकं धर्म चार्तुवर्ण्येऽब्रवीन्मनुः॥(मनुस्मृतिः-10.63)

ख. विशेषधर्मः – समये समये जीवनधारणार्थं वर्णानां तथा देशकृते विशेषधर्माणां प्रयोगः आवश्यकः। मनुः विशेषधर्मस्य दशविधतां सनातन-वर्ण-आश्रम-नैमित्तिक-राज-युग- पुरुष-स्त्री-प्रवृत्ति-निवृत्तिभेदैः निर्दिष्टवानस्ति।

योगशास्त्र-धर्मशास्त्रस्य सम्बन्धः –

संस्कृतसाहित्ये प्रमुखसम्प्रदाययोः योगशास्त्र-धर्मशास्त्रयोः सम्बन्धः अतीव निविडः। यद्यपि बाह्यिकलक्षणे एतेषु पार्थक्यं परिलक्ष्यते, परन्तु उभययोः मूलतत्त्वं, लक्ष्यम् समानमेव।

1. ज्ञानप्राप्तिः – योगशास्त्रे ज्ञानस्य आधारः ऐश्वरिकसानिध्यं भवति। आत्मा अथवा ब्रह्म एव सत्यः सर्वोच्चज्ञानम्। सच्चिदानन्दपरमेश्वरस्य दर्शनं केवलं वैदान्तिकसाधनद्वारा सम्भवम्। उपनिषदि, योगसूत्रे, ब्रह्मसूत्रे ब्रह्मप्राप्तिविषयः स्पष्टः उल्लिखितः।धर्मशास्त्रेपि वैदिकज्ञानार्जनार्थं प्रोत्साहनं प्राप्यते। मनुस्मृतौ अस्ति[6]–

वेदाः सर्वशास्त्रज्ञानपरकाः भवन्ति। वेदेषु आत्मतत्त्वविचारः मन्त्ररुपेण प्रदत्तः। धर्मशास्त्रे वैदिकज्ञानेन पुण्यार्जनं भवतीति उपदेशाः दृश्यन्ते।

2. कर्मकर्तव्यविचारः – कर्मयोगप्रसङ्गे योगशास्त्रे वर्णनमस्ति[7]–

ईश्वरः पुरुष एव यः क्लेशात्, कर्मफलात् तथा इच्छायाः भिन्नः भवति। अतः ईश्वरः कर्मसंयुक्तः परन्तु कर्मफलात् भिन्नः।कर्मयोगे मानवः स्वस्य मन-आत्माभ्यां सह पूर्णतया मनोयोगपूर्वकं सर्वेषां सेवाप्रदानं कुर्यादिति निर्दिष्टम्।निष्कामयोगी पुण्यार्जनं कृत्वा मृत्युपश्चात् स्वर्गसुखं लभते इति गीतायां वर्णितमस्ति।प्रत्यहं पुर्णनिष्ठया तथा भक्तिभावेन सह यदि मानवः स्वकर्मणि व्यापृतोऽस्ति, तर्हि तस्य आत्मा शान्तिं लभते।

धर्मशास्त्रेष्वेपि क्रमविचारः आलोचितः। मनुस्मृत्यौ वर्णधर्मप्रसङ्गे महर्षि कथयति[8]–

---

[6] सर्वोऽभिहितो वेदे।(मनुस्मृतिः-2.7)

[7]क्लेशकर्मविदपाकशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः।(पतञ्जलियोगसूत्रम्-1.24)

[8] वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैनिषेकादिर्द्विजातीनाम्। कार्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च॥(मनुस्मृतिः-2.26)

अत्र स्पष्टं भवति यत् वेदोक्तं कर्म वर्णानां मानवानां वा कृते अनुसरणयोग्यम्। वेदोक्तं यजनं,याजनं,अध्यापनादीनि कर्माणि मानवस्य मुख्यधर्मः स्यात्।

3.अहिंसा – सत्यपालनम् – अहिंसा तथा सत्यम् शब्दद्वयं पतञ्जलियोगसूत्रानुसारं अष्टाङ्गयोगस्य अंश एव। यथा[9]–

अर्थात् अहिंसायाः प्रतिष्ठामात्रेण वैरभावस्य निष्कारणं भवति। सत्यप्रतिष्ठामात्रेण योगी मनोवाच्छितफलानां उत्तराधिकारी भवति। अहिंसासत्याचरणेम मनुष्यः साधकपदवाच्यः भवति। परमेश्वरस्य सानिध्यं केवलं पूजार्चनया असम्भवम्। अपरन्तु अहिंसा सत्यचरणेन साधकः ईश्वरस्य प्रत्यक्षसानिध्यं प्राप्नोति।धर्मशास्त्रे अस्ति[10]-

समाजे स्थितैः चतुर्वर्णैः अहिंसा-सत्य-शौचादिमाध्यमेन स्वकर्मनिर्वहणं करणीयम्। तद्वारा समाजे शान्तिः समता च विराजते। राजधर्मप्रसङ्गेऽपि राजा शासनव्यवस्थायाम् अहिंसाचरणं न कर्तव्यम्। सत्यानुग्राही राजा सुशासकः पदवाच्यः इति वर्णितमस्ति।

4. सदाचारः – सदाचारः योगस्य आचारः। यम-नियमयोः आचरणेन सदाचारः लभ्यते।सदाचारणेन मनसि रजो-तमोगुणौ दूरीभूतौ भवतः।योगशास्त्रे सत्य-शौच-अहिंसा-इन्द्रियनिग्रहादि सदाचारप्रसङ्गे दृश्यते।

धर्मशास्त्रे सदाचारः धर्मस्य लक्षणरुपेण वर्णितः। यथा[11]–

मनुस्मुतिकारानुसारं सदाचारः इत्युक्ते साधूनां गृहीतः आचरणविधिः बोध्यते। सज्जनानां आचरणं एव सदाचारः।

5. गुरुसेवा – योगाचरणप्रसङ्गे गुरुभक्तिः अवश्यं करणीयाः। गुरुं प्रति श्रद्धाभावः मानवकृते आशीर्वादस्वरुपः भवति। तस्य आशीर्वादेन आत्मलक्ष्यस्य सिद्धिः सहसा सम्भवति। गुरुः एव आत्मज्ञानस्य उन्मोचनकारी। तस्य निर्देशनस्य पालनामात्रेण गुरुमध्ये ईश्वरस्य प्राप्तिः सम्भवति।

---

[9] अहिंसाप्रतिष्ठायां तत्सन्निधौ वैरत्यागः। सत्यप्रतिष्ठायां क्रियाफलाश्रयत्वम्॥(पतञ्जलियोगसूत्राणि- 2.35,36)

[10] अहिंसा सत्यमस्तेयं------चातुर्वण्येऽब्रवीन्मनुः।(मनुस्मृतिः-10.63)

[11] वेदः स्मृतिः ----------धर्मस्य लक्षणम्।(मनुस्मृतिः-2.12)

धर्मशास्त्रेषु गुरु पदस्य विस्तृतालोचना प्राप्यते।मनुस्मृत्यानुसारं[12]–

गुरुः पितुरपि गरीयान्। यतः मानवः ब्रह्मज्ञानात् इहलोके-परलोके च शाश्वतजीवनं लभते। सः पिता इव स्नेही तथा संयमी भवति। तस्य अनुसरणकारी ईश्वरस्य सानिध्यप्रापकः भवति।

6. ब्रह्मचर्यपालनम् – योगशास्त्रे आलोचितं यमस्य अङ्गं ब्रह्मचर्यज्ञानेषु, कर्मसु शुद्ध भवति। ब्रह्मचर्यं शारीरिक-मानसिकभेदेन द्विविधम्। शारीरिकक्षेत्रे संयमाचरणं तथा मानसिकक्षेत्रे रागविहीनः ब्रह्मचारिणः लक्षणं भवति। ब्रह्मचर्यप्रतिष्ठायां सिद्धिरूपि वीर्यं लभते। यथा[13]–

वीर्येण आध्यात्मिकचेतनायाः अनुभूतिः सम्भवा।

धर्मशास्त्रे ब्रह्मचर्याश्रमः चतुर्विधाश्रमेषु अन्यतमः।सर्वप्रथमाश्रमरुपेण स्वीकृतः ब्रह्मचार्चाश्रमः वेदपठनपाठनदिकार्येर्थं उपयुक्तः। ब्रह्मचर्याश्रमे लब्धं ब्रह्मज्ञानं परवत्योश्रमे भगवदचेतनायाः आधारशीलारुपेण व्यवह्रियते। ब्रह्मचर्याश्रमे आसनादीनां प्रयोगः उल्लिखितः अस्ति।

उपसंहारः – योगधर्मशास्त्रयोः सम्बन्धः संस्कारमाध्यमेन समाजे स्थैर्यं तथा आध्यात्मिकजागरणं सम्भवति।योगः क्रियात्मकः परन्तु धर्मशास्त्रं उपदेशात्मकम्। योगः शरीरधर्मी परन्तु धर्मशास्त्रं मानसिकधर्मी। उभयः परिपूरकरूपेण कार्यं करोति।दैनन्दिनजीवने एतयोः पूर्णसहयोगः मानवजन्मनः सार्थकत्वं प्रमाणीकरोति।

सहायकग्रन्थसूची –

1.काणे, पि.भि., धर्मशास्त्र का इतिहास, उत्तरप्रदेश हिन्दी संस्थान, लक्ष्नौ
2.ब्रह्मर्षि श्री सत्यदेव, राजगुह्ययोग, श्रीमद्भगवत्गीता, साधन समर कार्यालय,कोलकाता
3.श्री आप्टे, हरि नारायणः, पतञ्जलियोगसूत्राणि, आनन्दाश्रममुद्रणालयः
4. Sri Swamy Sivananda, Essance of Yoga& Easy Steps of yoga, The Divine Life Society Publication,Uttarpradesh
5. Justice Rama Jois, Ancient Indian law: Eternal values in Manusmriti.
6. Dr. Urmila Rustagi, Manusmriti (2,10chapter), New Delhi.

[12] उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान्ब्रह्मदः पिता। ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य प्रेत्य चेह च शाश्वतम्॥(मनुस्मृतिः-2.146)

[13] ब्रह्मचर्यप्रतिष्ठायां वीर्यलाभः।(मनुस्मृतिः-2.38)